

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**ESKİ ANADOLU VE ESKİ MEZOPOTAMYA'DA TANRIÇA
KÜLTLERİ**

KADER BAĞDERE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. MUAMMER ULUTÜRK**

KONYA-2021

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**ESKİ ANADOLU VE ESKİ MEZOPOTAMYA'DA TANRIÇA
KÜLTLERİ**

KADER BAĞDERE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. MUAMMER ULUTÜRK

KONYA-2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kader Bağdere		
	Numarası	18810501035		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Eskiçağ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Eski Anadolu ve Eski Mezopotamya'da Tanrıça Kültürleri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Kader Bağdere		
	Numarası	18810501035		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Eskiçağ Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muammer Ulutürk		
Tezin Adı	Eski Anadolu ve Eski Mezopotamya’da Tanrıça Kültürleri			

Anadolu ve Mezopotamya yüzyıllar boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu topraklar üzerinde birçok kavim doğmuş, varlığını sürdürmüş ve yok olmuştur. Bu bölgeler çok uluslu bir yapıya sahiptir. Çok uluslu olması, dinin de çok tanrılı olmasına neden olmuştur. Hem Anadolu’da hem Mezopotamya’da birçok tanrıça inancı oluşmuştur.

Anadolu’nun en mühim tanrıçası Kibele’dir. Çayönü, Çatalhöyük, Hacılar, Hititler, Frigler, Lidyalılar, Urartular ve daha pek çok medeniyet içinde kendisine yüz binlerce taraftar toplamıştır. Özellikle rahiplerinin aracılığıyla Roma ve Yunan uygarlıklarına kadar yayılım göstermiştir. Bu kadar çok taraftar toplamasının en önemli nedeni bereketi temsil etmesidir. Özellikle Anadolu coğrafyasının geçim kaynağının tarım olması Kibele’nin önemini daha da arttırmıştır. Erkekler avcılık ve toplayıcılık yaparken kadınlar tarım yapmaya ve üretmeye başlamışlardır. Bu yüzden de inançları içerisinde kadınlara tapınım olması doğaldır. İnsanlar ürettikleri ürünlerinin bereketini arttıran, Toprak Ana olarak da kabul edilen Tanrıça Kibele’ye çok önem vermişlerdir.

Mezopotamya’da da birçok tanrıça varlık göstermiştir. Mezopotamya ataerkil bir yapıya sahiptir ancak din konusunda anaerkil olmuşlardır diyebiliriz. Bunun en büyük nedeni pek çok tanrıçaya sahip olmalarıdır. Bu tanrıçalar birçok tanrı doğurmuş ayrıca aşkı, savaş ve üremeyi simgelemişlerdir. İnsanlar doğarlar, büyürler ve ölürlür. Bu süreçte aşkı yaşarlar, evlat sahibi olurlar. Daha da zenginleşmek için savaşır. Önem verdikleri tüm değerlerin bu tanrıçalarda birleşmesi, onların inancını daha da güçlendirmiştir.

Anahtar kelimeler: tanrıça, kadın, din, kült, inanç.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Kader Bağdere		
	Student Number	18810501035		
	Department	History/ Ancient History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Muammer Ulutürk		
Title of the Thesis/Dissertation	Goddess Cults in Ancient Anatolia and Ancient Mesopotamia			

Anatolia and Mesopotamia have hosted many civilizations for centuries. Many tribes were born, survived and disappeared on these lands. These regions have a multinational structure. Being multinational has caused the religion to be polytheistic as well. Many goddess beliefs have been formed both in Anatolia and Mesopotamia.

The most important goddess of Anatolia is Cybele. He gathered hundreds of thousands of supporters from Çayönü, Catalhöyük, Hacilar, Hittites, Phrygians, Lydians, Urartians and many other civilizations. It has spread to the Roman and Greek civilizations, especially through its priests. The most important reason why it attracts so many fans is that it represents abundance. Especially the fact that the livelihood of the Anatolian geography is agriculture has increased the importance of Cybele. While men were hunting and gathering, women started farming and producing. Therefore, it is natural to worship women in their beliefs. People gave great importance to the Goddess Cybele, who increases the fertility of their products and is also accepted as Mother Earth.

Many goddesses also existed in Mesopotamia. Mesopotamia has a patriarchal structure, but we can say that they have become matriarchal in religion. The biggest reason for this is that they have many goddesses. These goddesses gave birth to many gods and also symbolized love, war and procreation. People are born, grow, and die. In this process, they experience love and have children. They fight to get richer. The combination of all the values they care about in these goddesses further strengthened their faith.

Key words: goddess, woman, religion, cult, faith.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ÖN SÖZ	1
GİRİŞ.....	3
1. Tezin Amacı ve Önemi.....	3
2. Tezin Kaynakları	3
3. Tezin Yöntemi	4
4. Tezin Sınırlılıkları.....	4
5. Kült Kavramı	5
6. Kült Türleri	6
7. Antropomorfizm Kavramı	6
8. Mit ve Mitoloji Kavramları	7
BİRİNCİ BÖLÜM	9
ANADOLU'DA ANA TANRIÇA KÜLTÜNÜN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	9
1. Anadolu'da Bereket Kültü.....	9
2. Ana Tanrıça Kültünün Etkin Olduğu Anadolu Coğrafyası	11

3. Anadolu’da Ana Tanrıça Kültü: Kibele.....	20
3.1 Neolitik Çağ’da Ana Tanrıça: Çayönü, Catalhöyük, Hacılar.....	23
3.2 Kalkolitik Çağ’da Ana Tanrıça	30
3.3 Tunç Çağı’nda Ana Tanrıça: Hititler.....	32
3.4 Demir Çağı’nda Ana Tanrıça: Geç Hitit, Urartu, Frig ve Lidya	35
4. Eski Anadolu’da Tapınım Görmüş İkinci Dereceden Bazı Tanrıçalar.....	50
4.1. Vuruşemu	50
4.2. Şauşka.....	51
4.3. Hatti kökenli Amamma ve Hannahanna.....	51
4.4. Ningal	51
4.5. Kamruşepa.....	51
4.6. İnara.....	52
İKİNCİ BÖLÜM.....	53
ESKİ MEZOPOTAMYA’DA TANRIÇA KÜLTLERİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.....	53
1. Mezopotamya Coğrafyası.....	53
2. Genel Hatları İtibarıyla Eski Mezopotamya Kültleri	55
3. Eski Mezopotamya’da Ana Tanrıça Kültleri.....	56
3.1 Aruru	56
3.2 Aştarte	58
3.3 Damgalnuna.....	60

3.4	İştar (İnanna)	61
3.5	Nammu	67
3.6	Ninhursag	71
3.7	Ninlil.....	77
3.8	Semiramis	81
3.9	Tiamat.....	86
4.	Eski Mezopotamya’da Tapınım Görmüş İkinci Dereceden Bazı Tanrıçalar	90
4.1.	Anunitu.....	90
4.2.	Ereşkigal	90
4.3.	Geştinana	91
4.4.	Gula	91
4.5.	İşhara	91
4.6.	Ki	92
4.7.	Lama	92
4.8.	Nanaya.....	93
4.9.	Ninkasi.....	93
4.10.	Nisaba	93
4.11.	Sarpanitu.....	94
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	95
	ESKİ ANADOLU VE ESKİ MEZOPOTAMYA TANRIÇALARININ KARŞILAŞTIRMASI	95

1) Eski Anadolu ve Eski Mezopotamya'da Tanrıça Kültlerinin Ortaya Çıkışı	95
2) Eski Anadolu ve Eski Mezopotamya'da Tanrıçaların İşlevleri	96
3) Eski Anadolu ve Eski Mezopotamya Tanrıçalarının Etki Değerleri	100
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA.....	106
ÖZGEÇMİŞ.....	114

ÖN SÖZ

Dinler ve inançlar, insanların yaşam biçimlerini ve kültürlerini en fazla etkileyen unsurların başında gelmektedir. İnsanoğlu ilahi bir güce her zaman ihtiyaç duymaktadır. Doğum ve ölüm hayatın bir parçasıdır. Bir bebeğin, bir kadının karnında yaşaması, büyümesi ve dünyaya gelmesi bir mucizedir. Bu mucize onlara ilahi bir gücün varlığını hissettirmiştir. Ayrıca doğumu gerçekleştiren kadınlar olması insanlarda kadınların kutsal olabileceğine dair bir his uyandırmıştır. Doğumun mucizesiyle karşı karşıya kalan insanlar bir de ölümün gerçekliği ile yüzleşmeye başlamış, böylelikle din olgusu önemini arttırmıştır.

Eski Çağ insanları yerleşik yaşama geçmeden önce, geçimlerini avcılık ve toplayıcılıkla sağlamıştır. Bu sebeple her gün yiyecek bulmak güçtür. Yiyecek bulamadıkları günler oldukça fazla olduğundan, bulabilmek için sürekli göç halinde yaşamıştır. Tüm bunlar olurken kadının doğurgan özelliği ve annelik vasfı toprağın verimliliği ile özdeş hale getirilmiştir.

Neolitik Çağ ile birlikte yerleşik hayata geçen Eski Çağ insanları artık iş bölümü yapmaya başlamıştır. Yerleşik yaşamın getirdiği çeşitli sorumluluklar vardır. Bu sorumlulukların yükünü hafifletmenin tek yolu, o sorumlulukları paylaşmaktır. İnsanlar yerleşik yaşama geçtikten sonra elbette avcılık ve toplayıcılık yapmaya devam etmişlerdir. Hayvan avlamak ya da etraftan bir şeyler toplamak meşakkatli ve tehlikeli bir iştir. Bu sebeple bu iş erkeklere kalmıştır. Dolayısıyla evde kalan kadınlar, bahçelerinde tarımla uğraşmışlardır. Yaptıkları tarımla çeşit çeşit ürün yetiştiren kadınlar, önemlerini daha da arttırmaya başlamıştır. Kadınlar yaptıkları bu üretimle yavaş yavaş bereket kültürünün de temellerini atmıştır. Böylelikle bereketi, çoğalmayı ve üremeyi simgeleyen tanrıçalar hem Eski Anadolu topraklarında hem de Eski Mezopotamya'da etrafına binlerce taraftar toplamıştır.

Eski Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kibele, bereketin simgesidir. Onun varlığına inananlar, onunla beraber her şeyin çoğalıp güzelleştiğine inanmışlardır. Eski Mezopotamya Tanrıçaları ise aşkın, cinselliğin hatta savaşın tanrıçalarıdır.

İnsanoğlunun yaşamak için ihtiyacı olan her şey bu tanrıçalarda vücut bulmuştur. Bu sebeple devletler yıkılsa bile, kültürel sürekliliğin devamı olarak tanrıçalar yaşamaya devam etmiştir.

Söylenceler bizlere antropomorfik tanrı ve tanrıça kültleri hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Çalışmamızda hedefimiz Eski Çağ Tarihi ve Dinler Tarihi disiplinlerinden yararlanarak Eski Anadolu ve Eski Mezopotamya'da tanrıça kültlerinin oluşum ve işlevleri hakkında bazı bulgular ortaya koymak amacını taşımaktadır.

Bu tezin ortaya çıkma sürecinde, yardım ve desteklerini esirgemeyen kıymetli tez danışmanım Doç. Dr. Muammer Ulutürk'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, çalışmalarım esnasında bana her zaman destek olan, başta annem ve babam olmak üzere, tüm aileme teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

1. Tezin Amacı ve Önemi

Çalışmamızın amacı, Eski Anadolu ve Eski Mezopotamya toplumlarının kadına yönelik bakış açısını tespit etmek ve onların inanç sisteminde çok büyük bir yeri olan Tanrıçaların işlevlerini, dini ve sosyal fonksiyonlarını ortaya koymaya çalışmaktır. Bunu yaparken de kadınların sosyal hayattaki yerleri ve önemleri de vurgulanmaya çalışılmıştır.

Eski Anadolu ve Eski Mezopotamya uygarlıkları genel olarak politeist bir dini yapıya sahiptir. Bu sebeple bu bölgelerde pek çok tanrıça kültü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları “Ana Tanrıça” niteliği kazanabilmişken, bazıları da inanç sisteminde yer alan diğer tanrıçalar panteonları grubuna dahil edilebilirler. Her bir tanrıça birbirinden farklı yeti ve özelliğe sahiptir. Bu durum onları daha da gizemli kılmıştır.

2. Tezin Kaynakları

Daha önce tanrıça kültürleri ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Burada önemli bazı eserleri zikretmekle iktifa edeceğiz. Bu konudaki en iyi çalışmalardan biri Mühibbe Darga'ya ait “Anadolu’da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe” adlı eserdir. Bu eser kadının Eski Anadolu’daki yeri ve önemi hakkında önemli tespitler barındırmaktadır.

Anadolu’nun Kibele’si hakkında özellikle Lynn E. Roller’e ait olan “Ana Tanrıça’nın İzinde Anadolu Kybele Kültü” adlı eserin tezimize önemli katkıları olmuştur. Ana Tanrıça Kibele hakkında pek çok güvenilir bilgiye ulaşmamızı sağlamıştır.

Mitoslarla ilgili olarak Samuel Henry Hooke'un "Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları" adlı eseri ile Samuel Noah Kramer'e ait "Sümer Mitolojisi" adlı eserler yol gösterici olmuştur.

Tezimizde bazı mitoloji sözlüklerinden yararlandık. Bunları, Jeremy Black ve Anthony Green'e ait olan "Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrılar İfritler Semboller" adlı eser ve Yves Bonnefoy'a ait olan "Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü" olarak sıralayabiliriz.

3. Tezin Yöntemi

Çalışmamızda öncelikli olarak Eski Anadolu ve Eski Mezopotamya dinleri hakkında bilgi veren kaynakları ve mitoloji sözlüklerini taradık. Ana Tanrıça kültürünün doğuşu ve yayılımı hakkında veriler topladık. Anadolu ve Eski Mezopotamya uygarlıklarının coğrafi konumu hakkında da bilgilere ulaştık. Daha sonra bu bölgelerde kurulan uygarlıkların ayrı ayrı "tanrıça" inanışlarını inceledik. En öne çıkan tanrıçaları daha derinlemesine inceleyerek onlar hakkında erişebildiğimiz bilgilere ulaşmaya çalıştık.

Tezin genel çerçevesi şu şekildedir: Birinci bölümde Anadolu'da etkin olan Ana Tanrıça Kibele'nin doğuşu ve yayılımı hakkında bilgileri ele aldık. İkinci bölümde ise Eski Eski Mezopotamya'da etkin olan tanrıça inanışları hakkında bilgi vermeye çalıştık. Sonuç kısmında ise iki kadim bölgenin söz konusu özelliklerini karşılaştırarak ortak ve farklı özelliklerini ortaya koymaya çalıştık.

4. Tezin Sınırlılıkları

Çalışmamızda, Eski Çağ'da, özellikle ana tanrıça kültürlerinden yola çıkarak Anadolu'da Paleolitik Çağ'dan Demir Çağı'na kadar olan süreç içerisindeki tanrıça kültürünün gelişimi incelenmiştir. Aynı şekilde Eski Mezopotamya uygarlıkları içerisindeki tanrıça kültürünün de yayılımı ve gelişim süreçlerini ele almaya çalıştık. Konumuz gereği Yunan ve Roma Mitolojisindeki tanrıçalara değinmedik.

5. Kült Kavramı

Kült özellikle din araştırmalarının oldukça önemli bir kavramıdır. Bir toplumun inanç sistemini doğru bir şekilde anlamak için o toplumda etkin olan kültürleri ve kültürlerin etkilerini iyi kavramak gerekmektedir.

Kült anlayışı ve kültürlerin çevresinde ortaya çıkmış olan inanç sistemleri insanların yaşayış biçimleri ile benzer nitelikler taşımaktadır. Kültürün önemi anlaşılmadan insanların kültür, yaşam ve inanç biçimlerinin gelişimini anlamak olanaksızdır. Tüm toplumlar doğayı tanıyıp kavradıkça Tanrı ve tanrısal kavramları da tanımaya ve irdelemeye başlamıştır. Tanrı ve tanrısal olan her şey ile iletişime geçip bağlantı kurma isteği insanların ortaya koyduğu kültür ile gelişim göstermiştir (Dilek, 2020: 48).

Kült kavramının günümüzde karşılığı oldukça fazladır. Mitoloji alanındaki kültür kavramı direkt olarak “tapınım”, “kutsallık”, “üluluk” kavramları ile ilişkilendirilmiştir (Altın, 2019:1054). Kült kelimesinin kökeni “*cultus*” kelimesinden gelmektedir. “*cultus*” ise Latince “tapınma” demektir. Kült kavramı da tapınma kavramı ile birleşmiş ve gelişim göstermiştir. Biz kültür kavramının dinsel boyutunu ele alacağız. Dinsel olarak kültür, inancın içinde yer alır ve “*tanrısal güçlerin tezahürü*” olarak kabul edilir (Dilek, 2020: 49). Kült kavramı daha çok dini çalışmalarda ele alınmıştır. Dini kültürler ele alındığında dini inanış biçimleri de anlaşılır hale gelmiştir. Literatür taraması yapıldığında kültür kavramı daha çok “saygı duyma”, “kendini bir şeye adanma” ve “yüceltme” anlamlarında kullanılmıştır (Altın, 2019: 1055). Arkeolojik çalışmalarda ise kültür kavramı özellikle antik eserler için kullanılan bir kavramdır.

Kültürlerin ortaya çıkmasında elbette belli başlı etkenler mevcuttur. Bunlar inanç ihtiyaç ve korkudur. Bunların bir önem sıralaması yoktur fakat insan hayatı için en önemlisi ihtiyaçtır. Bu sebeple kültür sağladığı faydaya göre değer görmektedir. (Dilek, 2020: 50). Örneğin, Kibele Kültü bereketi simgelediğinden oldukça yayılım göstermiştir. Cassirer'e göre kültür kavramı tüm kültürlerin bir geçiş noktasıdır kültür ile bağdaşır ve kültürün gelişimine büyük katkı sağlar (Cassirer, 2016: 283).

6. Kült Türleri

Kült birçok alanda ve bölgede ortaya çıkmıştır. Kültler şu şekilde sınıflandırılabilir:

“Tanrısal Kültler , Olumsuz (Şeytanî) Güçlerle İlgili Kültler, Astral Kültler, Yer-Su Kültleri: Tabiat Unsurları ve Hadiseleriyle (Meteorolojik) İlgili Kültler, Ateş Kültü, Bitki Kültler, Hayvanlarla İlgili Kültler, İnsanın Fiziksel Unsurları, Hayatı ve Ruhlarla İlgili Kültler, Atalar Kültü, Aile Kültü, Yönetim Kültü, Bereket; Üretim ve Ekonomi Kültleri, Kurban Kültü, Bilgi (Rasyonel bilgi, mistik bilgi) Kültü, Sanat Kültü, Ev (Eşik kültü, bahçe kültü, çit kültü, ateş-ocak kültü...) ve Ev Hayatıyla İlgili Kültler, Mülkiyet, Sahiplik Kültleri, Sosyal ve Günlük Yaşamla İlgili Kültler, Av ve Avcılıkla İlgili Kültler, Yol ve Yolculuk Kültleri, Tören, Şenlik, Eğlence Kültleri, Zaman (biyolojik zaman, kozmik zaman), Mevsim ve Takvim Kültleri, Tapınak Kültleri, Renk Kültleri, Sayı Kültleri, Nesne Kültleri, Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Kültler, Söz (Yemin, and, alkış...) Kültü, Rüya (düş) Kültü, Sihir, Büyü ve Fal kültleri, Üreme ve Çoğalma Kültleri...” (Dilek, 2020: 55-56) gibi pek çok külte rastlanmıştır.

7. Antropomorfizm Kavramı

Bu kavram, Yunancada insan anlamına gelen “antropos” ve form anlamına gelen “morphe” kelimelerinin birleşimiyle türetilmiş bir kelimedir (Yazoğlu, 1998: 259). Antropomorfizm terimi; insanbiçimcilik anlamına gelmektedir. Herhangi bir nesneye, hayvana ya da eşyaya yani insan olmayan varlıklara insani özellikler yüklemek olarak da tanımlayabiliriz (Tekdemir Dökeroğlu, 2019: 214). Antropomorfizm kavramını ilk kez Homeros ve Hesiodos tarafından kullanılmıştır. Bu düşünürler tanrıları insan biçiminde anlatmışlardır. Sözel bilimlerin birçoğunda karşımıza çıkabilecek bir kavramdır. Edebiyattan sanata birçok alanda kullanılmıştır. Edebiyat alanında özellikle kişileştirme terimiyle benzerlik göstermektedir. Masallar, öyküler ve fabllar birçok antropomorfik karakter barındırmaktadır.

Antropomorfizm, en başta elbette mitolojide karşımıza çıkmaktadır. Hatta muhtemelen antropomorfizmin ilk örnekleri mitolojik öykülerdir (Tekdemir Dökeroğlu, 2019: 215). Mitolojik öykülerde tanrılar insan şeklinde betimlenmiş yalnızca görünüş olarak insanlarla aynı kabul edilmiştir. Onun dışında tanrılar insanlardan çok daha üstündür. İnsanları ödüllendirip, cezalandırabilmektedirler.

Antropomorfik birçok mitolojik karakter vardır. Bu karakterler varlıklarıyla kültürel anlamda büyük zenginlikler oluşturmaktadır. Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kibele antropomorfik bir karakter taşımaktadır. Bazı çağlarda şişman bir kadın olarak tasvir edilmiş bazı çağlarda ise zayıf bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Aynı şekilde Eski Mezopotamya'daki birçok tanrı ve tanrıça da insan biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

8. Mit ve Mitoloji Kavramları

Mit, “söylence” anlamında kullanılan bir kavramdır. Tarihçiler için mit kavramı “kutsal gelenek” ya da “ilkel inanış” anlamına gelmektedir (Özarlan, 1994: 58). Mitin tam bir tanımını yapmamız zor olsa da kutsallıkla ilgili bir kavram olduğu aşikardır. Mitoloji ise söylence bilimidir. Yani, mitleri inceleyen bilim dalıdır. Bu kavram Yunanca'da masal ve hikâye anlamına gelen “mithos” ve söz anlamına gelen “logos” kelimelerinin birleşimi sonucunda doğmuştur (Kayabaşı, 2016: 167). “Mitoloji, evreni ve insanın varlığını düş gücü ile oluşturulan kutsal modeller yoluyla anlamlandırma tarzının ürünleridir. Her milletin, milli tefekkürünün, milli psikolojisinin, kendine has özelliklerinin ilk kaynağı mitolojidir. Geniş manada mitoloji, dünyayı algılama sistemi olup bu algılamayı sistemleştiren dünya görüşüdür” (Ulutürk, 2012: 877).

Mitler Eski Çağ insanların doğayı, dünyayı anlama ve yorumlama istekleriyle doğmuştur (Yılar, 2005: 383-384). Mitler tarih öncesi çağlara ait olduğundan mitlerle alakalı kesin verilere ulaşmak oldukça güçtür. İnançla alakalı olduğundan varlığını yüzyıllar boyunca devam ettirmiştir.

Mitler efsanelerle benzer nitelikler taşımaktadır. Toplumların hayata bakış açıları, yaşayış tarzları, inanışları, kültürleri hakkında bize bilgi veren en önemli kaynaklar efsane ve mitlerdir. Mitlerde genellikle doğa üstü varlıkların neler yapabildikleri anlatılmıştır. (Özarlan, 1994: 58). Mitler kutsallık taşıdığından dolayı ortaya çıktığı süreçte ve sonrasında insanlar için büyük önem taşımıştır.

Mitlerle ilgili ilk çalışmalar çok yakın bir çağda, 19. yüzyılda başlamıştır. Büyük medeniyetlere ait çok fazla mit örnekleri bulunmaktadır. Antik Yunanlılarda mitleri Hesiodos ve Homeros toplayarak sınıflandırmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA ANA TANRIÇA KÜLTÜNÜN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

1. Anadolu'da Bereket Kültü

İlk Çağ'da insanların aklını karıştıran iki önemli olay vardır. Bunlar elbette doğum ve ölümdür. Bu olaylar doğaldır ve insan aklının bunu kavraması için birtakım inanç sistemlerine ihtiyaçları vardır. İnsanların kafasındaki bu konu ile ilgili soruları cevaplamak için çevresinde inceleyebileceği birçok örnek vardır. Bu örneklerden en etkileyici olanı da kadının doğurma yetisidir. İnsanlar bu doğal yetiyi incelemek için kadını izlemeye başlamış ve bu doğurma yetisinin özel bir güç olduğuna inanmışlardır (Çetin, 2006: 190). İnsanoğlu her türlü besin kaynağını çok zor elde ederken mucizevi bir şekilde kadının göğüslerinden süt akması ve onunla bebeğinin karnını doyuruyor olması, bebeği besleyip büyütebilmesi kadının kutsal kabul edilmesine neden olmuştur.

Mevsimsel değişiklikler de Eski Çağ insanını oldukça etkilemiştir. Kışları bitkilerin uykuya dalmalarını bir ölüm olarak kabul etmiş ve ilkbaharda canlanan doğanın bir diriliş yaşadığını düşünmüşlerdir. Yaz mevsiminde daha da gelişen bitkilerin meyve vermesi ve sonbaharda tekrar sararıp solması onları bir döngünün varlığına itmiştir. Bu döngüyü insan yaşamıyla özdeşleştirmişlerdir. Bu doğa harikasını gerçekleştiren güç kadının doğurma yetisiyle bir bütün olarak kabul edilmiştir. Özellikle kadının bir doğum gerçekleştirerek yeni bir insanı dünyaya getirmesi oldukça şaşırtıcı ve etkileyici olmuştur. Bunların sonucunda ilkel sanatın ilk örnekleri olan mağara resimlerine kadınlar doğum ve yaşam süreçleri konu olmuştur. Yaşadıkları mağaralara kadın ve erkek resimleri çizmeye başlamış ve adeta tapacakları tanrıları oluşturmuşlardır. Mağara duvarlarına yapılan kadın resimleri ve küçük fildişi kadın heykelcikleri, kadının doğurganlığının kutsallaştığını göstermektedir (Albayrak, 2007: 50). Paleolitik Çağ'da mağara duvarlarına çizilmiş olan tanrıça figürleri zamanla değişime uğramış ve Ana Tanrıça heykellerine

dönüşmüştür. Mağaralara çizilen hayvan ve kadın figürleri bolluğu ve bereketi simgelemiştir.

Paleolitik dönemde kadın biraz daha erkeğin gerisinde kalmıştır. Neolitik dönemde ise insanlar yerleşik yaşama geçerek, hayatlarını tarım ve hayvancılık ile devam ettirmeye başlamışlardır. Tarım ve hayvancılığa geçişin yaşanmasıyla, insan için en önemli olgu, bereket olmuştur. İnsanlar ne kadar bereketli ürünler yetiştirirse ne kadar çoğalırlarsa o kadar iyi bir hayat sürebileceklerini düşünmüşlerdir. Bu sebeple bereket hayatlarındaki en önemli özellik olmuştur. Neolitik Çağ'da Anadolu'da yaşayan insanlar yavaş yavaş sulu tarıma geçiş yapmışlardır. Bu dönemde karşımıza bir iş birliği de çıkmaktadır. Bu iş birliğine göre erkekler avcılıkla uğraşırken kadınlar toplayıcılıkla uğraşmaya başlamışlardır. Erkekler elleri hep dolu bir şekilde dönmeyi başaramamıştır çünkü avcılık oldukça zor, hayvanlar da oldukça vahşidir. Elleri boş dönen erkeklere göre kadınlar toplayıcılıkta oldukça başarılı olmuş ve topladıkları yenilebilir bitkiler çok kıymetli olmuştur. Yaşamak için beslenmek gerekir, beslenmeyi devam ettiren ise kadındır. İnsanlar Neolitik Çağ'da her ne kadar üretime geçmiş olsalar da elbette avcılık ve toplayıcılığa uzun süre devam etmişlerdir. Tarımsal üretimi başlatan kadınlar bereket kültüyle alakalı bir inanç sisteminin de ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır. Tüm bunlar sonucunda Paleolitik dönemde daha önde olan erkekler, Neolitik Çağ ile birlikte yerini yavaş yavaş doğurgan kadına bırakmıştır.

Zamanla kadın kutsallaşmaya başlamış ve Eski Çağ insanları doğa koşullarının da etkisiyle birtakım mitler ortaya çıkarmışlardır. Bu mitler ise dinlerin değişim süreçlerine büyük katkı sağlamıştır. Anadolu'da ortaya çıkan en önemli mit ise Ana Tanrıça olmuştur. Böylece bereket kültürünün asıl temsilcisi olan Ana Tanrıça kültüyle alakalı ilk inanç sistemleri bu şekilde ortaya çıkmıştır.

2. Ana Tanrıça Kültünün Etkin Olduğu Anadolu Coğrafyası

Resim 1: Anadolu Uygarlıkları

(<http://cografyaharita.com/haritalarim/4ganadolu-uygarliklari-haritasi.png>, 2020)

Coğrafya elbette ki insanlığı tarih boyunca etkilemiştir. Bunun sebebi insanların yaşamak için bazı koşullara ihtiyaç duymasıdır. Geçmiş dönemle ilgili birtakım bilgilere tam anlamıyla hâkim olabilmek için yaşanan coğrafya hakkında da bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

Genel tanımıyla Anadolu coğrafyası Asya ve Avrupa arasında adeta bir köprü niteliğindedir. Bu sebeple tarih boyunca büyük küçük birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda iki önemli kıtayı birbirine bağladığı için önemli bir ticaret yolu da olmuştur. Bu durumun da etkisiyle Anadolu’da birçok medeniyet doğmuştur.

Resim 2: Buluntuların yoğun olduğu yerleşim merkezleri

(<https://www.bilgial.com/wp-content/uploads/2019/11/Tarih-%C3%B6ncesi-%C3%A7a%C4%9Flarda-Anadoludaki-ba%C5%9Flu%C4%B1ca-yerle%C5%9Fim-yerleri.png>, 2020)

Anadolu'nun iklimsel özellikleri de bu toprak üzerinde yaşamını sürdüren insanlar için oldukça önemlidir çünkü hem yaşam koşullarını hem de ekonomik hayatlarını etkilemiştir.

Anadolu'nun kuzeyinde Karadeniz'e paralel uzanmış sıradağlar, aynı şekilde güneyde de Akdeniz'e paralel dağlar yer alır. Etrafı denizlerle çevirili olan Anadolu'da pek çok uygarlık meydana gelmiştir. Batısında bulunan Ege Denizi ve boğazlar eski çağlardan itibaren doğu ile batının buluştuğu bir bölge olmuştur (Bahar, 2014: 169). Anadolu'da iç kesimlerde genellikle kışlar sert geçmiştir. Özellikle soğuk hava koşullarının yaşandığı süreçte Eski Çağ insanları kendilerini izole etmiş bu durum da onları dine bir adım daha yaklaştırmıştır.

Anadolu uygarlıklarının oluşmasında volkanik dağlar önemli bir yer tutmuştur. İnsanlar Mezolitik ve Neolitik Çağ'da henüz madeni tanımyorken bu çağlarda volkanik dağlarda bulunan obsidyen ile delici ve kesici aletler meydana getirilmiştir. Obsidyen taşının işlenmesiyle iğne, çakı, mızrak ucu, ok ucu gibi aletler yapmış ve kendilerini korumaya çalışmışlardır. Maden çağına gelindiğinde ise

ekonomik gelişmeler artmış bunun sonucunda da büyük kentler oluşturulmuştur. Hititlerden itibaren özellikle askeri yerleşmeler dağlarda yoğunlaşmıştır. Bu durum kutsal yerlerin yüksek kayalıklarda yer almasına da neden olmuştur (Bahar, 2014: 170).

Ana Tanrıça Kibele'nin etkin olduğu Anadolu'nun önemli merkezlerinin coğrafi konumları oldukça kıymetlidir. Bunlardan ilki Çayönü'dür.

Resim 3: Çayönü Harita

(<http://www.anadoluuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/cayonu/>, 2020)

Çayönü, bugünkü Diyarbakır sınırları içinde yer almaktadır. Ergani ilçesinin 7 km kadar güneybatısında bulunan bir yerleşim yeri olan Çayönü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Neolitik dönem eserlerinin en güzel örneklerinden biridir (Özdemir, 2017: 250).

Bir diğer önemli yerleşim yeri ise Çatalhöyük'tür. Konya'nın 52 kilometre güneydoğusunda, Çumra ilçesinin sınırları içinde yer almaktadır. Hem Neolitik Dönem hem de Kalkolitik Döneme ait yerleşim alanlarına sahip bir bölgedir. James

Melleart tarafından 1958 yılında keşfedilmiştir. Bu keşifle birlikte yoğun bir ilgi görmüştür çünkü Çatalhöyük şehirleşmenin ilk merkezidir. Çatalhöyük'teki ilk yerleşim Neolitik Çağ'da, günümüzden yaklaşık 9400 yıl önce gerçekleşmiştir. Eski Konya Gölü kenarındaki 13,5 hektarlık bir alanda kurulmuştur. Neolitik Dönem'e tarihlenen süreci "Doğu Çatalhöyük" olarak adlandırılırken Kalkolitik Dönem'e tarihlenen süreci ise "Batı Çatalhöyük" olarak adlandırılmıştır. Zamanla buradaki evler terk edilmeye başlanmış ama yeni gelen insanlar tarafından onarılarak tekrar kullanılmıştır. Onarımlar sonucu üst üste katmanlar oluşmuş ve Çatalhöyük'te 21 metrelik bir tepe oluşturmuştur (Uyanık ve Berk, 2016: 7-8).

Resim 4: Çatalhöyük Harita

(<http://www.anadoluuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/catalhoyuk/>, 2020)

Hacılar ise Burdur'un 27 km güney batısında bulunan bir yerleşme yeridir. Yakınında "Hacılar" adı verilen bir köy olduğundan bu tarihöncesi yerleşme yerine Hacılar ismi verilmiştir.

Resim 5: Hacilar Harita

(<http://www.anadoluuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/hacilar/>, 2020)

1956 yılında İngiliz arkeolog James Mellaart tarafından saptanmıştır. Kazılar yaklaşık 4 yıl devam etmiş ve bu kazılar sonucunda o zamana dek Anadolu Yaylası'nda varlığı kesin olmayan, Neolitik Çağ ile onu izleyen Erken Kalkolitik'in sonuna kadar devam eden çok uzun süreli bir yerleşmeye ait oldukça önemli arkeolojik bulgular ele geçmiştir (Umurtak ve Duru, 2012: 45).

Anadolu tarih öncesi dönemlerden itibaren çeşitli uygarlıklara da ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan en önemlisi de Hititler'dir. M.Ö 2. bin yılda bu bölgeye "Bin Tanrı İli" adını vermişlerdir. Kızılırmak'ın doğusuna "Yukarı Ülke" batısına ise "Aşağı Ülke" adını vermişlerdir. Bu bölgeler de birtakım alt bölgelere ayrılmıştır. Hititler'den öne bu bölgede Hattiler yaşamaktadır. Bu yüzden Hititler de Kızılırmak yayı içerisinde kalan bölgeye Hatti Ülkesi adını vermişlerdir. Başkentleri günümüzde Çorum/ Alacahöyük'te yer alan Hattuşaş'tır.

Resim 6: Hititler Harita

(<http://www.anadoluuygarliklari.com/hititler/>, 2020)

M.Ö 2. bin yılın sonlarında Avrupa'dan doğuya büyük bir göç dalgası yaşanmıştır. Bu yaşanan göç dalgası Hititlerin sonunu getirmiştir. Bu karmaşadan canını kurtarmayı başaran prensler güneye çekilmiş ve burada bir süre daha varlıklarını devam ettirmişlerdir (Sevin, 2014 :195). Buraya yeni göç edenler ise Orta Anadolu'da yerleşik yaşama geçerek yeni uygarlıklar oluşturmuşlardır.

Resim 7: Urartu Harita

(<http://www.anadoluuygarliklari.com/urartu/>, 2020).

Doğu Anadolu’da göçlerin uzağında kalan Hurri boyları yaşamaktadır. Hurri boyları Urartularını oluşturmuştur (Bahar, 2014: 171-173). Urartular M.Ö 1273 yılında tarih sahnesine çıkmışlardır. Batıda Fırat Nehri’nden doğuda İran Azerbaycan’ına kadar, kuzeyde Gökçe Göl ile Aras vadisinde güneyde ise, Toroslar ve Urmiye Gölü’nün güneyine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya hâkim olmuşlardır. Başkentleri günümüzde Van il sınırı içinde yer alan Tuşpa’dır. Krallığın asıl bölgesi bugünkü Van Kalesi ve çevresidir. Bu sebeple Urartu Krallığı, “Van Krallığı” olarak da bilinmektedir (Pınarcık, 2012: 459).

Assur kaynaklarında “Muşki” adı geçmektedir. Muşkiler Orta Anadolu’nun güneyinde ve batısında yer almaktadır. Muşkilerin batıda adından söz ettiren Frigler ile aynı oldukları düşünülmektedir. Aslında Ana Tanrıça Kibele’nin asıl tapınım merkezi Frigler olmuştur. Anadolu’nun Ana Tanrıçası Kibele tarihe Frig tanrıçası olarak da geçmiştir. Herodot’a göre Kibele kutsal anadır. Dağların en yüksek tepeleri ona aittir. Anadolu’nun Ana Tanrıçasıdır. Her varlığın anasıdır (Herodotos, 1973: 827). Eski Anadolu’da göklerin iyiliği temsil etmektedir. Bu sebeple tanrıçalar yüksek dağlarda yaşamaktadır.

Resim 8: Frigler Harita

(<http://www.anadoluuygarliklari.com/frigler/> , 2020)

Frigler, 1100-1000 yıllarına doğru Polatlı'ya, yani sonraları başkentliklerini yapacak olan Gordion'a gelmişlerdir Gordion'da daha önceden Hititler yaşamıştır (Sevin, 2014: 239). Strabon onların Balkanlar'dan Anadolu'ya göç eden Trak kökenli kabilelerden biri olduğunu savunmuştur. Herodot ise Frigler'in "Byrig" adı ile bilindiğini ve Asya'ya göç ettikten sonra "Frig" olarak anılmaya başladıklarını belirtmiştir (Özmen, 2016: 388). Herodot'a göre Frigler sınırlarını doğuda Kızılırmak'a kadar genişletmişlerdir. Balkanlı göçmenler bu yerleşme yerine son vermişlerdir. Bu sayede bölgeye yeni kültür elemanları getirilmiştir. Gordion müstahkem bir şehir olup surlarla çevrilidir. Gordion antik kenti dünyanın en önemli yerleşmelerinden biridir. Frig uygarlığının ana merkezi ve Frig kralı Midas'ın şehri olarak bilinmektedir. Gordion'da yaşam erken Bronz Çağı'nda M.Ö. 2500 civarında başlamıştır. Friglerin Anadolu'ya Ege göçleriyle geldiklerini kabul eden araştırmacılar Asur vesikalarında adı geçen Muşkilerin Frigler olduğunu düşünmektedir. İlk kez Hugo Winckler, Muşki kralı Mita ile Frig kralı Midas'ın aynı kişi olduğunu ileri sürmüştür (Kaya, 2007; 10).

Friglerin ekonomileri tarım temellidir. Bu durum dinlerini de etkilemiştir. Tarıma çok büyük önem verdikleri için bereket tanrıçası Kibele onların en önemli tanrıçası olmuştur.

Frigler Anadolu'ya girdiğinde Orta Asya'da Natorizm (tabiat kuvvetleri) ve ona bağlı olan Tütemizm dinleri çoğunluk göstermekteydi. Kibele, Frigler için doğanın bizzat kendisidir. Strabon'a göre Frigler, genel olarak Tanrıça Rea'ya tapmışlardır. Değişik adlar vererek tanrıların anası Angdissis, Büyük Frigya tanrıçası Kibele, ya da sadece Ida, Dyndyma, Spilos veya Pessinus gibi Kibele kültürünün bulunduğu kutsal mekânlara göre adlanmayı tercih etmişlerdir (Birecikli, 2010, 219-220)

Frigler büyük olasılıkla tarih boyunca hem erkek hem de kadın çok sayıda tanrıya tapmışlardır ancak aralarından sadece bir tanesi insan suretinde tasvir edilmiştir. Bunun adı "Anne" anlamına gelen tanrıça "Matar"dır. "Matar" kelimesi

çeşitli Frig yazıtlarında, tanrıçayı tanımlayan bir sıfat ya da lakap ile kullanılmıştır. Bu lakaplar arasında en sık rastlanan ise Frig dilinde “dağ” demek olan “Kybeleia”dır ve tanrıçanın eski Yunancadaki ismi Kibele’nin de kaynağıdır (Birecikli, 2010, 220).

Anadolu’daki bir diğer önemli uygarlık ise Lidyalılar olmuştur. Antik yazarlara göre Lidyalılar Frigler ile akrabadır (Sevin, 2014, 266). Frigler Kimmer saldırıları sonucunda yıkılmıştır ve onların yerine Lidyalılar bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Lidyalılar Gediz Nehri ve Küçük Menderes Irmağı vadilerini kapsayan yani Manisa ve Uşak illerine denk gelen bölgede kurulmuşlardır. Başkentleri bugün Manisa’nın Salihli ilçesinde yer alan Sardes’tir. Buldukları bu bölge coğrafi olarak doğu ve batı medeniyetlerinin kaynaştığı bir alandır (Eroğlu, 2014, 50-51).

Ege Denizi’ne çıkmak isteyen Pers İmparatoru Kyros, ani bir saldırı ile Lidyalılar’ı mağlup etti ve Lidya Devleti yıkıldı.

Resim 9: Lidyalılar Harita

(<http://www.anadoluuygarliklari.com/lidya/>, 2020)

3. Anadolu’da Ana Tanrıça Kültü: Kibele

Paleolitik Çağ, uygarlıkların gelişme sürecinde ortaya çıkan evrelerin arasında en uzun süren çağdır. Bu çağ insanlığın ilk ortaya çıkışından, MÖ yaklaşık olarak 10.000 yıl öncesine kadar devam etmiştir. Bu dönemde iklim koşulları çok değişkenlik gösterdiğinden insanlar yerleşik bir yaşam sürdürmek yerine daha elverişli yerlerde yaşamak amacıyla göçebe bir hayat sürdürmüşlerdir. Üretim yapamadıkları için hayatlarını avcılık ve toplayıcılıkla devam ettirmişlerdir. Bu sebeplerle bu kültür sürecine “Toplayıcılık ve Avcılık Dönemi” adı da verilmektedir (Bahar, 2014: 175). Tüketici olan Paleolitik Çağ insanları hayvanlar avlamış ve meyveler toplamışlardır Yaşam alanı olarak mağara ve ağaç kovuklarını tercih etmişlerdir. Bu yaşam alanlarında da sürekli oturmamış, besin kaynaklarının konumuna göre yer değiştirmişlerdir. Paleolitik Çağ taş teknolojisindeki gelişmelere göre dönemlere ayrılmıştır. Bunlar alt, orta ve üst paleolitik dönemlerdir. Anadolu’daki en erken yerleşme izleri Alt Paleolitik Çağ’a uzanmaktadır (Sevin, 2014, 7-8). Paleolitik Çağ’da insanlar hayvan kemikleri ve iri çakıl taşlarıyla birtakım aletler yapmışlardır. Bu aletlerle yaşamlarını kolaylaştırmaya çalışmışlardır. Bireyselliğin ön planla olduğu bu süreçte aile grupları da bulunmaktadır.

Kadınlık simgelerinin ilk betimlemeleri günümüzden yaklaşık otuz bin yıl öncesine kadar uzanır. Fransa’ya bağlı Dordogne bölgesinde mağara duvarlarına çizilmiş olan büyük boyutlu yuvarlak ve üçgene benzeyen biçimli bezemeler Leroi-Gourhan’a göre ilk kadınlık simgeleri olarak yorumlanmıştır. M. Gimbutas’a göre ise bu bezemeler “kozmetik güçle dolu rahimler” ya da “yaşam suyunun kaynağı”dır. Bu simgelerin yanında bir de Paleolitik dönemde yapılmış olan elliye yakın kadın heykeli İtalya, Fransa, İspanya, Almanya ve Avusturya arasındaki mağaralarda ele geçirilmiştir. En önemli örnekleri Willendorf, Lespugues ve Brassempouy gibi “venüs” heykelleridir. Bu heykeller bize Ana Tanrıça’nın aslında üretim çağından önce de var olduğunu kanıtlar niteliktedir (Darga, 2018, 45).

Ana Tanrıça Kibele'nin özellikleri ve kökeni incelenirken Venüs olarak adlandırılan tanrıçalara da değinmemiz gerekir. Ana Tanrıça kültürünün en erken temsilcisi Venüs heykelcikleri olmalıdır. Paleolitik dönem Venüsleri, keşfedilmiş olan nadir kadın heykelcikleridir. Sayıları oldukça fazla olan bu eserler genellikle kemik, taş ya da fildişinden yapılmıştır. Ana Tanrıça ile oldukça benzerlik gösteren bu heykelcikler bereketin ve doğurganlığın simgesi olarak kabul edilmiştir. Keşfedilmiş olan en eski Venüs heykelciği yaklaşık olarak MÖ. 25.000 yıllarına aittir. Demiryolu inşaatı sırasında Wachau'da bulunan Willendorf bölgesinde ortaya çıkarılmıştır. Willendorf Venüs'ü, Paleolitik dönem insanın düşüncelerindeki tanrıça tasvirinin somut bir kanıtı olarak karşımıza çıkar.

Resim 10: Willendorf Venüsü

(<https://arkeofili.com/wp-content/uploads/2015/11/venus2.jpg> , 2020)

Bu heykelcik, kireçtaşından yapılmıştır. Neredeyse hiç hasar görmeden günümüze kadar ulaşmıştır. Heykelciğin yüksekliği yaklaşık 11 cm'dir. Baş bölgesinde yüzü bulunmamaktadır. Çok geniş kalça kemiklerine sahiptir. Göbek ve

göğüsleri de iri olarak tasvir edilmiştir (Tetikci, 2015: 41). Aslında Willendorf Venüs'ü güzellikten yoksundur. Onun şişmanlığı, kıtlık zamanlarında bereketin sembolü olarak görülmüştür. Saçları mısır koçanını andırmaktadır. Bu da bize tarımın yavaş yavaş keşfedilmiş olabileceğini göstermektedir (Paglia, 2015, 69). Bu sebeple “Venüs Heykelcikleri” Paleolitik dönemde değil de Neolitik dönemde ortaya çıkmış olabilirler. Tarihlemeler açısından net bir şey söylemek gerçeği yansıtmayacaktır. İnsanların tanrıçayı tasvir ediş biçimleri bakımından, yaşanan çağın Neolitik Çağ olduğunu da söylememiz mümkündür. İlerleyen süreçte tarımla uğraşan toplumlarda da “Toprak Ana” ya da “Yüce Anne” olarak varlık gösteren Ana Tanrıçanın aynı olduğu düşünülebilmektedir.

Willendorf Venüsü'nün dış görünüşü ele alındığında bu çağ insanının doğum bereketinin önemini kavradığını göstermektedir. Anadolu'da Willendorf Venüsü ile karşılaştırabileceğimiz Amik ovasından, Tell el Şeyh kazılarında ele geçirilmiş bir kadın heykelciği ele geçirilmiştir. Bu durum hem Avrupa'da hem de Anadolu'da kadının doğurganlığının önemsendiğini göstermektedir (Albayrak, 2007: 53). Venüs heykelcikleri de ele alındığında Ana Tanrıça Kibele zamanla değişim ve gelişim göstermiş ve Anadolu'da varlığını sürdürmüştür. Figürinlerin görüntüsü ile ekonomik durum arasında bağlantı kurulabilir. Bu tanrıçalar bereketi simgelediğinden oldukça önemlidir. Tanrıçalar özellikle Anadolu ve Mezopotamya toplumlarında şişman bir biçimde tasvir edilmiştir. Özellikle kıtlık dönemlerinde bu tanrıçalar kilolu bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Roma ve Yunan uygarlıklarında ekonomik yapı daha iyi olduğundan bu tanrıçalar zayıf bir biçimde tasvir edilmiştir.

Ana Tanrıça kültü yüzyıllar öncesinden beri farklı coğrafyalarda ve farklı kültürlerde karşımıza çıkmıştır. Eski Çağ toplumlarında çok tanrılı inanç yaygındır. Bu sebeple Ana Tanrıça tasvirlerine de çok fazla rastlanmaktadır. Genellikle “Doğa Tanrıçası” ya da “Bereket Tanrıçası” olarak tapınım gören Ana Tanrıça özellikle Frigya'da Kibele olarak karşımıza çıkmıştır. Bereket, bolluk, verimlilik ve doğurganlığın simgesidir. Anadolu'da Kibele'nin kaya anıtları, mezar stelleri ve heykellerden oluşan tasvirleri büyük önem taşımaktadır (Oral, 2014, 154). Ana

Tanrıça inancı büyük bir yayılım göstermiştir. Frigler, Lidyalılar, Geç Hitit görülmüştür. Daha sonra da bütün Akdeniz kıyısına ulaşmıştır. Anadolu'nun ünlü Kubabası ve daha sonra Frigya'nın tanrıçası olan Kibele, Pessinus ve Ida dağı halkının taptığı bir doğa tanrıçasıdır. Sorumluluğu ise canlıları üreterek bakımlarını üstlenmektir. Aynı zamanda Yunan ve Roma kültürlerinde de Ana Tanrıça inancına rastlanmaktadır. Yunanistan ve Roma'ya yayılan Kibele Yunan yazınsal kaynaklarında, Meter Megale (Büyük Ana), Meter Antropon (İnsanların Anası), Meter Theon (Tanrıların Anası) ya da Magna Mater deum Idea (Tanrıların Ida dağı Büyük Anası) olarak geçer (Dürüşken 2000: 72). Kısaca Ana Tanrıça kültü evrensel bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple oldukça dikkat çekmektedir.

Bugün Kubaba-Kübebe-Kibele gibi değişik adlarla anılan Ana Tanrıça'nın Anadolu kökenli olduğu bilinmektedir fakat ortaya çıkış dönemi hâlâ tam olarak bilinmemektedir. Buluntular Kibele'nin en eski döneminin bile oldukça gelişmiş hatta kurumsallaşmış bir inanç birikiminin sonucu olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Eyuboğlu, 1987: 16).

Tanrıça Kibele'nin doğuşu hakkındaki bilgilere Yunanlı ve Romalı yazarların bizlere bıraktıkları kaynaklar üzerinden kısıtlı da olsa ulaşabilmekteyiz. Kibele'nin doğuşu ile alakalı bilgilere öncelikle Diodoros aracılığı ile öğrenebiliyoruz. Diodoros'un anlatımında, Kibele doğar doğmaz annesi tarafından terk edilmiş fakat hayatta kalmayı başarmıştır. Babası Lidya Kralı Maion ve annesi Dindymene'dir. Doğduğu zaman babası tarafından Kybelon dağına bırakılmıştır. Bebek burada vahşi hayvanlar tarafından beslenmiş ve büyütülmüştür. Sonrasında ise Kibele adını almıştır (Albayrak, 2007: 36).

3.1 Neolitik Çağ'da Ana Tanrıça: Çayönü, Catalhöyük, Hacılar

Neolitik çağ insanlığın kültürel gelişimindeki en önemli süreçtir. Bu çağda insanların yaşayış tarzı çok büyük değişikliklere uğramıştır. İnsanlar geçici yerleşmelerinden kalıcı köylere, avcılık ve toplayıcılıktan üretime geçmişlerdir. Hayvanlar evcilleşmeye ve ziraat yapılmaya başlanmıştır. Toprağa bağıllık artıktıca

manevi düşünceler de gelişmeye başlamıştır. Toprağın bereketli oluşu, kadının doğurgan oluşu ile özdeşleştirilmiştir. Çünkü kadın bedeni de toprağın yeni bitkiler doğurması gibi çocuk doğurur soyunu yaşatmaya devam eder. Antropologlara göre tarımsal faaliyetleri kadınlar başlatmıştır. Tarımsal üretimi başlatan kadınlar, bereket kültürüyle ilgili bir inanç kavramının doğmasına da zemin hazırlamışlardır (Darga, 2018, 44). Güneydoğu Anadolu bölgesi, insan betimlerinin en fazla bölge olduğu bölgedir. Bu bölgede Neolitik Çağ'a ait hem erkek hem kadın heykelcikleri geçirilmiştir. Burada ele geçirilen heykelciklerin oyuncak olabileceği görüşünde olan bazı bilim insanları da vardır. Ancak heykelcikler genellikle yanında leopar gibi yırtıcı bir hayvanla ya da kucağında bebeği ile tasvir edilmiştir (Darga, 2018, 49). Bu sebepler bize bu görüşün tersini düşündürmektedir.

Resim 11: Baş kısmı onarılmış pişmiş topraktan yapılmış Çatalhöyük'te ortaya çıkarılan Kibele heykelciği (Neolitik Çağ) (Ergün, 2012: 57)

Heykelciklerde kadın hatları oldukça net ve belirgin olduğundan çocuk oyuncuğu olarak nitelendirmek doğru bir yorum değildir. Şişman gövdeli bu kadın heykelcikleri “besleyen ana” niteliğindedir. Bu bilgiler Anadolu’da Ana Tanrıça’nın var olduğunu göstermektedir.

Resim 12: Çatalhöyük'te bulunmuş “Oturan Kadın Heykelciği” Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Ana Tanrıça Kibele'nin Anadolu'daki kökenleri Neolitik Çağ'a ait yerleşmeler olan Çatalhöyük, Hacılar ve Çayönü yerleşmelerine dayanmaktadır. Bu bölgelerden çıkarılmış olan heykelcikler arasında Kibele'ye köken teşkil etmesi yüksek olan heykelciklerin incelenmesi gerekmektedir.

Neolitik Çağ'da küçük bir dere yatağı kenarına kurulmuş olan Çayönü, o dönemin tarım ve hayvancılık merkezidir. Çayönü, ilk kez buğdayın yetiştirildiği, hayvanların evcilleştirildiği bir bölgedir. Buradaki halk üretime önem vermeye başladığında kilden insan heykelcikleri de oluşturmuştur (Sevin 2014, 28-29). Neolitik Çağ'da Çayönü'nden çıkarılan heykelcikler ayakta değil daha çok çömelir vaziyette ve bir bölümü gebe kadınları işlemektedir (Özmen, 2016: 384). Bu sebeplerle, burada kadın kıymetli, doğurgan, neslin devamını sağlayan bir ana niteliğindedir.

Daha önce bahsettiğimiz Venüs heykelciklerinden biri olan Laussel (Dordogne) Venüsü'nün benzer özellikleri Neolitik Çağ'da Çatalhöyük ve Hacılar'da devam etmiştir (Albayrak, 2007: 53).

Resim 13: Kaymaktaşıdan yapılmış Çatalhöyük'te ortaya çıkarılan Kibele heykelciği (Neolitik Çağ) (Ergün, 2012: 59).

Anadolu'da Ana Tanrıça Kibele'nin varlığına dair en önemli yerlerden biri Çatalhöyük'tür. Burada ortaya çıkarılmış olan her veri oldukça kıymetlidir.

Çatalhöyük'ün her yeri incelenememiş sadece bir kısmı incelenebilmiştir bu sebeple veriler oldukça sınırlıdır fakat James Mellaart Çatalhöyük ve Hacılar kazılarında dışisel özelliklerin ön planda olduğu çok fazla kadın heykelciği keşfetmiştir. Bu heykelciklerin de çoğu Çayönü'nde olduğu gibi gebe ve emzirir vaziyettedir. Mellart'a göre, Çatalhöyük'ten çıkarılan kadın heykelcikleri Ana Tanrıça kültürünün öncüsüdür (Albayrak, 2007: 58).

Resim 14: Mavi Kireçtaşından yapılmış baş kısmı eksik Çatalhöyük'te ortaya çıkarılan Kibele heykelciği (Neolitik Çağ) (Ergün, 2012: 59).

Çatalhöyük'te binden fazla konut ve 50'ye yakın kültürel tapınak olduğu düşünülmektedir (Sevin, 2014: 51) Bu tapınakların içerisinde yer alan ve duvarlarına çizilmiş olan renkli resimler ve kabartmalar Anadolu'da Neolitik Çağ dinini anlamamız açısından oldukça kıymetlidir. Bu özelliğiyle Çatalhöyük Neolitik Çağ'ın en büyük kasabası niteliğindedir. Güneydoğu Anadolu bölgesi, insan betimlerinin en

fazla olduğu bölgedir. Bu bölgede Neolitik Çağ'a ait hem erkek hem kadın heykelcikleri ele geçirilmiştir.

Çatalhöyük'te gücü ve kuvveti simgeleyen leopara büyük önem verilmiştir. Ele geçirilen bazı Ana Tanrıça heykelciklerinde tanrıçanın tahtı leopardan oluşmaktadır (Bahar, 2014: 183). Aynı şekilde pişmiş topraktan yapılmış iki yanında leopar olan ve oturur biçimde bir Ana Tanrıça figürini bulunmuştur. Başka bir figürinde de kucağına panter yavrusu almış bir biçimde betimlenmiştir (Sevin, 2014: 53). İki yanına ve kucağına leoparı alan kadın aslında gücü de eline almıştır. Burada hem "ana" hem de "güç" vurgusu ön plandadır. Bu bilgiler doğrultusunda tanrıçanın güçlü bir kadın olarak Çatalhöyük'te varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

Çatalhöyük'te görüldüğü üzere Ana Tanrıça inancına dair çok fazla malzeme ele geçirilmiştir. Heykelcikler de genellikle kucağında çocuk taşıyan ya da doğum yapan kadınlar işlenmiştir ve bulunan heykelciklerin birçoğu dinsel amaçla kullanılan odaların içerisinde bulunmuştur. Bu sebeplerle Mellart'a göre, Çatalhöyük'ten çıkarılan kadın heykelcikleri Ana Tanrıça kültürünün öncüsüdür (Roller, 2004, 49).

Bir sıva kabartmada doğum yapmakta olan karnı şiş bir kadın işlenmiştir. Kadının bacaklarının altında kalan kısımda boğa boynuzu yer almaktadır. Kabartma bu haliyle kadının boğayı doğurduğuna işaret etmektedir fakat kabartma zarar görmüştür. Bu bilgiler doğrultusunda burada vurgulanan yine kadın "doğurgan bir ana"dır yorumunu yapmak doğru olmayacaktır. Roller'e göre bu simgeler Çatalhöyük'te Ana Tanrıça kültüne işaret etmek zorunda değildir. Ona göre bunları orada yaşayan topluluğun ekonomik ve sosyal yapısının simgesi olarak kabul etmek daha doğru bir yorumdur (Roller, 2004, 50).

Bir diğer önemli bölge ise Hacılar'dır. Hacılarda insanoğlunun yaşam biçimi oldukça değişmeye başlamış, avcılık bir kenara bırakılmış onun yerine üretim ön plana çıkmıştır. Üretimle ilgili en önemli varlık ise kadın olmuştur. Eskiden yapılan büyük av panoları yerini Ana Tanrıça'ya bırakmıştır. Hacılar'ın figürinlerinin en önemli konusu iri gözlü, kilolu ve çıplak Ana Tanrıça ile kucağında çocuğudur.

Figürinlerin yapımında kullanılan malzeme kil ya da taştır. Büyük bölümü kilden yapılmıştır (Sevin, 2014: 69-70).

Resim 15: Hacılar'da ele geçirilen oturan kadın heykelciği MÖ 6 bin.
(<http://informadik.blogspot.com/2017/09/ana-tanrica-kybele.html>, 2020)

Bazı heykelcikler karnı şiş ve hamile bazıları da adeta yaşlı bir kadını andıracak biçimde sarkık göğüslüdür. Kadınların vücut hatları ise oldukça belirgindir. Heykelciklerin buldukları yerler de bizlere önemli bilgiler verir. Genellikle ocak ya da tahıl ambarlarında bulunmuşlardır (Roller, 2004: 53-55). Heykelciklerin burada olması bize bu heykelciklerin Ana Tanrıça'yı işaret ettiğini gösterebilir çünkü özellikle yiyecek bulunan alanlarda tutulma sebepleri bereketin artması amacıyla olabilir. Ürünlerin artması ve çeşitlenmesi için bereketi simgeleyen

Ana Tanrıça'nın tahıl ambarları ve ocaklara konumlandırılması oldukça doğaldır. Hacılarda da Çayönü ve Çatalhöyük'te olduğu gibi kadının doğurganlığı bu dönemde ortaya çıkan üretimle bağdaştırılmıştır.

Özellikle Çatalhöyük ve Hacılar yerleşmelerinden elde edilen kadın heykelcikleri Hitit, Frig, Yunan ve Roma uygarlıklarında da etkili olan Ana Tanrıça kültü ile ilişkilendirilebilir. Ana Tanrıça Kültü Hititlerde Hepat, Geç Hititlerde Kubaba, Friglerde Kibele, Yunan ve Roma uygarlıklarında ise Magna Mater olarak karşımıza çıkmış ve bereketi temsil etmiştir (Özmen, 2016: 385).

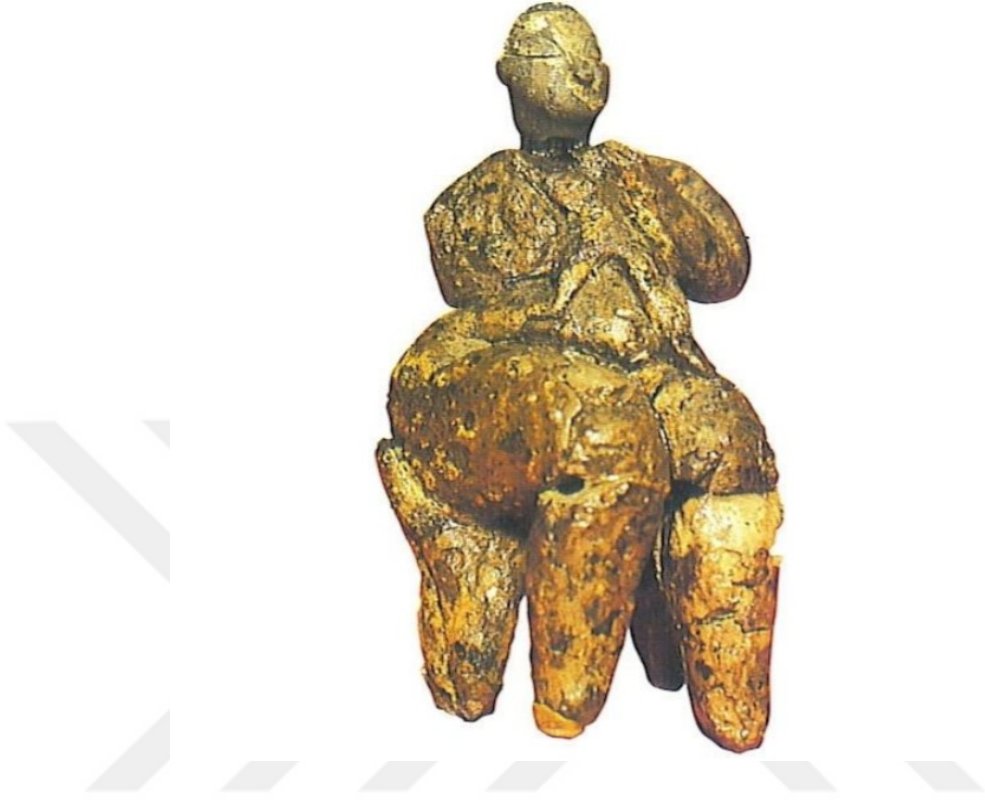
3.2 Kalkolitik Çağ'da Ana Tanrıça

Üreticiliğin daha da ilerlediği Kalkolitik Çağ'da köyler gelişmiş, nüfus artmıştır. İnsanlar taşın yanında artık madeni de kullanmaya başlamış ve madenden birtakım ürünler yapmaya başlamıştır. Yoğun olarak bakır kullanılmıştır. Bu sebeple bu çağa Bakır Çağ'ı da denilmektedir.

Ana Tanrıça'nın Erken Kalkolitik Çağdaki ilk izlerinden biri Karaman yakınlarındaki Canhasan'da ortaya çıkarılmıştır. Neolitik Çağ'a göre burada bulunan Ana Tanrıça heykelcikleri daha küçüktür fakat bu çağda da yine kadının doğurganlığı ön plana çıkmıştır (Albayrak, 2007: 72).

Bir diğer yerleşim merkezi Neolitik Çağ'ın son dönemlerinde ve Kalkolitik Çağ'a tarihlenen sürecinde Hacılar olmuştur. Kalkolitik Çağ'a tarihlenen sürecinde özellikle taş ve kilden yapılmış Ana Tanrıça buluntuları ele geçirilmiştir.

Ana Tanrıça burada üreme organları belirgin ve çıplak bir şekilde tasvir edilmiştir. Yine burada da Neolitik Çağ'da olduğu gibi leopar ile ilişkilidir. Bir leopar üzerinde tasvir edilen Ana Tanrıça'nın bu çağda da doğaya egemen bir güç olduğunu söyleyebiliriz. Ana Tanrıça Kalkolitik Çağ Hacılarında oturarak, ayakta bazen yan yatarak bazen de yüzüstü yatarak tasvir edilmiştir (Ergün 2012: 67).

Resim 16: Hacılar'da ele geçirilmiş Kibele Heykelciği (Ergün, 2012: 68)

Resim 17: Hacılar'da ele geçirilmiş Kibele Heykelciği (Ergün, 2012: 70)

3.3 Tunç Çağı'nda Ana Tanrıça: Hititler

Tunç ağı, maden devrinin bakır çağından sonraki surecidir. Tunç madeni kalay ve bakır karışımından elde edilmiştir. Bakırdan daha sağlam olduğu için tunç kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle bu ağa Tunç ağı adı verilmiştir. Tunç madeni dayanıklı ara gereçler, silahlar, mücevher, takı ve ss aksesuarlarında kullanılmıştır.

Hititler Anadolu'da etkin bir siyasi g oluşturarak tarihteki yerlerini almışlardır. Oluşturdukları siyasi güç sayesinde önemli bir Anadolu uygarlığı olarak kabul edilmektedir. Hititlerin Anadolu'ya nasıl yerleştikleri ile ilgili olan fikirler arasındaki ortak görüş, dışarıdan gelerek yerleştikleri üzerine yoğunlaşmaktadır.

Hititler Anadolu'da bulunan bütün prenslikleri bir araya toplamışlardır. Aynı politikayı din üzerinde de uygulamışlardır. Hitit kralları karşılaştıkları tüm kültleri kendi bünyelerine kabul etmiş ve panteonları içerisine almışlardır. Bunu yaparken sadece Anadolu ile sınırlı kalmayarak Eski Mezopotamya tanrı ve tanrıçalarını da kabul etmişlerdir. Dini olarak oldukça zengin olan Hititler günümüzde bile "Bin Tanrı İli" olarak bilinmektedir. Hititlerin bu kadar çok tanrı ve tanrıçaya inanması ve tapınım göstermesi sebepsiz değildir. Bu durumla alakalı karşımıza iki önemli sebep çıkmaktadır. Bunlardan biri, dini şehirlerin devlete bağlı kalmasını sağlamak ve tapınak temsilcileriyle iyi ilişkiler kurmak olmuştur. Bu durumu Hitit krallarının otoritesini sağlamlaştırma isteği ile bağdaştırabiliriz çünkü Hitit halkı inançlarına bağlıdır, inançlarına önem veren Hitit kralı onlar için her zaman daha önemli olacaktır. Aynı zamanda zaten Hitit kralları da tanrı ve tanrıçaların lanetinden korkmaktadır. Bu kadar çok tanrı ve tanrıçaya inanmalarının bir diğer önemli sebebi de budur (Sevinç, 2008: 176). Tanrı ve tanrıçaları karşılarına almak yerine onlarla iyi ilişkiler kurarak g kazanmayı tercih etmişlerdir. Her zaman onlara karşı dürüst olarak anallar (yıllıklar) yazdırmışlardır. Bu anallarda yaptıkları her şeyi dürüst bir şekilde anlatarak tanrılarına ve tanrıçalarına hesap vermişlerdir.

Hititler’de Tanrıçalar büyük öneme sahiptir. Hitit Tanrıları arasında en önemlisi Fırtına Tanrısı Teşup’tur. Onun eşi Hepat Anadolu’daki Ana Tanrıça inancını sürdürmüş bir Tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır. Hepat aslında Hurri bölgesinin baş tanrıçasıdır. Hepat, Hititlerde Arinna’nın Güneş Tanrıçası ile özdeşleştirilmiştir. Şinasi Gündüz de Hepat’ı Arinna’nın güneş tanrıçası ile özdeş kabul etmiştir. (Gündüz, 165). Bu özdeşleştirmenin yapıldığını yazılı belgelerden anlamaktayız. Bu durum belgelerde şu sözlerle açıklanmaktadır. *“Arinna’nın Güneş Tanrıçası, benim efendim; bütün ülkelerin kraliçesi. Sen Hitit Ülkesi’nde Arrina’nın Güneş Tanrıçası adını taşırsın. Sedir (ağaçları) Ülkesinde ise adın Hepat’tır”* (Ergün, 2012: 93). Buradan da anlaşılacağı üzere Hepat bütün ülkelerin de kraliçesi olarak kabul edilmiştir. Arinna’nın Güneş Tanrıçası bazen kucağında çocuğuyla, bazen oturur şekilde tasvir edilmiştir.

Resim 18: Hitit İmparatorluğu dönemi Ana Tanrıça ve çocuğu (Arianna’nın Güneş Tanrıçası) (Ergün, 2012: 93).

Görseldeki Hitit Tanrıçası Arinna'nın Güneş Tanrıçasıdır. Altından dövme tekniği ile yapılmıştır. Yüz hatları oldukça belirgin ve bir taht üzerine oturmuş şekilde tasvir edilmiştir. Yüz hatları Anadolu halkını yansıtmakta ve onların etnik tipine benzerlik göstermektedir. Kucağında çocuğuyla tasvir edilmiş olması onun yine bir "ana" olarak görüldüğünün kanıtıdır. Bu özelliği Neolitik ve Kalkolitik çağ Ana Tanrıçalarıyla benzerliğini de ortaya koymaktadır.

Resim 19: Alacahöyük oturan Ana Tanrıça heykelciği (Arianna'nın Güneş Tanrıçası) (Ergün, 2012: 96).

Bu heykelcik Alacahöyük kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Tunçtan döküm tekniği kullanılarak yapılmıştır. Yine bir taht üzerinde oturur şekilde tasvir edilmiştir. Başında oldukça geniş bir başlık bulunmaktadır. Bu tasvirde tanrıçanın kucağında çocuğu yoktur. Yüzü ve vücut hatları belirgindir.

Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın Hitit kil kitaplarında on dokuz sıfatı bulunmaktadır. Bunlar;

"İnsanoğlunu ilahi gücüyle yöneten, yerin ve göğün sultanı, yeri ve göğü çeviren, tanrılar ve isimler arasında saygın, onurlu bir yere sahip, davaları doğru bir şekilde karara bağlayan, davanın sahibesi, ülkelerin sınırlarını idare eden, dua edeni duyan, merhametli, dost, insanın iyiliğini isteyen, övgüye layık, ışığın kaynağı, kusursuz, tüm ülkelerin anası ve babası, kadim tanrılar arasında olan, göklerin kapısını açan, göklerin kendisine tazim ettiği tanrıça"dır. Bu tanrıça tıpkı güneş gibi gündüz doğar ve gece toprağın altına giderdi. Zaten bu sebeple da Arinna kentinin "güneş" tanrıçası olarak tapınım görmüştür (Karağuz, 2020: 70).

3.4 Demir Çağı'nda Ana Tanrıça: Geç Hitit, Urartu, Frig ve Lidya

M. Ö. 1200'lü yıllarda gerçekleşen "Deniz Kavimleri" göçü olarak adlandırılan bir insan topluluğunun boğazlar yoluyla Anadolu'ya geçmesi sonucunda, Anadolu'nun ilk büyük krallığı olan Hititler büyük bir yıkıma uğramıştır. Bu süreçten sonra Anadolu karanlık çağa gömülmüştür. Yaşanan bu yıkımdan sonra bazı Hitit beyleri güneye kaçmış ve bu bazı Hitit Beyliklerini kurarak yaşamlarını bir süre daha sürdürmeye devam etmişlerdir. Pattin, Malatya, Maraş, Tabal, Kummuh, Zincirli ve Kargamış gibi bölgelerde, Geç Hitit Beylikleri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir

Resim 20: Manisa Sipylus dağında Hitit Kybele'si rölyefi (https://2.bp.blogspot.com/-Mllt7MOzW04/WbuQNonB_vI/AAAAAAAAAKEI/zTmmsQxxRdUSD8jQ-Dg4W2TPPIVPJq24ACLCBGAs/s1600/ky%2B13.jpg, 2020)

Demir çağında yaygın olarak demir madeni kullanılmıştır. Tunca göre çok daha sağlam olan demire sahip olan uygarlıklar diğer uygarlıklara karşı büyük üstünlük sağlamışlardır. Demirden oldukça sağlam silahlar yapan uygarlıklar bu süreçte çok fazla savaş yaşadıkları için tanrı ve tanrıçalara ihtiyaç duymuşlardır. Savaş Tanrılarının yanı sıra insan ihtiyacını karşılayan her tanrı ve tanrıça önemini daha da arttırmıştır. Elbette Ana Tanrıça da önemini artırarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Ana tanrıça Kibele her devlet ve millet içerisinde farklı farklı isimlerle anılmıştır bu durum onun yayılım özelliğinden kaynaklanmaktadır. Boğazköy'de Arinna ya da Hapat; Kültepe tabletlerinde Kubaba, Frigya'da Kibele Lidya'da Kibebe gibi isimlerle anılmıştır (Güngör, 2007: 59).

Deniz Kavimleri göçünden sonra Anadolu'nun ilk büyük krallığı olan Hititler yıkılmış ve Anadolu'da karanlık bir çağ yaşanmaya başlamıştır. Bu göç sonucunda büyük bir yıkım yaşanmıştır. Yaşanan bu süreç siyasal ve kültürel pek çok

değişikliğin yaşanmasına neden olmuştur. Bu yıkımdan kurtulmayı başaran bazı Hitit beyleri Geç Hitit Beyliklerini kurarak varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Aynı zamanda bu süreçlerde Doğu Anadolu'da Urartular, Orta Anadolu'da Frigler, Batı Anadolu'da ise Lidyalılar hüküm sürmeye başlamıştır (Ergün, 2012: 99).

Geç Hitit Beylikleri, Hitit kültürünün devamı niteliğindedir. Bu sebeple Ana Tanrıça inancının devamı da sağlanmıştır. Friglerle aynı dönemde yaşamış olan Geç Hitit toplumları Kibele'yi "Kubaba" olarak isimlendirmişlerdir. Bu dönemin önemli bir merkezi olan Kargamış kentinin baş tanrıçası olarak kabul edilmiştir. Kubaba adına ilk olarak M.Ö 2000 yılında Asurlu tüccarların Kültepe tabletlerinde rastlanmıştır. Burada andazit taşından yapılmış bir kabartma ele geçirilmiştir. Kubaba bu kabartmada bir elinde nar diğer elinde ayna ile karşımıza çıkmaktadır (Ergün, 2012: 24). Başlığı ise çiçeklerle bezenmiş adeta doğanın bir simgesi niteliğindedir. Başlığının ön tarafında ise bir boynuz yer almaktadır.

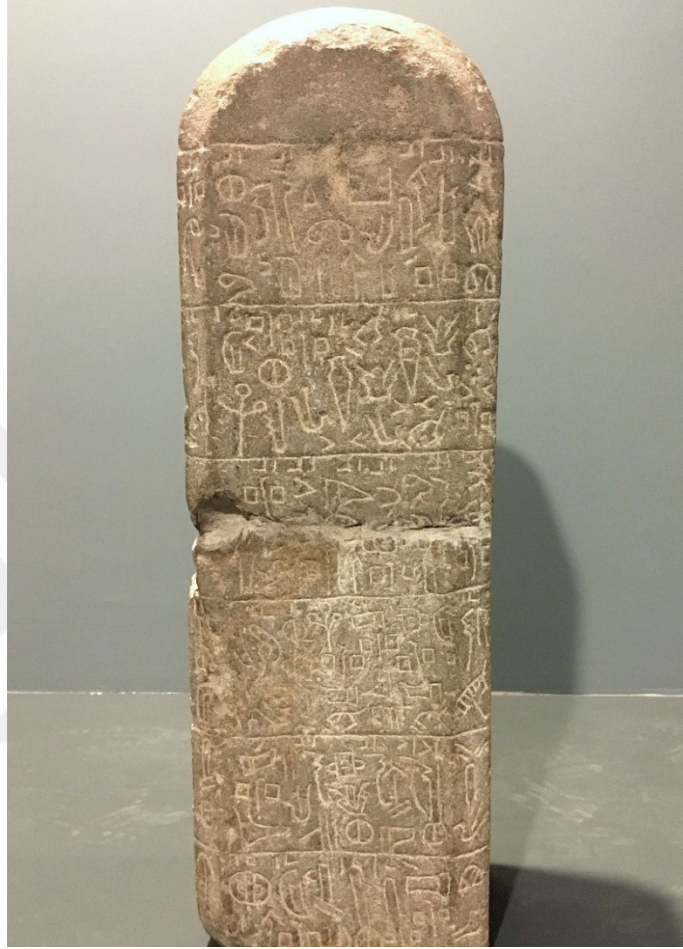

Resim 21: Ana Tanrıça Kubaba

(<https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis50-t.htm>, 2020)

Kubaba Hepat'a çok benzemektedir, yani bir "Ana" olarak kabul edilir. Tıpkı Hepat'ın kendi bölgesinin ana tanrıçası olması gibi o da Kargamış'ın ana tanrıçasıdır. Kubaba'nın bir tanrıça olduğu Hitit Devleti yıkıldıktan sonra ortaya çıkan Geç Hitit Beylikleri döneminde daha iyi anlaşılmıştır. Bu dönemde Kubaba baş tanrıça haline gelmiştir. Bunun en önemli Kargamış'ın sözü edilen Geç Hitit Beylikleri içinde stratejik bir konumda olmasıdır (Sevinç, 2008: 185).

Kayseri ili sınırları içindeki Kululu stelinde Tanrıça Kubaba “doğum tanrıçası” olarak geçmektedir (Sevinç, 2008: 186).

Resim 22: Kululu Steli

(<https://www.hittitemonuments.com/kululu/kululu05.jpg>, 2020)

Malatya’da bulunmuş bir stelde ise ayakta duran Fırtına Tanrısı’nın karşısında bir boğa üzerinde tahta oturmuş ve elinde bir ayna tutmaktadır. Kubaba birçok yerde yerel Fırtına tanrılarının eşi olarak temsil edilmiştir. Hapat da Hurri kültüründe Fırtına Tanrısı Teşup’un eşi olarak temsil edilmektedir. İki tanrıçanın “ana tanrıça” olarak saygı görmesi de önemli bir ayrıntıdır. W. F. Albright, Doğu ve Güney Anadolu’nun yerel büyük ana tanrıçasının büyük olasılıkla Kubaba olduğunu ifade etmiştir (Sevinç, 2008: 186).

Resim 23: Malatya Arslantepe Teşup ve Kubaba

(<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe15a.jpg>, 2020)

Urartular yükseltelerin sürekli arttığı kayalık ve dağlık bir bölgede kurulmuşlardır. Urartular da tıpkı Friglerde olduğu gibi halk ilahi gücün kayalık bölgelerde olduğuna inanmıştır (Özmen, 2016: 388).

Urartular merkezleri Van Tuşpa olmak üzere milattan önce 860-580 tarihleri arasında hüküm sürmüşlerdir.

Resim 24: Meher (Haldi) Kapısı

(<https://anatolianscripts.com/media/meher-kapi.jpg>, 2020)

Van/Meher’de bir kapı yazıtı vardır. Bu yazıt sayesinde Urartu panteonu çok daha iyi bir şekilde anlaşılmıştır. Halk burayı Taş Kapı olarak adlandırmıştır. Bir gün kayanın açılacağı ve içinden Tanrıların çıkacağına inanmışlardır. Bu yazıtta göre Urartuların inandığı 79 Tanrı ve Tanrıça bulunmaktadır. Büyük merkezde Tanrı ve Tanrıçaları için kule tipi tapınaklar yapmışlardır. Bu anıtta 79 tane Urartu tanrısının ismi ve onlara sunulması gereken kurbanların sayısı yer almaktadır. Çivi yazılı metinde tanrılar tapınım önemlerine göre sıralanmıştır. Urartuların dini devlet tarafından desteklenmektedir yani kraliyet ailesi de dini kabul etmiştir. Bu sebeple çoğu tanrıça ulusal nitelik taşımaktadır (Yücel, 2010: 2).

Resim 25: Tanrı Haldi

(<http://informadik.blogspot.com/2017/09/ana-tanrica-kybele.html> , 2020)

Tuşpa yakınındaki Meher Kapı’da Urartu panteonu belirtilmiştir. 3 Tanrı Urartular için oldukça büyük öneme sahiptir. Bu tanrılar arasında en üst kademede Haldi yer alır ondan sonra ise Teişeba ve Şivini gelmektedir. Urartularda diğer birçok uygarlıkta olduğu gibi bir ana tanrıça inancına rastlanmamıştır fakat bahsettiğimiz bu önemli tanrıların eşleri olan tanrıçalar oldukça önemlidir hatta Meher Kapıdaki Tanrı ve Tanrıçalar listesinde en üst sıralarda yer almışlardır. En üstte baş Tanrı Haldi’nin eşi Arubani bulunmaktadır. Haldi ulusal Tanrı olarak kabul görmüş ve Urartu halkı tarafından benimsenmiştir. Urartular için en önemli Tanrı olan Haldi’nin eşi ve tüm tanrıçaların başı olan Arubani’nin tam olarak bir “ana tanrıça” niteliği

taşıyıp taşımadığı henüz aydınlatılamamıştır. Yazılı belgeler bu konu hakkında bilgi vermemektedir. Önemli bir tanrıça olduğunu birtakım tasvirler üzerinden anlayabilmekteyiz. Arubani, elinde ya da yanında başak demeti tutarken ya da Haldi'ye oğlak sunarken tasvir edilmiştir. Bu durumda bereketi arttırmak amacıyla bu tür hayvan, bitki veya tarım ürünleriyle tasvir edilmiştir yorumunu yapabilmekteyiz.

Resim 26: Bronz kalkan üzerine kazınmış Urartu tanrıları

(<https://aktuelarkeoloji.com.tr/uploads/images/fcacf5c1758e3eef49d56ca5f54e6d81.png>, 2020)

İkinci sırada Teişeba'nın eşi Huba yer alır. Bu tanrıça Hurri tanrıçası Hepat ile büyük benzerlik taşımaktadır. Üçüncü sırada ise Şivini'nin eşi Tuspuea yer almıştır. Bu tanrıça ise başkent Tuşpa şehri ile ilişkilendirilmiş olmalıdır çünkü isim yönünden büyük benzerlikler taşımaktadır (Özmen, 2016: 388).

Urartu Krallığı M.Ö 7. yüzyılın sonlarında kalabalık İskit topluluğunun saldırısına uğramış ve büyük bir yıkım yaşamıştır. Yıkımdan kaçan halk, taşınabilir eşyalarını yanlarına alarak Van İli'nin 68 km güneydoğusunda, Gürpınar İlçesi'ne bağlı Giyimli (Hırkanis) Köyü bölgesine yerleşmişlerdir. Bu bölge bir yayla yerleşimi niteliği taşımaktadır. Bölgede halk köy camiisi için taş çıkarırken bir defineye rastlamıştır. Bu define oldukça büyük bir buluntu grubudur. Burada bulunan bazı eserler şu an Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde de sergilenmektedir. 1971 senesinde halkın yaptığı kaçak kazılar neticesinde en büyüğü bir el büyüklüğünde olan, en küçüğü ise bunun yarısı kadar olan bronzdan yapılmış levhalar ele geçirilmiştir. 3 bine yakın levha bulunmuştur. Bu oldukça yüksek bir sayıdır. Bu levhaların “adak levhası” niteliği taşıdığı anlaşılmıştır. Büyük olasılıkla bu levhalar giysilere dikilmiş ya da insanlar bunları koruyucu nitelikte görüp yanlarında taşımıştır. Dikilmiş olduğunu kenarlarındaki deliklerden anlayabilmekteyiz.

Bronz levhalar üzerindeki işlemlerin büyük kısmı kadın ve erkek başlarından oluşmaktadır. Kazıma tekniği ile yapılan bu levhalarda üçgen biçimli olan insan başları basit bir görünüme sahip olmalarına rağmen oldukça gerçekçi bir biçimde betimlenmişlerdir. Özellikle kadınların saçları, küpeleri, yüz hatları gibi ayrıntılar oldukça belirgin bir şekilde gösterilmiştir ([http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=10772&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=10772&html=ages_detail_t.html&layout=web), 2020).

Halk sanatının önemli bir örneği olan bu levhaların konusu genellikle beslenme ve ekonomidir. Bu durum aslında halkın ihtiyaçlarını yine tanrısal yollardan hallederek sanata yansıttığının kanıtıdır. Halk tarımın artması, hayvanların çoğalması için bu levhalara ihtiyaç duymuştur.

Resim 27: Urartu Adak Levhası

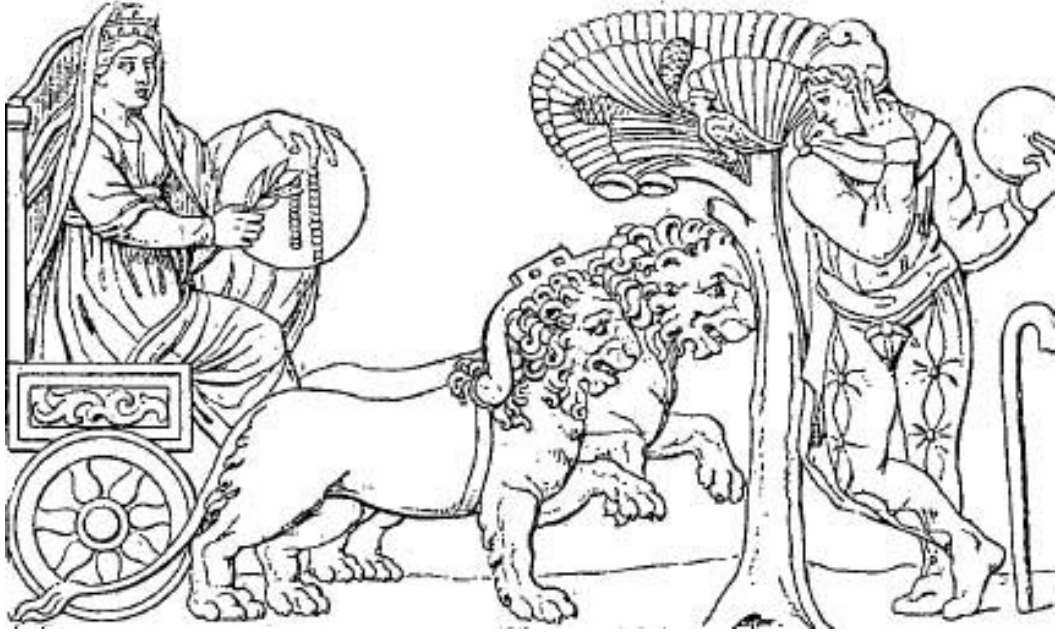
(<https://www.urartular.com.tr/images/resimler/buyuk/pkmz6ro2gvq6k8syco09.JPG>, 2020)

Antikçağ toplumlarında tabiatın meydana getirdiği afetler sonucunda insanların doğaya bağlılığı artmış ölüm ve doğum her zaman farklı duygular uyandırmıştır. Bu sebeple ana tanrıçanın bereketi her zaman dikkatleri üzerine toplamış ve kabul görmüştür. Ana tanrıça kültü Paleolitik dönemden itibaren çok fazla tapınım görmüş ve farklı isimlerle dahi olsa varlığını çok uzun yıllar devam ettirmiştir. Doğanın bolluğu ve bereketi ona atfedilmiştir. Böylelikle birçok uygarlığın en önemli tanrıçası haline gelmiştir. Anadolu'dan Yunanistan'a yayılmış ve tapınım görmüştür. Ana tanrıçanın özellikleri adı ve dış görünüşü Frig kültüründen beslenmiştir.

Frigler denince akla gelecek olan ilk tanrıça Agdistis, Matar Kubile (Büyük Ana) ya da Kubile adı ile bilinen Kibele'dir. Doğa ve bereket tanrıçası olarak tapınım görmüştür. Kibele tarihe bir Frig tanrıçası olarak da geçmiştir. Friglerde diğer

Anadolu uygarlıkları gibi çok tanrılı bir inanca sahiplerdir ancak sadece “Matar” insan olarak tasvir edilmiştir.

Frig kabartmalarında Kibele başında bir taç taşır şekilde tasvir edilmiştir. Bu taç onun bir kraliçe gibi kabul edilip egemen olan gücün kendisi olduğunu gösteren bir simgedir.

Resim 28: Kibele ve kadımsı tavırlar içinde rahip ve eş Attis (<http://informadik.blogspot.com/2017/09/ana-tanrica-kybele.html>, 2020)

İnanışa göre Kibele bahar aylarında sevgilisi Attis ile buluşuyor ve kış aylarında ondan ayrılıyordu. Bahar aylarında doğanın canlanması Kibele ve Attis’in kavuşmasına bağlanmıştır. Onların buluşmasıyla doğaya yeni bir yaşam gelmiş ve bereket artmıştır. Yaşadıkları ayrılık sonucunda da kışın doğa uykuya dalmıştır (Güngör, 2007: 10).

Kibele-Attis söylencesine göre, “Kybele, Attis adında bir delikanlıya tutkundur. Ancak bu genç, Tanrıçaya sözünü unutarak bir ölümlü kızla evlenmeye kalkar. Düğün sırasında Kybele de konuklar arasına katılır. Tanrıçayı gören Attis’in

aklı başından gider ve büyük bir yıkım içinde kendi erkeklik organını keser. Toprağa akan kandan bitkiler fişkirir...” (Ergün, 2012: 105). Yaşanan bu olay Ana Tanrıça Kibele'nin doğanın sahibi olması ile ilişkilendirilir. Böylelikle Attis ve Kibele'nin etkisi ile doğa uyanır hale gelir.

Ana tanrıça Frig evlerine kadar girmiştir Gordion'daki evlerden çıkarılan küçük figürler Ana tanrıçanın halk içinde büyük bir yayılım gösterdiğinin en büyük kanıtıdır (Güngör, 2007: 57). Ana Tanrıça Kibele'nin Anadolu'da en büyük tapınım yeri bugünkü Ballıhisar olan Pessinous'ta yer almaktadır. Eskişehir'in Sivrihisar ilçesi yakınlarındaki bölgede, Ana Tanrıça siyah meteorik bir taş ile temsil edilmektedir (Ergün, 2012, 106).

Resim 29: Eskişehir'de ele geçirilen Kibele ve müzisyenler heykeli (Ergün, 2012, 113).

Kibele kutsal alanları genellikle yüksek kayalıklar üzerine kurulmuştur. Bunun sebebi ise tanrıçanın bu bölgede yaşayıp yukarıdan ülkeyi izlediğine inanılmasıdır. Eskişehir ve Afyonkarahisar arasındaki platoda pek çok kaya anıtı bulunmuştur. Ana Tanrıça genellikle kıyafetleriyle birlikte betimlenmiştir. Taştan

yapılan Kibele heykelciklerinin çoğu tahrip olmuş ama genellikle baş kısımları günümüze kadar ulaşmıştır. Heykelciklerin baş kısımları dikkate alındığında her ayrıntılarının dikkatle işlendiği gözler önüne serilmektedir (Belli, 2001: 36).

Frigya Devleti'nin Kimmer saldırıları sonucunda yıkılmasıyla Ana Tanrıça Kibele, Lidya topraklarında etkinliğini arttırmıştır. Ana Tanrıça kültüne çok sıkı bir şekilde bağlı olan ve Metragytoi adıyla bilinen rahipler, birçok bölgeye yayılarak Ana Tanrıça Kültü'nü yaymaya çalışmışlardır (Özmen, 2016: 390).

Tarihin babası Herodot'a göre Geç Hititler döneminde "Kubaba" adıyla bilinen Ana Tanrıça, Lidya'da da "Kubaba" olarak isimlendirilmiştir. Başkent Sardes'te çıkan bir yangında Tanrıça Kybeba'nın da tapınağının yandığını belirtmiştir. (Herodotos, 1973: 409). Lidya'nın başkenti olan Sardes şehri Ana Tanrıça için çok önemli bir merkezdir. Herodot, burada ele geçirilen buluntuların Anadolu'nun tanrıçası olan Ana Tanrıça'ya ait olduğunu vurgulamıştır. Başkentte ele geçirilen kült rölyeflerine göre Kibele, "Aslanların Sahibi"dir. Yine Sardes'te ele geçirilen mermerden oluşturulmuş tapınak üzerinde Kibele, her iki yanında yılan benzeyen motiflerle tasvir edilmiştir. Aynı zamanda sütunların arka kısmında belirgin olmayan bir biçimde aslan motifleri yer almaktadır (Oral, 2014: 162). Yırtıcı hayvanların gücünü elinde tutan Ana Tanrıça hem kuvvetli hem de sert bir tanrıça niteliği taşımaktadır.

Resim 30: Kybele'nin gemi ile Roma'ya taşınmasını gösteren gravür (<http://informadik.blogspot.com/2017/09/ana-tanrica-kybele.html>, 2020)

Lidya krallığı Pers saldırıları ile son bulmuştur. Lidya Krallığı'nın da son bulmasıyla Anadolu'da etkin olan güç Persler olmuştur. Bu durum yaklaşık iki yüz yıl boyunca devam etmiştir. Persler hem Lidya topraklarında hem de Frigya topraklarında satraplıklar kurmuşlardır. Bu süreçte Ana Tanrıça kültü önemini kaybetmeden varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Friglerden sonra Lidyalılarda büyük önem taşıyan Ana Tanrıça Kültü daha sonra da bütün Akdeniz'e yayılmıştır. Lidya'da yayılım gösteren Kibele kültürünün rahipleri bu kültü Yunanistan ve Roma'ya taşımıştır.

4. Eski Anadolu'da Tapınım Görmüş İkinci Dereceden Bazı Tanrıçalar

4.1. Vuruşemu

Eski Anadolu'da insanlar gökyüzünden de etkilenmiş, çok uzaklarda ama gözleriyle bizzat gördükleri güneş, ay ve yıldızlara da tapınım göstermişlerdir. Onlara birtakım tanrısal güçler atfetmişlerdir. Anadolu'da pek çok tanrıça güneşle ilişkilendirilmiştir. Başka bölgelerde güneş tanrıça değil tanrı olarak tapınım görmüştür. Anadolu'da bu durumun en güzel örneği Arinna'nın güneş tanrıçasıdır. I.Hattuşili Arinna'nın güneş tanrıçası için "Hakimem" kelimesini kullanmıştır. Buradan Arinna'nın güneş tanrıçasının hakimiyetin ve iktidarın koruyucusu olduğunu çıkarmamız mümkündür. Ayrıca Arinna'nın güneş tanrıçası savaşlarda da destek veren bir tanrıçadır. Bu sebeple büyük önem taşımaktadır (Cengiz, 2018: 128).

Hititler kraliçeleri öldükten sonra onları tansırsallaştırmışlardır. Arinna'nın güneş tanrıçası olarak anılan tanrıçaların isimleri Hitit kraliçeleriyle özdeştir. Örneğin; "Arinna Güneş Tanrıçası Vallani, Arinna Güneş Tanrıçası Nikkalmati, Arinna Güneş Tanrıçası Aşmunikal, Arinna Güneş Tanrıçası Daduhepa, Arinna Güneş Tanrıçası Henti, Arinna Güneş Tanrıçası Tawananna" gibi isimler geçmektedir (Cengiz, 2018: 130).

Arinna'nın güneş tanrıçası olarak anılan tanrıçalardan biri de "Vuruşemu"dur. (Eyuboğlu, 1987: 157). Hititlere ait olan Arinna ilinin tanrıçasıdır. İyilik yapmayı seven, insanlara mutluluk ve esenlik veren bir tanrıça olarak tapınım görmüştür. Arinna'da yaşayan insanları koruduğuna inanılmıştır. Yüksek tepelerde bulunan bir koruyucu tanrıça niteliği taşımaktadır. (Eyuboğlu, 1987: 185-486).

4.2. Şauşka

Hurri kökenli bir tanrıçadır. Geleceğin tanrıçası olarak kabul edilmektedir. Kader tanrıçası olarak tapınım görmüştür. Aynı zamanda Hitit bilginleri fal bakmayı Şauşka'dan öğrenmiştir. Bu durum gelecek tanrıçası olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Savaşla ilgili de birtakım yetkiler bulunmaktadır. Savaştan önce ona adaklar sunarak başarılı olmayı umut etmişlerdir. Ninatta-Kulitta adında yardımcıları vardır. (Eyuboğlu; 440-441).

Bazı Anadolu toplumları Mezopotamya tanrıçalarına da tapınım göstermiştir. Şauşka muhtemelen Mezopotamya'daki İştâr kültürünün Anadolu'daki yansımasıdır. Hurriler için Şauşka ve İştâr aynı tanrıçadır. (Uncu, 2011: 49). İştâr da tıpkı Şauşka gibi savaşçı özellikleriyle ön plana çıkmış bir tanrıçadır. Böylece Hurriler aracılığıyla Anadolu'da İştâr kültürünün var olduğunu hatta Hititlerin de tapınım gösterdiğini söylememiz mümkündür.

4.3. Hatti kökenli Amamma ve Hannahanna

İki tanrıçanın adı da birbirlerini tekar eden kelimelerden oluşmaktadır. Bu kelimeler Hititçe'de "anne" anlamına gelmektedir. Yani "anneanne" kelimesi oluşmaktadır. Bu durumda bu iki tanrıçanın adı "büyükanne" anlamına gelen "anneanne" anlamında kullanılmıştır. Kült rahipleri tarafından tanrıların annesi olarak kabul edilmişlerdir. (Sevinç, 2008: 184.)

4.4. Ningal

Hitit tanrıçasıdır. Güneş tanrısının annesi olarak bilinmektedir. Ay tanrıçasıdır. Antlaşma metinlerinde de adı geçmektedir (Karauğuz, 2020: 39).

4.5. Kamruşepa

Hititler'in büyü tanrıçasıdır. Hastalıkları tedavi eder ve tılsımlar yapar (Karauğuz, 2015: 43).

4.6. İnara

Fırtına tanrısının kızıdır. Vahşi hayvanların Tanrıçası olarak bilinmektedir. Hatti kökenlidir (Karağuz, 2015: 42).

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA TANRIÇA KÜLTLERİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

1. Mezopotamya Coğrafyası

Resim 31: Eski Mezopotamya Haritası

(<https://www.guzelbilgiler.com/wp-content/uploads/2020/05/mezopotamya-harita.jpg>, 2020)

Mezopotamya tarih boyunca uygarlığın beşiği olarak adlandırılmıştır. Birçok medeniyete ev sahipliği yaptığından insanlık tarihi açısından çok büyük bir öneme sahiptir. “Mezopotamya” ismi ilk defa Yunan gezginleri ve tarihçileri tarafından kullanılmış bir isimdir. Kelime anlamı “nehirler arasındaki bölge” demektir. Yunanca’da ortasında ya da arasında anlamına gelen “mesos” ve nehir anlamına gelen “patamos” kelimelerinden türetilmiştir. “İa” ise Yunanlılar tarafından yer isimlerini belirtmek amacıyla kullanılan bir ektir. Bahsi geçen nehirler Fırat ve Dicle nehirleridir (Tekin, 2014: 112).

Mezopotamya'nın genel coğrafyası; Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölgedir. Toros ve Zagros dağlarından Suriye Çölü'ne kadar olan bölgeyi kapsamaktadır. Kış bu bölgede biraz soğuk ve sert geçer, sebebi Asya ve İran'dan gelen soğuk hava akımıdır. Aynı zamanda çöl özellikleri de taşıdığından yaz sıcaklığı gölgede bile 50 dereceyi bulur. Güney tarafları çöllerle kaplıdır. Kuzeyde ise çöller yerini bozkırlara bırakır (Köroğlu, 2018, 14-15).

Mezopotamya, tarıma elverişli bir ortama sahiptir. Bu sebeple Paleolitik Çağ'dan itibaren pek çok insan yaşamak için Mezopotamya'yı tercih etmiştir. Yüksek düzlüklere ve verimli arazilere sahip olan Mezopotamya'da pek çok meyve, sebze ve ağaç türleri yetiştirilebilmektedir. Bu sebeple insanlık tarihinin ilk yerleşmeleri bu bölgede görülmüştür (Köroğlu, 2018, 14-15).

Başlangıçta Fırat ve Dicle Nehirleri birbirine yakındır. Sonraki süreçte, birbirlerinden uzaklaşmışlardır. Mezopotamya tam da buradan başlar. Tarihte Mezopotamya iki bölgeye ayrılarak incelenmiştir. Bu bölgeler Aşağı ve Yukarı Mezopotamya olarak isimlendirilmiştir. Bu iki bölge doğal özellikler bakımından birbirlerinden farklı özellikler taşımaktadır. Bu bağlamda Mezopotamya birbirinden farklı iki bölgeden meydana gelmiştir (Tekin, 2014: 112).

Aşağı Mezopotamya bu günkü Bağdat bölgesinden başlar ve Dicle ile Fırat Nehirlerine doğru uzanır. Geniş ve düz ovalara sahiptir. Bu sebeple çok fazla tarım arazisi oluşturulmuştur. Bu bölgede yaşayan insanların temel geçim kaynağı tarımdır. Burada verimli tarım arazileri mevcuttur ancak sulama nehirler aracılığıyla gerçekleşir (Tekin, 2014: 113). Bu sebeple sulama sistemleri oldukça gelişmiştir.

Türkiye sınırlarından, Bağdat civarına kadar olan kısım, Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılmıştır. Yukarı Mezopotamya bölgesi ise kuru tarımın yapıldığı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada nehir yatakları pek fazla değişkenlik yapmadığından dolayı önemli kentler uzun yıllar boyunca varlıklarını ve yerlerini kaybetmeden sürdürmeye devam ettirebilmiştir (Köroğlu, 2018, 16).

2. Genel Hatları İtibarıyla Eski Mezopotamya Kültleri

Bir toplumun dini yapısını tam olarak kavrayabilmemiz için o toplumda “kutsal” kavramının ne ifade ettiğini bilmemiz gerekmektedir. Kutsallık her din ve inançta yer alan temel ögedir. Kutsal olan nesne karşısında insanların ilgisini çeken, korku ve hayranlık hisleri uyandıran duygular; insanları o nesneye çekmektedir. O nesneyi tanıma, öğrenme, inceleme ihtiyaçları duymuşlardır. Hatta insanlar kutsal içinde barındıran her şeye bir anlam yüklemişlerdir. Herhangi bir nesneyi kutsallaştıran şey ise toplumun bir başarıyı o nesne sayesinde yaptığına dair inancıdır. O nesnenin verdiği güç ile başarıya ulaşıldığına inanmışlardır. Bunun sonucunda da o nesneye karşı bir bağlılık doğmuştur (Dilek ve Bahar, 2019: 1345).

Eski Mezopotamya’da ele geçirilmiş arkeolojik buluntular içerisinde pek çok kült objesi ele geçirilmiştir. Bu objeler değerlendirildiğinde Eski Mezopotamya’nın kültürel yapısı hakkında pek çok bilgiye ulaşılabilmektedir.

Kült; Eski Mezopotamya bölgesinde dua, kurban, sunu, adak ve bunun gibi birçok uygulamayı içermektedir (Dilek ve Bahar, 2019: 1356). Kült uygulamalarında tanrı heykellerine yiyecekler, içecekler, hayvanlar sunulmuştur. Aynı şekilde kült uygulamalarında elbette insanların her gün gözle gördüğü ve kutsal bulduğu nesnelere de yer almaktadır. Örneğin; ay kültü, güneş kültü ya da su kültü Eski Mezopotamya’da etkin olmuş kültürlerdir. Anadolu’da etkin olan bereket kültü Eski Mezopotamya’da da büyük önem taşımaktadır. Burada ön plana çıkan ise üremenin ve çoğalmanın temsilcileri olan ana tanrıçalardır.

Eski Mezopotamya toplumları tanrılarına çok bağlıdır. Bu sebeple her gün onlara günlük ayinler düzenlemişlerdir. Bu ayinlerde tanrı heykelleri giydirilir, yeni eşyalar, yiyecekler ve kurbanlarla donatılırdı. Kurban özel bir törenle takdim edilirdi.

Babil’de günlük kült töreni sabahın erken saatlerinde başlardı. Uyanma töreni ile başlayan kült töreni ile tapınak uyandırılırdı. Din adamları tapınak sakinlerini ve tanrıları uyandırır böylece kült günü başlamış olurdu. Günün sonunda akşam yemekleri temizlenir ve kapının kapanmasıyla kült günü sona ererdi. Bazen gece ibadetini içeren kült günleri de yapılmaktaydı. Gece ibadetinin yapıldığı günlerde sabaha kadar tören devam ederdi (Akkuş Mutlu, 2014: 6).

Sümer, Akad, Asur ve Babil toplumlarında her gün tanrı heykellerine yiyecekler sunulmuştur. Onlara sunulacak yiyecekler çok mühimdir. Bu sebeple özenle seçilmiş ve hazırlanmıştır. Bu kurbanların ya da yiyeceklerin sunulmasının temel sebebi tanrıların gazabından korunmak ve rızasını kazanmaktır. Elbette sunulan yemekleri tanrı heykelleri yiyemeyecektir, bu sebeple yiyecekleri tapınak görevlileri tüketmiştir (Akkuş Mutlu, 2014: 6-7).

3. Eski Mezopotamya’da Ana Tanrıça Kültleri

3.1 Aruru

Eski ağ toplumlarında yaratılış düşüncesi  biçimde karşımıza çıkmıştır. Bunlardan ilki tanrı ve tanrıçalar arasında cinsel birlikteliğın olmasıyla yaratılışın başlamasıdır. Örneğın Nanna (ay ve kader tanrısı), Enlil (yeryüzü, rüzgâr ve fırtına tanrısı) ve Ninlil’in (Hava tanrıçası) ocuğudur. Enki (su tanrısı) ve Ninhursaga’nın (yer tanrıçası) birlikteliğinden ise sekiz tanrı meydana gelmiştir. Enlil ve Kur’un birlikteliği ise Sümer inanışına göre yaz ve kışı meydana getirmiştir. İkinci yaratılış düşüncesi ise insanların kilden biçimlendirilerek yaratılması düşüncesidir. İlk yaratılanı Aruru ya da Nammu gibi bir ana tanrıçanın yarattığına inanmışlardır. Bazen insanlara “biçim verme” işini ebeler de yapmıştır. Son olarak bir de tanrının emriyle yaratılış gerçekleşmiştir. Özellikle “Enki” bu görevi üstlenmiştir (Black ve Green, 2003: 225-226).

Aruru bir ana tanrıçadır. Onun görevi insan türünün üremesi ve çoğalmasıdır. İnsanların üremesi ile alakalı her türlü yetki ve görev Aruru’ya bırakılmıştır. Kısaca

insan soyunun devamlılığı ona bağlıdır (Bottéro, 2012: 240) Birçok söylencede insanların yaratıcısı olarak Aruru'nun adı geçmektedir (Eliade, 2003: 81). Aruru ilk büyük tanrıçalardan biri olarak kabul edilmiştir. Efsaneye göre büyük tanrılardan biri olarak kabul gören Anu'yu meydana getiren Tanrıça Aruru'dur (Uraz, 1994: 74).

Sümer inanç sisteminde Aruru ana tanrıçadır. Onun kült merkezi Uruk'a çok yakın olan bir yer olan Kiş (büyük Sümer kentlerinden biri) bölgesidir (Altuncu, 2014: 137) Sümerlerde inanç daha çok anaerkil nitelik taşımaktadır. Hatta Eski Mezopotamya'daki en önemli ve güçlü tanrılar kadın olarak tasvir edilmiştir.

Tanrıça Aruru'nun adı Gılgamış Destanı'nda da geçmektedir. Gılgamış Destanına göre tanrılar; “gökteki tanrılar”, “yer ve deniz tanrıları” ve “yeraltı tanrıları” olmak üzere üçe ayrılmıştır (Yilter, 2017: 32.) Aruru'nun Gılgamış Destanında adı A-RU-RU olarak geçmektedir. Gılgamış, halk tarafından sevilse de bazı sert uygulamaları vardır. Kadınlar eşlerinin ve nişanlılarının Gılgamış tarafından çok çalıştırıldığından şikâyet etmektedir. Bu sebeple tanrılara şikâyette bulunarak Gılgamış'ın oyalanacağı başka bir şeylerin ortaya çıkarılmasını istemektedirler. Bu istekleri karşılıksız kalmaz. Tanrıların da isteğiyle Gılgamış'a bir rakip teşkil edilmiştir. Elbette bu görevi Aruru üstlenmiştir. Aruru eline bir çamur alarak büyük Sümer destanının kahramanı olan Gılgamış'a rakip olarak Enkidu'yu oluşturmuştur. Ancak rakip olsa da bir süre sonra bu rekabet dostluğa dönüşmüştür (Uraz, 1994: 306). Söylenceye göre yaratılış şu şekilde geçmektedir;

“(Sonunda) Onların yakınmalarını / Duydu [Anu] / Soslendiler Ulu-Aruru”ya / Sen ki [İnsan”ı] yarattın / Şimdi de kulak ver (Anu)”nun dediğine (?) / Yarat onun tarafından tasarlanmış / Kasırga”ya [denk] düşen birini / Varsın (O ve Gılgamış) dövüşsünler birbiriyle / Yeter ki huzura kavuşsun Uruk! / Duyunca bu dileği / Yerine getirdi Aruru /Anu”nun dediğini (?) / Yıkayıp ellerini / Bir parça kil aldı / Ve bozkıra bıraktı onu: / (Ve orada) [bozk]ırda / Yarattı Gözüpek-Enkidu”yu / Ve saldı dünyaya / Ninurta [savaş tanrısı](gibi)savaşçı Enkidu”yu” (Bottéro, 2008: 69).

Görüldüğü üzere Tanrıça Aruru ihtiyaç duyulan önemli bir tanrıçadır. Ortaya çıkan problemlerin çözümlenmesi, insanların çoğalması ona bağlıdır. Özellikle Sümer inanç sisteminin büyük bir parçası olan Tanrıça Aruru, diğer tanrıların rakibi bile değildir çünkü onlardan oldukça üstündür.

3.2 Aştarte

Sidon (antik çağda önemli bir Fenike şehri. Bu günkü Sayda.) Krallarına ait olan birkaç yazıtta Fenike kentinin önemli tanrı ve tanrıçalarının isimleri verilmektedir. Burada öne çıkan en önemli isim Ashtart (Aştarte)'dir. Onun adına bazı yazıtlar ve tapınaklar bulunmaktadır (Bonney,1981: 282). Aştarte Batılı Sami ve özellikle büyük bir Fenike tanrıçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok uzun yıllar boyunca Fenike'de tapınım görmüştür. Fenikeliler deniz koloniciliğiyle uğraşan bir millettir. Bu sebeple sömürgecilik yapma fırsatı da elde etmişlerdir. Yaptıkları sömürgecilik hareketleri ile Tanrıça Aştarte'yi tanımış ve ülkelerine taşımışlardır (Kılıç ve Uncu: 2011, 184).

Bu tanrıça üreme, aşk ve savaşın tanrıçasıdır. Özellikle cinselliğin simgesidir. "Krallar" adı verilen bir kutsal kitap bulunmaktadır. Bu kitapta Tanrıça Aştarte "Sidonyalıların Tanrıçası" olarak adlandırılmıştır (Bonney,1981: 282). "Deniz Tanrıçası" olarak da bilinen Aştarte adına Filistin kıyılarına birçok tapınak inşa edilmiştir (Graves, 2010: 320).

Sidon kentinde Baal ve Aştarte ön plana çıkan tanrılardır. "Baal", "*efendi*" anlamına gelmektedir. Bazen unvan olarak da kullanılmıştır. Aştarte "ana tanrıça" olarak genellikle Baal'ın yanında yer almıştır. "Baal'ın eşi", "Baal'ın yoldaşı" ünvanlarıyla tapınım görmüştür (Karageçi, 2019: 213-214). Aştarte'ye Fenike'de "Baalat" da denilmiştir. "Baalat" "*hanım*" anlamına gelmektedir. Baalat; bitkilerin, tanrıların, insanların anası olarak kabul görmüş adeta bir toprak ana niteliği taşımaktadır. Uncu, 2011: 59). Günümüzde Leyla ve Mecnun aşkı olarak bilinen aşk, Aştarte ve Baal'a benzetilebilmektedir.

Resim 32: Tanrıça Aştarte'nin tahtı. Louvre Müzesi (Bonney,1981: 113).

Aştarte, Kibele gibi bereketle ilişkilendirilmek yerine savaş ve aşkla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca Fenikeliler tüccarlar gittikleri yerlere Tanrıça Aştarte'yi de götürmüşlerdir. Bu sebeple Aştarte her yerde tapınım görmeye başlamıştır. Bunun en büyük sebeplerinden biri de Fenikeliler tüccarların gittikleri yerlerde tanrıçaları adına milli tapınaklar yapmalarıdır (Unçcu, 2011: 60).

Sümerlerde İnana, Akadlarda İştara Filistin'de Aştarte adını alarak Filistin'den Yunanlılara geçmiştir. Burada da Aphrodite adını alarak etrafına binlerce insanı toplamıştır. Aştarte, Kibele kadar büyük bir Ana Tanrıça olmasa da verimlilik özelliği açısından önemi yadsınmaz (Gürgen, 2017: 451) Aştarte ve Aphrodite dış

görünüş açısından da büyük benzerlikler taşımaktadır. Aynı şekilde İnana, İştar ve Aştarte arasında da benzerlikler mevcuttur. Heykellerin büyük çoğunluğunda çıplak bir şekilde tasvir edilmişlerdir (Gürgen, 2017: 454).

Resim 33: Tanrıça Aştarte'ye ait olduğu düşünölen heykel, yanında Mısır tanrısı Min ve Filistin tanrısı Reshep
(https://ma91c1an.files.wordpress.com/2015/06/bm_an00035764.jpg, 2020)

3.3 Damgalnuna

Damgalnuna Sümer tanrıçası Damkina'nın erken dönemdeki adıdır. Onun asıl költ merkezi Malgum olsa da Lagaş ve Umma şehirlerinde Tanrıça Damgalnuna'ya balık sunumları yapılmıştır (Black ve Green, 2003: 64). Ninhursag ve Damgalnuna'nın aynı tanrıçalar olduğunu söylememiz mümkündür çünkü, Ninhursag; Sümer'de, başlangıçta besleyici bir anne olan ve doğurganlıkla ilişkisi olan Damgalnuna olarak tapınım görmüştür.

Köken olarak ana tanrıçalardan biridir. Aynı zamanda Enki'nin karısı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Damgalnuna “prensın büyük eşı”, “gerçek eş” olarak kabul görmüştür (Bottéro, 2012: 260). Babillere ait Yaratılış Destanı'nda Enki ve Damkina tanrı Marduk'un ailesi olarak geçmektedir. (Black ve Green, 2003: 64). Damgalnuna'yı temsil eden hayvan da elbette gücün simgesi olan aslandır.

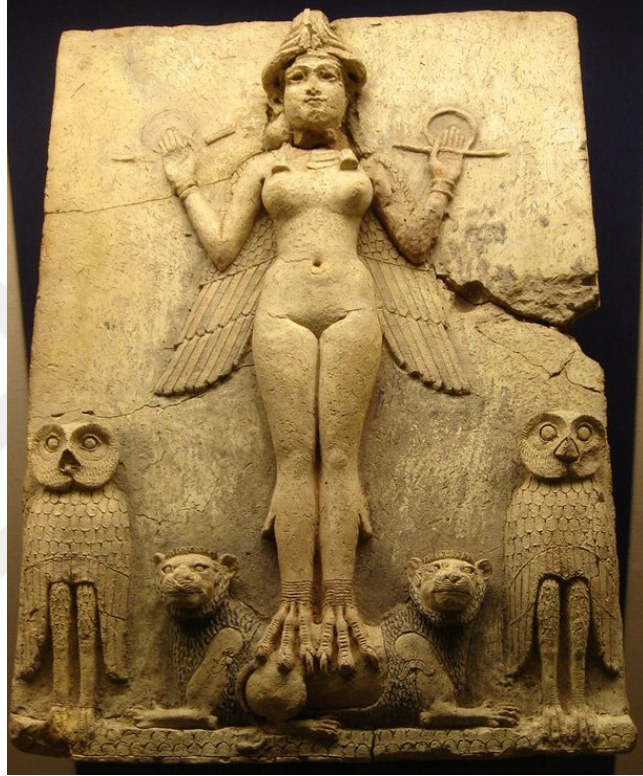

Resim 34: Tanrı Marduk yanında yılan ejderhası ile (Black ve Green, 2003: 146).

3.4 İştar (İnanna)

Bu tanrıça Antik Mezopotamya'nın tüm dönemlerinde en önemli tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır. Sümercede adı “İnanna” olarak geçmektedir. Bu ismin Nin-Ana'dan türediği kabul edilmiştir. Nin-Ana, “Gökyüzünün Efendisi” anlamına

gelmektedir. Akad dilinde adı “İştar”dır. İnana, Sümer şehri Uruk ile yakından bağlantılıdır. İnanna daimî bir aşka sahip olmamıştır. Bunun sebebi onun bir “cinsel aşk tanrıçası” olmasıdır. Sevgilisi Dumuzi ile olan ilişkisi de çok net değildir. Hatta Dumuzi’nin ölümünden dahi İnana’nın sorumlu olduğu düşünölmektedir. İnana’nın çocuğu da bulunmamaktadır (Black ve Green, 2003: 113).

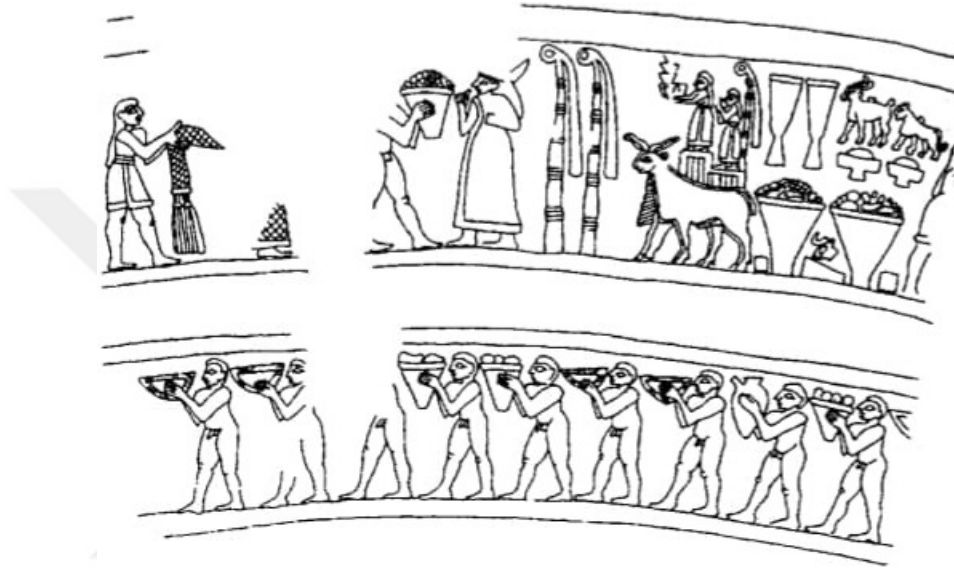

Resim 35: Tanrıça İştar-Eski Babil Dönemi/Brisith Museum

(<https://pbs.twimg.com/media/DpKqK9LXcAEr0zA?format=jpg&name=900x900>, 2020)

İnanna’nın kişiliği ise şöyledir; o cinsel ilişki ve aşk tanrıçası olarak tapınım görmüştür. Özellikle evlilik dışı ilişki ve fahişelikle alakası olduğu düşünölmüştür (Black ve Green, 2003: 114). Fahişeler bu dönemde dini aktivitelerle uğraşan çeşitli kadın gruplarıyla birlikte anılmaktadır. Bu sebeple İnanna/İştar fahişelerin koruyucu tanrıçası olarak da bilinmektedir. Hatta tanrıça bazen kült şarkılarında kendisinden fahişe olarak da bahsetmiştir (Black ve Green, 2003: 80). Sümer inancına göre, İnanna aşkla doğayı yenilemiş, hastalara şifa vermiş ve ülkeyi bereketlendirmiştir.

Bu özellikleriyle Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kibele'ye çok benzemektedir. Tanrıça İnanna'nın eşi Dumizi'dir. Bu iki tanrı ve tanrıça birlikte olduklarında bereketin arttığına inanılmıştır. Tıpkı Kibele ve Attis birleştiğinde doğanın canlandığına inanılması gibi, İnanna ve Dumizi birleştiğinde de ürünlerin arttığına, insanların daha mutlu olduğuna inanılmıştır.

Resim 36: Tanrıça İnanna erkeklerin sunumlarını kabul ederken. (Black ve Green, 2003: 180).

İnanna/İştar aynı zamanda savaşçı tanrıçadır. Savaş; “İştar’ın oyun alanı” olarak kabul edilmiştir. İştar iktidar düşkünü bir tanrıçadır. Bu yüzden savaşlarda hep en sevdiği kralların yanında yer alır. Zaten hayvan olarak aslan onun simgesidir. Bu da onun savaşçı özelliğini ön plana çıkarmaktadır. Sanatta da İnanna çoğunlukla savaş tanrıçası olarak resmedilmiştir. Bir melek gibi kanatlara sahiptir ancak tepeden tırnağa silahla donatılmıştır. Neo-Asur ve Neo-Babil sanatında belden aşağısı çıplak bir biçimde betimlenmiştir. Yine kanatlara sahiptir ve başında boynuzlu bir başlık bulunmaktadır. İnanna aynı zamanda Venüs gezegeni ile de ilişkilendirilmiştir. Simgesi bir yıldız diskidir. Bu durum Venüs gezegeniyle ilişkilendirilmesinden kaynaklanıyor olabilir (Black ve Green, 2003: 114-115).

Resim 37: İnanna sembolü

(<https://i.pinimg.com/originals/2a/a8/0a/2aa80a58e807f38b8e26b2709f9ad43a.jpg>,
2020)

İnana Yakınoğu'da çok büyük bir tapınımına sahip olmuştur. En parlak çağında hem aşk hem de savaşın tanrıçası olmuş bunun sayesinde hem üremeyi hem de ölümü yönetmiştir (Eliade, 2003: 85).

İnanna Sümerler için büyük bir ana tanrıçadır. Gılgamış destanında anaerkil bir dinin büyük tanrıçası olarak adlandırılmıştır. Tanrıça İnanna/İştar, Gılgamış'a evlenme teklifi etmiştir ancak Gılgamış bu teklifi kabul etmemiştir. Büyük bir tanrıçayla evli olmanın ona ölüm getireceğini düşünmektedir (Rosenberg, 2003: 279).

Tanrıça İnanna Akadlarda İştar olarak büyük bir tapınım görmüş hatta Akadlara geldiğinde büyük bir yükselişe geçmiştir. Sümerler İnanna adını verirken

Sami toplumlar ona İştar adını vermişlerdir. İştar, Sumer ve Sami tanrılarının bir karışımı olarak yaşamıştır. Bazen erkek bazen de dişi ozelliğiyle on plana çıkmıştır. Asurbanipal zamanına ait olan bir tablette akşam yıldıızının İştar'ı dişidir. Sabah yıldıızının İştar'ı ise erkektir (Uncu, 2011: 16).

Resim 38: Gılgamış

(<https://www.antiktarih.com/wp-content/uploads/2019/09/DjpfBo7W4AURw-K-816x1024.jpg>, 2020)

Herodotos da tanrıça İştar ile ilgili ilginç bilgiler aktarmıştır. Herodotos Babil'i ziyaret etmiştir ve bu ziyareti sırasında Babillerin ilginç bit geleneği ile karşı karşıya kalmıştır. Herodotos'un anlatımına gore her kadın ozmrunde bir kez tanrıçanın tapınağına gitmeli ve kendisini hiç tanımadığı yabancı birisine vermelidir. Ayrıca bir yabancı gelip onunla tapınak dışında beraberlik yaşamadıkça da evine geri dözemezdi. Bunu yaparak kadınlar tanrıçanın gonzlunu almış ve onu hoşnut etmiş

olurlardı. Herodotos aynı âdetin Aphrodite'nin doğduğu Kıbrıs adasında da var olduğunu belirtmiştir. (Herodotos, 1973: 121).

İştar daha çok savaş tanrıçası olarak karşımıza çıkmıştır. Çoğunlukla yanında bir aslanla betimlenmiştir. Boğazköy'de ele geçirilmiş olan hem Akadca hem de Hititçe olan bir dua metninde Tanrıça İştar'dan bahsedilmektedir. Bu dua metninde de savaşlardaki yönü ön plandadır. Dua metninde şu şekilde adı geçmektedir: “Sen Sin'in göksel kızısın. Silahı alır düşmana çevirir.” Bu dua metninin Hititçe bir versiyonunun da olması oldukça dikkat çekicidir. Muhtemelen Hititler Tanrıça İştar'a da tapınım göstermişlerdir.

Resim 39: Tanrıça İştar ibadet kabul ederken ve Tanrıça İştar'ın heykeli önünde yapılan ibadet tasvirleri (Black ve Green, 2003: 113-140)

3.5. Nammu

Tanrıça Nammu'nun adı Sümer tanrılarının adının geçtiği bir tablette “gök ve yeri doğuran ana” olarak geçen bir deniz tanrıçasıdır (Hooke, 1993: 25). İnanişaya göre, Nammu'nun görevi, yaratmaktır. Tanrıların birçoğunu doğuran da kendisidir bu sebeple tanrıların annesidir. Hatta Eski Mezopotamya'da insanlığın yaratıcısı olduğuna inanılmıştır (Black ve Green, 2003: 152).

İnsanlığın yaratılışıyla ilgili pek çok mit bulunmaktadır. Bu mitlerin birinde Tanrıça Nammu'nun görevi çok önemlidir. Mite göre insan tanrısal bir güç tarafından kille biçimlendirilmiş, daha sonra Tanrıça Nammu insanın kalbini teşkil etmiştir. Ardından Enki de can vermiş ve insan bu şekilde meydana gelmiştir (Eliade, 2003: 81). Başka bir mite göre, tanrılar varlıklarını sürdürebilmek için çalışmak zorundadırlar. Çalışmak zorunda kalanlar ikinci sınıf tanrılar olarak kabul edilmişlerdir. Yani tanrılar arasında sınıfsal farklar mevcuttur. İş yapmayan tanrılar günlerini dinlenmekle geçirmektedirler. Çalışan tanrılar bu eşitsizlikten rahatsız olmuşlardır. Nammu ise bu durumun değiştirilmesi için Tanrı Enki ile görüşmüştür. Bunun üzerine Enki yeni bir varlık ortaya çıkarmaya karar vermiştir. Enki insanı meydana getirmek için bir kalıp hazırlamıştır ve bu kalıbın nasıl kullanıldığını Nammu'ya öğretmiştir ve söylenceye göre insanın yaratılışı bu şekilde başlamıştır (Black ve Green, 2003: 266).

Eski Mezopotamya inanişasına göre insanlığın yaratılışıyla ilgili bilgileri o döneme ait olan, yaratılışla ilgili tabletlerden öğrenebilmekteyiz. Bu tabletler kırık ve yıpranmış olduğundan bazı yerlerinin anlaşılması oldukça güçtür. Tabletlerde ilk bahsedilen şey;

“O günlerde gök ile yer [birbirinden ayrılmamıştı]

O gecelerde gök ile yer [kasvetliydi]

O yıllarda,

Yazgılar belirlendikten sonraki yıllarda

Anunnalar doğmuştu.

Tanrıçalar evlilikle birleşmişti

Tanrıçalara gök ile yerden payları verilmişti

Tanrıçalar... döllendikten sonra

Doğum yaptılar.” (Altunay, 2015: 72)

Son satırlar Tanrıçaların doğumlarından bahsetmektedir. Birçok tanrı doğmuştur ama onlara hizmet edecek kimse yoktur. Bu sebeple tanrılar kendi işlerini kendileri yapmaya başlamışlardır. Yalnız Enki çoğu zaman gününü dinlenerek geçirmektedir. Sonraki satırlar şöyle devam etmektedir;

“Nammu, ilksel ana,

Bütün büyük Tanrıları doğurmuş olan,

Tanrıların göz yaşlarını oğluna getirdi:

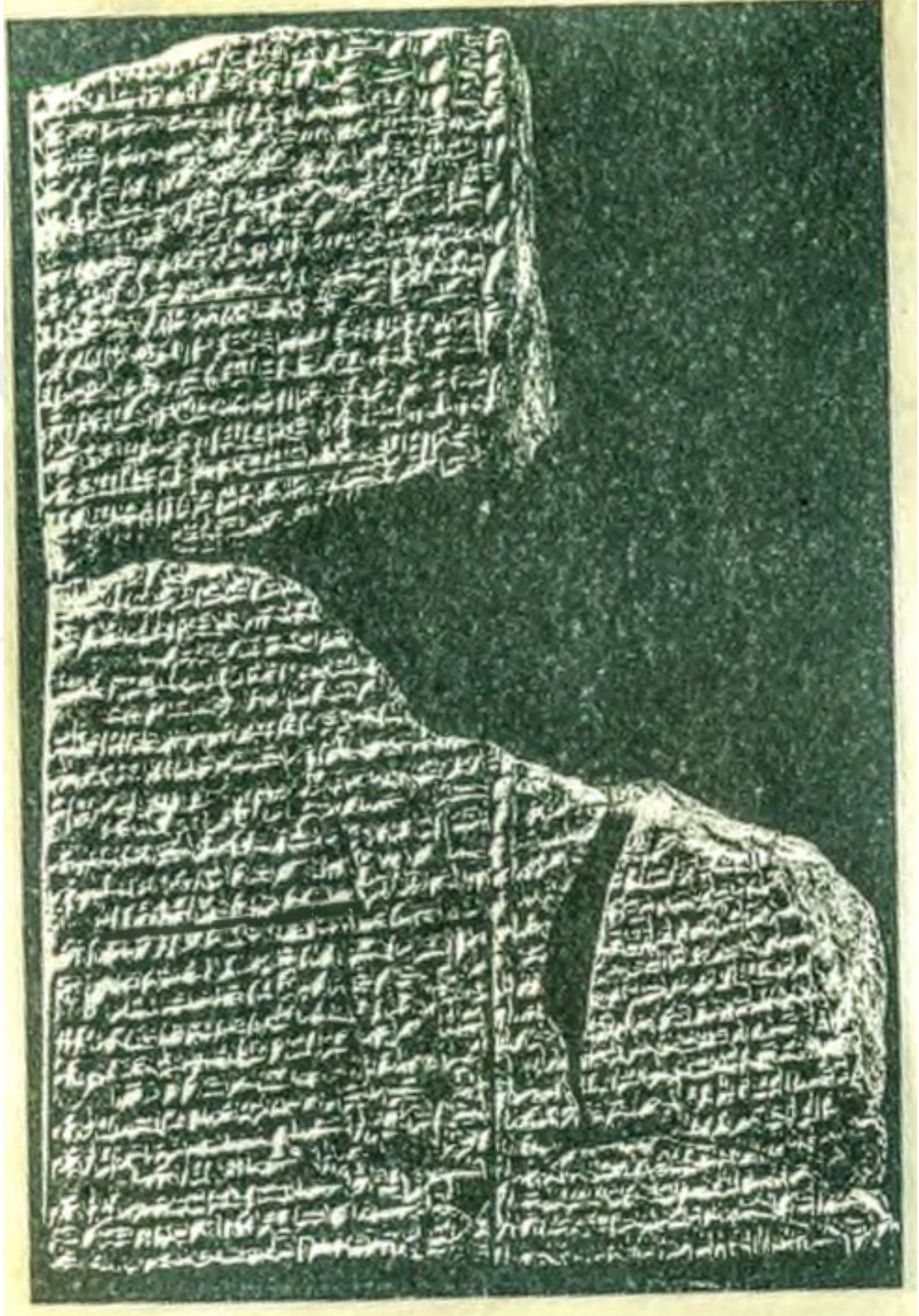
Sen sere serpe yatan, sen uyuyan, sen uykusundan kalkamayacak olan, [...]

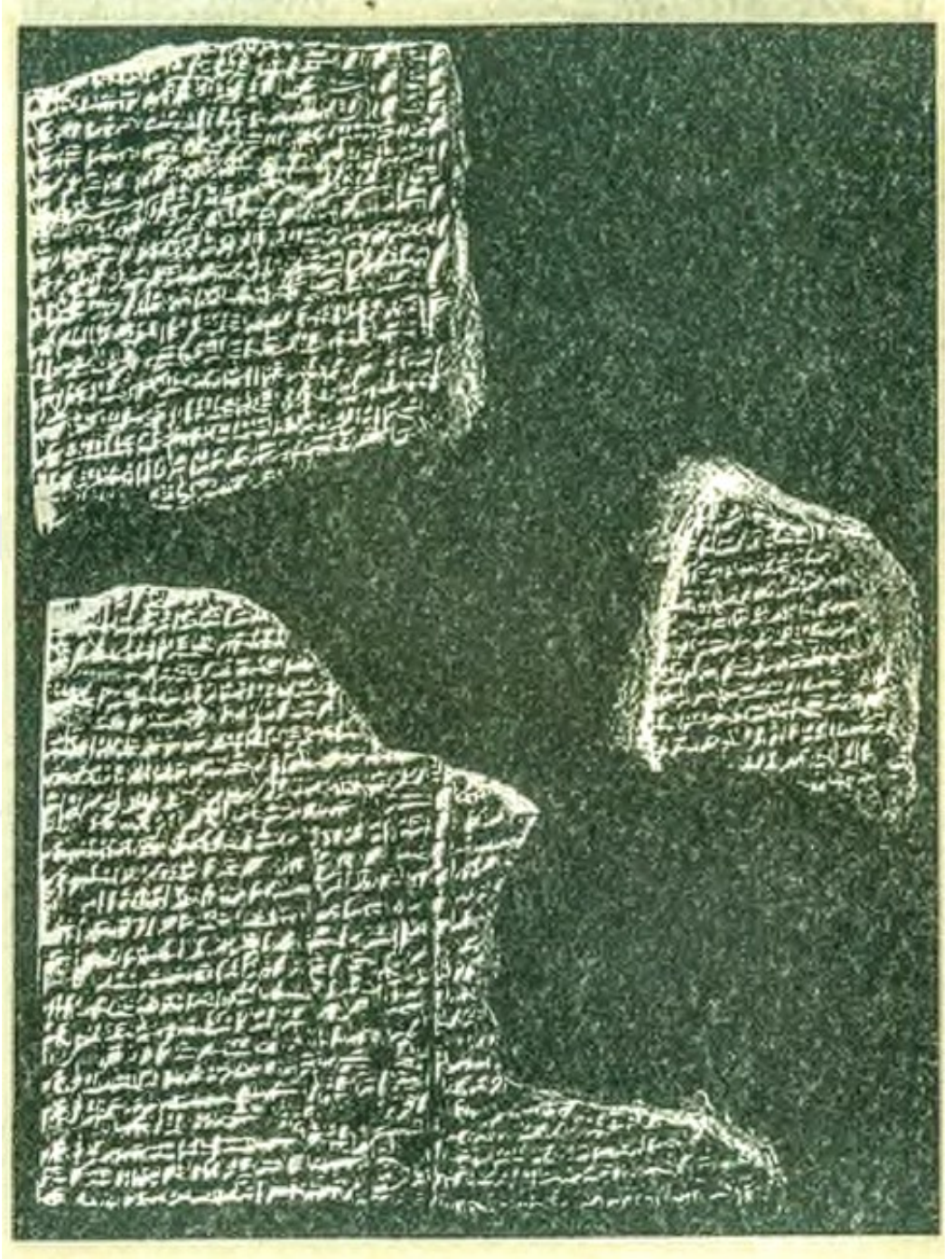
Kalk oğlum yatağından, göster hünerlerini zekice,

Tanrılar için hizmetkârlar yarat.” (Altunay, 2015: 72)

Bu sözlerden anlaşılan ise Tanrıların iş yapmaktan yorgun düştüğü ve iş yapmayanlara sitem ettiğiidir. Bu durumu bildiren ise Tanrıça Nammu olmuştur. Bu durum üzerine Enki, Tanrıça Nammu'nun isteği üzerine hizmetkârlar meydana

getirmeye başlamıştır. Tabletın bundan sonraki bölümü kırılmıştır. Bazı yerlerde insan ve doğum sözcükleri okunabilmiştir.

Resim 41: İnsanın yaratılışına dair tabletler (Kramer, 1999: 135-136).

3.6. Ninhursag

Ninhursag ya da Ninhursaga tıpkı Nammu gibi pek çok tanrı doğurmuş bir ana tanrıçadır. Sümer mitolojisinde ön plana çıkmıştır (Black ve Green, 2003: 159). Toprak ana olarak da nitelendirilmiştir. Hatta bazen “Dağın Hanımefendisi” olarak da anılmıştır (Bonney, 1981: 757).

Resim 42: Ninhursag ve rahibi (Altunay, 2015: 67)

Ninhursag hakkındaki bilgilere Enki ile münasebetinin yer aldığı bir mitostan ulaşabilmekteyiz. Ninhursag ve Enki mitosu öncelikle Dilmun ülkesinden bahsetmektedir.

“Dilmun ülkesi kutsaldır,

Dilmun ülkesi saftır,

Dilmun ülkesi aydınlıktır,

[...]

Aslan öldürmez,

Kurt kuzuyu kapmaz,

Oğlakları kısıvrak eden yabani köpek bilinmez.

Tahıl yutan domuz bilinmez.

[...]

Gözü ağrıyan “gözüm ağrıyor” demez,

Başı ağrıyan “başım ağrıyor” demez.

Yaşlı kadın “Ben yaşlı bir kadınıım” demez

Yaşlı erkek “Ben yaşlı bir erkeğim” demez” (Altunay, 2015: 66)

Bu ülke refahın ve huzurun olduğu, günümüzde Bahreyn ile özdeşleştirilen bir bölgedir. Burası huzurlu da olsa çok önemli bir eksiği vardır. O da temiz içme suyudur. Toprak ana Ninhursag bu durumu tanrı Enki'ye bildirmiştir. Enki ile Ninhursag bu şekilde yakınlaşmış ve birleşmişlerdir. Ninhursag ve Enki'nin birleşimiyle bitkilerin tanrıçası Ninmu doğmuştur. Doğumu 9 gün sonra gerçekleşmiştir. (Hooke, 1993: 34)

“Ersuyunu döl yatağına akıttı, Enki'nin ersuyunu, Ninhursag'ın döl yatağına akıttı.

Bir gün ona bir aydır

İki gün ona iki aydır

Üç gün ona üç aydır

Dört gün ona dört aydır

Beş gün ona beş aydır

Altı gün ona altı aydır

Yedi gün ona yedi aydır

Sekiz gün ona sekiz aydır

Dokuz gün ona dokuz aydır, kadınlık aydır,

Halis yağ gibi halis yağ gibi, kıymetli yağ gibi.

Nintu, ülkenin anası, halis yağ gibi Nimmu'yu doğurdu.” (Altunay, 2015: 68)

Ninmu da Enki tarafından gebe bırakılmıştır ve Tanrıça Ninkurra doğmuştur, o da Enki tarafından gebe bırakılmış ve sonunda yine bitkilerin tanrıçası olarak bilinen Uttu dünyaya gelmiştir. Tüm bu olanlar üzerine tanrıça Ninhursag Uttu'yu uyarmak durumunda kalmıştır. Uttu tanrı Enki'den meyve ve sebzelerden oluşan bir paket hazırlamasını istemiştir. Enki paketi hazırlayarak Uttu'ya vermiştir. Onların birleşmeleriyle sekiz farklı ürün ortaya çıkmıştır fakat Tanrıça Ninhursag bu ürünlere isimlerini ve özelliklerini veremediği için Tanrı Enki hepsini yemiştir. Efsanede bu kısım şöyle geçmektedir;

“Enki bataklığın dışında yol alır, yol alır.

Sukkal’ı İsimud’a şöyle der:

‘Yazgılarını henüz belirlemediğim bitkilerden

Bu nedir Tanrılar aşkına? Bu nedir Tanrılar aşkına?’

Sukkal’ı İsimud onu yanıtlar:

“Kralım, ağaç otudur’ der ona,

Onu Enki için keser, O da yer.

“Kralım, bal otudur’ der ona,

Onu Enki için koparır, O da yer.

“Kralım, bu yabancı ottur’ der ona,

Onu Enki için keser, O da yer.

“Kralım, bu apasar otudur’ der ona,

Onu Enki için koparır, O da yer.

“Kralım, bu diken otudur’ der ona,

Onu Enki için keser, O da yer.

“Kralım, bu kebere otudur’ der ona.

Onu Enki için koparır, O da yer.

“Kralım, otudur’ der ona,

Onu Enki için keser, O da yer.

“Kralım, bu amharu otudur’ der,

Onu Enki için koparır, O da yer.”

Bu satırlarla otların isimlerini öğrenmiş oluyoruz. Ninhursag yaşanan bu durum üzerine çok öfkelenmiştir ve Tanrı Enki’yi lanetlemiştir. Enki vücudunun sekiz yerinden hastalık yaşamaya başlamıştır. Bunun üzerine diğer tanrılar Ninhursag’ı ikna etmişlerdir ve Enki’nin hastalıklarının geçmesi için Tanrıça Ninhursag sekiz tane tanrı doğurmuştur. Bu tanrılar sayesinde Enki sağlığına kavuşmuştur (Hooke, 1993: 33-34).

“Ninhursag Enki’yi vulvasına oturttu:

‘Kardeş neren ağrıyor?’

‘Kafam ağrıyor’

‘Abu’yu doğurdum senin için’

‘Kardeş neren ağrıyor?’

‘Çenem ağrıyor’

‘Nintulla’yı doğurdum senin için’

‘Kardeş neren ağrıyor?’

‘Dişim ağrıyor’

'Ninsutu 'yu doğurdum senin için'

'Kardeş neren ağrıyor?'

'Ağzım ağrıyor'

'Ninkasi 'yi doğurdum senin için'

'Kardeş neren ağrıyor?'

'Boğazım ağrıyor'

'Nazi 'yi doğurdum senin için'

'Kardeş neren ağrıyor?'

'Kolum ağrıyor'

'Azimua 'yı doğurdum senin için'

'Kardeş neren ağrıyor?'

'Kaburgam ağrıyor'

'Ninti 'yi doğurdum senin için'

'Kardeş neren ağrıyor?'

'Ağ'im ağrıyor'

'Ensag'ı doğurdum senin için'

Doğurduğun küçükler için...

Abu, bitkilerin kralı olsun,

Nintulla Magan 'ın efendisi olsun,

Ninsutu, Ninazu ile evlensin,

Ninkasi, arzuyu doyuran olsun,

Nazi, Nindara 'yla evlensin,

Azimua, Ningişzida ile evlensin,

Ninti, ayların kraliçesi olsun,

Ensag Dilmun 'un efendisi olsun.

Ey Enki Baba, Sana şükürler olsun!” (Altunay, 2015: 70-71)

Burada bir düzen kurulmuş, tanrılar tek tek görevlendirilmiştir. Ninhursag ve Enki mitosuna göre birbirinden farklı pek çok olay arasında bir bağlantı kurulmuştur. Enki bir su tanrısıdır. Bitkilerin tanrıçasıyla birleşmesi o bölgenin doğaya, suya ve toprağa olan bağlılığını gözler önüne sermektedir. Ayrıca sekiz farklı ürünü yediği için sekiz tanrı sayesinde iyileşmesi de bunun kanıtıdır.

3.7. Ninlil

Sümer metinlerinin büyük bir çoğunluğu günümüze ulaşamamıştır. Bu sebeple günümüze ulaşanları birleştirmek ve anlamlı metinler ortaya çıkarmak oldukça güçtür. Günümüze ulaşanlar bu eski ve büyük medeniyetin tanrılar hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Metinlerin bir bölümünde evrenin yaratılışı yer almaktadır. Yer ve gökyüzü birbirinden ayrılmış gök tanrısı An ve yeryüzündeki tanrıça Ki, kendi oğulları Enlil

tarafından birbirlerinden ayrılmışlardır ve Enlil tanrılar tapınağının başına geçmiştir. Metnin başka bir bölümünde ise hava tanrıçası Ninlil ve Enlil arasında yaşananlar anlatılmaktadır (Daniels, 2014: 39).

Ninlil, önemli bir Tanrı olan Enlil'in karısıdır. “anne”, “merhametli anne” gibi isimlerle tanımlanmaktadır. Ana tanrıçalardan biri olarak kabul edilmiştir. Yardımsever, iyi kalpli ve hoşgörülü bir tanrıçadır. Ölümlüler ile Enlil arasında bir köprü görevi yapmaktadır. (Black ve Green, 2003: 160) Aynı zamanda Ninlil, Asur'da da tapınım görmüştür. Asur'un ulusal tanrısı Aşşur'dur. Bazen Aşşur, Enlil ile bir tutulmuştur. Bu sebeple Ninlil, Aşşur'un karısı olarak da bilinmektedir. Ninlil'in Asur'daki bilinen ismi ise, Mullissu'dur (Black ve Green, 2003: 161).

Evrenin düzene koyulmasıyla alakalı pek çok mitos bulunmaktadır. Bu mitoslardan biri ay-tanrısı Nanna (Sin)'in doğuşu ile alakalıdır. Mitosun ana fikri Tanrı Enlil'in Enlil ile Ninlil arasındaki münasebettir. Bu durum, bir Sümer şiirine konu olmuştur. Şiir Nippur kentinden bahsederek başlamaktadır.

“İşte “göğün ve yerin kemiği” kent, ...

İşte Nippur, kent, ...

İşte “gönülden duvar”, kent, ...

İşte Idsalla, onun duru ırmağı,

İşte Karkurunna, onun rıhtımı,

İşte Karasarra, kayıkların durduğu rıhtımı,

İşte Pulal, onun güzel suyunun kaynağı,

İşte Idnunbirdu, onun arı kanalı,

İşte Enlil, onun delikanlısı,

İşte Ninlil, onun genç kızı,

İşte Nunbarşegunu, onun ihtiyar kadını.” (Kramer, 1999: 89).

Bu anlatımdan sonra asıl mevzuya giriş yapılmıştır. Nunbarşegunu, Ninlil’in annesidir. Ona Enlil ile ilgili birtakım öğütler vermiştir. Tanrı Enlil, Tanrıça Ninlil’e âşık olması sonucunda onunla zorla birlikte olmuştur. Enlil bu yaptığı yüzünden cezalandırılmış ve yeraltı dünyasından kovulmuştur. Ninlil ise gebe kalmıştır. Bu sebeple Enlil’in ardından ölümler dünyasına gitmek istemiştir. Şiir şu şekilde devam etmektedir:

“Enlil ... kentten ayrıldı,

Nunamnir (Enlil’in adlarından) ... kentten ayrıldı.

Enlil yürüdür, Ninlil peşinden gitti,

Nunamnir yürüdü, genç kız peşinden gitti,

Enlil kapının adamına şöyle dedi:

Ey kapının adamı, kilidin adamı,

Ey sürgünüün adamı, som kilidin adamı,

Kraliçen Ninlil geliyor;

Sana beni sorarsa,

Nerede olduğumu söyleme.” (Kramer, 1999: 92).

Ninlil'in Enlil'in peşinden gitmesi tehlikeli bir durumdur. Bunun sebebi doğacak çocuk olan Nanna'nın göklerin ışığı olacakken karanlık bir dünyada doğacak olmasıdır. Bu yüzden Enlil, Ninlil'e yerini söylemek istememektedir. Bu durumda Enlil, Ninlil'in ölümler dünyasındaki üç tanrısal varlığın annesi olması karşılığında Nanna'nın serbest bırakılmasını ve göğe yükselmesini sağlamıştır (Hooke, 1993: 26). Bunu şu şekilde yapmıştır; Ninlil'i üç farklı kılığa girerek gebe bırakmıştır. Bunlar; kapının bekçisi, kayıkçı ve nehir sahibidir. Ninlil birçok çocuk doğurmuş ve Nanna özgür kalmıştır.

Bu mitostan da anlaşılacağı üzere Ninlil bir ana tanrıça olarak Sümer mitolojisindeki yerini almış ve tapınım görmüştür.

Resim 43: Enlil ve Ninlil (Altunay, 2015: 54)

3.8. Semiramis

Semiramis, tarihe çok güçlü bir karakter olarak geçmiştir. Diodorus Ctesias'dan alıntılar yaparak Semiramis hakkında pek çok bilgi vermiştir. Öncelikle Diodorus'un anlatımıyla Semiramis'in doğuşu hakkında bilgi vermemiz doğru olacaktır;

“Ninus, bu kenti kurduktan sonra Baktriya üzerine bir sefer düzenledi ve orada tarihin kaydettiği kadınlar içinde en bilineni olan ve fakirlik içerisinde yüksek bir mevkie (üne) ulaşması anlatılması gereken Semiramis ile evlendi. Şu an Suriye'nin bir şehri olarak bilinen Askalon ve ondan çok uzakta olmayan derin ve büyük bir göl vardı ve balık doluydu. Bu gölün kıyısı Suriyelilerin Derketo adını verdiği ünlü bir tanrıçanın bölgesiydi ve bu tanrıça kadın başlı fakat vücudunun geri kalanı balık halindeydi. Bölgede yaşayanların öğrendiği ve anlatılan hikaye şöyleydi: Derketo, kendisini tanrıça Afrodit'e adayan Suriyeli genç ve yakışıklı bir delikanlıya ateşli bir biçimde aşık oldu ki bu olay Afrodit'in çok canını sıkmıştır, kendisini ona teslim edip ondan bir kız doğurdu fakat sonra bu günahından dolayı utanç duymaya başladı, kendisine aşık olan genci öldürdü ve çocuğu kayalık çöl bölgesine bıraktıktan sonra utanç ve kederle kendisini göle attı, vücudu bir balık formuna dönüştürüldü, bu sebepten Suriyeliler, tanrılar onu balık olarak onurlandırdığı için bu hayvandan uzak durmaya özen gösterirler. Fakat bölgede kalabalık güvercinler ve onların yuvaları vardı, çocuk şaşkıncı ve mucizevî şekilde onlar tarafından beslendi güvercinlerin bazıları kanatlarıyla onu her taraftan kaplayarak bebeğin vücudunu sıcak tutarken diğerleri çobanları gözlemekteydi ve diğerleri çobanların yokluğundan faydalanarak gagalarında süt getirdi ve damla damla bebeğin ağzına bırakarak onu besledi. Çocuk bir yaşına geldiğinde daha katı besinlere ihtiyaç duyuldu, güvercinler gagalayıp kopardıkları peynirlerden getirerek onu yeterince beslediler. Çobanlar geri döndüklerinde peynirlerin kenarlarının kemirilmiş olduğunu gördükleri zaman bu sıra dışı olay karşısında şaşkıncıydı. Bu olayı anlamak için birini gözcü olarak bıraktılar ve şaşkıncı güzellikteki bebeği bulmalarına neden oldu. O anda Simmas isimli kraliyet sürülerinin çobanı bir anda çıkageldi. Simmas'ın çocuğu yoktu ve ona

Semiramis ismini vererek kendi kızı gibi tüm dikkatini vererek yetiştirdi.” (Yıldırım, 2015: 581-582).

Semiramis bu anlatıma göre kökeni tanrılardan gelen efsanevi bir karakterdir. Semiramis isminin anlamı “kumrudan gelen” demektir (Yıldırım, 2015: 582).

Tanrısal bir kökenden gelen Semiramis önce hayvanlar tarafından korunmuş ardından da sıradan bir insan tarafından büyütülmüştür.

Doğumundan sonraki hikâyenin devamı ise şöyle devam etmiştir;

“Semiramis'in doğumu hakkındaki hikâye böyle gelişmişti daha sonra o evlilik çağına ulaştığında ve güzelliği tüm bölgeye yayıldığında Onnes isimli bir yetkili kraliyet sürülerini incelemek için kralın sarayından gönderilmişti. O kralın konsey üyeleri arasında en önde yer almaktaydı ve tüm Suriye üzerine yönetici olarak atanmıştı. Onnes, Simmas ile dururken bir anda Semiramis'i gördü ve onun güzelliğinden etkilendi, Semiramis ile yasal olarak evlenmesi için Simmas'a ricada bulundu. Onnes, Semiramis ile evlendi ve Hyapates ve Hyaspes isimli iki oğulları oldu. Semiramis, sahip olduğu diğer yetenekleri ve güzelliği ile kısa sürede kocasını kendisinin esiri yaptı hatta kocası onun onayı olmaksızın hiçbir şey yapmadığı için (elini attığı) her şeyden zenginlik kazanıyordu.” (Yıldırım, 2015: 582)

Eski Mezopotamya'da ataerkil bir yapı olmasına rağmen Semiramis, eşi Onnes'in konumuyla birlikte çok güçlenmiş ve onunla birlikte Suriye'yi yönetmiştir. Sadece yönetmekle kalmamış, pek çok savaşa katılmış ve büyük başarılar elde etmiştir. Rivayetlere göre savaşlara erkek kılığına girerek katılmış gücü ve zekâsı ile pek çok başarının kazanılmasına vesile olmuştur. Semiramis hem bir Tanrıça hem savaşçı hem de kraliçe olarak tarihe geçmiştir. Kral Ninus'un Baktriya kuşatmasının uzun sürmesi sonucu Semiramis'i çağırması buna bir örnektir. Bu durum Diodorus tarafından şu şekilde aktarılmıştır;

“Semiramis, Baktriya'ya vardığında kuşatmanın nasıl ilerlediğini gözledi ve askerlerin düzlükte bulunduğu pozisyonun kolayca saldırıya uğrayabileceğini fark etti fakat güçlü bir pozisyonu olan Akropolis'e hiç kimse saldırmıyordu ve orayı savunanlar görevlerini bırakmış mücadelenin daha sert geçtiği aşağıdaki duvarların savunmasına yardıma gitmişlerdi. Sonuçta, yüksek kayalara tırmanmaya alışkın askerleri yanına aldı ve zorlukla çıkılabilecek uçurumların üzerinden bir yol oluşturdu, (bu yoldan çıkan askerlerle) akropolün bir parçasını ele geçirdi ve ovoidan duvarları kuşatanlara bir sinyal verdi. Bunun üzerine şehri savunanlar kendilerinden yüksekte yer tutanlar olunca korku içinde kaldı, geriye kalan tüm umutları yok oldu ve duvarları savunmayı bıraktı. Böylece şehir ele geçirildiğinde kral (Ninus) kadının yeteneğinden dolayı hayret içinde kaldı, öncelikle onu muhteşem hediyeler ile onurlandırdı ve sonra onun güzelliğine delicesine âşık oldu. Kocasına vaatlerde bulunarak onu gönül rızası ile kendisine vermeye ikna etmeye çalıştı ve kendi kızı Sosane'yi yapacağı iyilik karşısında ona vermeyi teklif etti. Fakat adam kötü bir tavır ile onu reddettiği zaman Ninus emrine rıza göstermezse onun gözlerini oymakla tehdit etti. Onnes kısmen kralın tehdidinden korktuğundan kısmen de eşine olan tutkusundan kızgın ve delice bir hal alıp boynuna bir ip geçirip kendisini astı. Sonrasında Semiramis kraliçe konumuna yükselmiş oldu.” (Yıldırım, 2015: 585).

Semiramis gücü seven bir kadındır. Bu sebeple Diodorus'un anlatımına göre Ninus'un onunla evlenme isteğine karşı çıkmamıştır. Hatta onunla evlenmeyi kabul ettiği yorumunu yapmamız mümkündür. Semiramis'in hayatı ise şöyle devam etmiştir;

“Ninus büyük miktarda altın ve gümüş içeren Baktriya hazinelerini garanti altına aldıktan sonra ülkedeki otoritesini sağlamlaştırdı ve askeri gücünün (bir kısmını) dağıttı. Sonra Semiramis'ten Ninyas isimli bir oğlu oldu ve karısını bir kraliçe olarak bırakarak öldü. Ctesias'ın anlatımına göre Semiramis Ninus'un gömüldüğü mezarın üzerine dokuz stade yüksekliğinde ve on stade genişliğinde çok büyük bir tümülüs inşa ettirdi. Sonuçta Fırat Nehri kenarında uzanan bir ova üzerinde kurulan şehirde yapılan Akropolis'e benzeyen ve hatta söylendiğine göre Medler

tarafından Asur Devleti yıkıldığı zaman bile yıkılmayan ve hatta benim zamanımda bile duran, şehrin kurulduğu düzlük üzerindeki toprak yığını uzak mesafelerden görülür.” (Yıldırım, 2015: 585-586).

Ninus kuvvetle muhtemel Semiramis ile evlendiği zaman ileri bir yaştadır. Bu sebeple ölümü doğal yolla gerçekleşmiş olabilir. Oğlu Ninyas tahta geçtikten sonra ülke yönetiminde Semiramis etkin bir konuma gelmiştir. Diodorus’un anlatımının devamında ise Semiramis’in yaptığı faaliyetler yer almıştır.

Antik yazarların birçoğu Semiramis’ten bahsetmektedirler. Bazı yazarlara göre Assur kraliçesi Sammu-ramat ile Semiramis aynı kişidir. Ninus ise Assur kralı V. Şamsi-Adad ile özdeşleştirilmiştir. Assur Uygarlığı ataerkil bir yapıya sahip olmasına rağmen Semiramis orada etkinliğini sürdürmüş güçlü bir kadındır (Erten, 2018: 45).

Sammu-ramat’ın Babilli olduğu düşünülmektedir. Assur’a gelişinin nedeni ya da kralın neden onunla evlendiği net değildir. Tahminimizce, V. Şamsi Adad’ın babası ticari olarak Babil ile düzgün ilişkiler kurmuştur. Buna karşılık Babil kraliyet ailesine mensup olan bir kızı oğluna eş olarak almıştır. Bu kız da Sammu-ramat’tır. Sammu-ramat bir süre sonra eşini kaybetmiş oğlu, III. Adadnirari’nin tahta çıkması üzerine saltanat naibi olmuştur. Bu şekilde de yönetimde etkin bir konuma gelmiştir (Erten, 2018: 46). Tüm bu anlatılanlar Semiramis’in hikayesine benzerlik göstermektedir. Semiramis de eşi öldükten sonra tahta geçen oğlunun sayesinde yönetimde oldukça güçlü olmuştur.

Rollinger’e göre Sammu-ramat ile Semiramis arasında yalnızca isim benzerliği bulunmaktadır. Bu sebeple ikisinin özdeşleştirilmesi konusunda yeterli verinin olmadığını ifade etmiştir. (Erten, 2018: 51).

Sammu-ramat’tan sonra antik yazarlar görkemli bir Assur kraliçesi olan Semiramis’ten bahsetmişlerdir. Semiramis’ten bahseden ilk kişi Herodotos olmuştur. Historia adlı eserinin birinci kitabında ve üçüncü kitabında Semiramis’in adı

geçmektedir. Birinci kitapta Semiramis'in sel baskınlarına karşı pek çok sulama kanalları yaptırdığından bahsetmiştir. Üçüncü kitabında ise Dareios'un Babil seferinden bahsederken bu kentte "Semiramis Kapısı" olarak isimlendirilen bir yapının olduğunu ifade etmiştir. Ancak bazı yazarlar bahsedilen bu kapının Babildeki meşhur İhtar Kapısı olduğunu söylemişlerdir. (Erten, 2018: 52).

Asur çivi yazısı okunmaya başladıktan sonra Ninus ve Semiramis'in adlarının yazılı belgelerde geçmediği görülmüştür. Bu sebeple Ctesias'ın anlatımlarına şüpheli bir şekilde bakılmaya başlanmıştır. Ctesias Asur ile ilgili yazdığı bilgileri halktan alarak yazmıştır. Bu sebeple kanıtlanabilirliği imkansızdır. Yazılı belgeler ortaya çıkınca da Ninus ve Semiramis'in kimliği araştırılmaya başlanmış ve merak konusu olmuştur. Araştırmacılar da Semiramis ile Sammu-ramat'ın aynı kişi olabileceği konusunda fikir yürütmüşlerdir. Lakin bununla ilgili de kesin bir kanıtımız bulunmamaktadır. Ortaya konan birtakım benzerlikler neticesinde bu kaniya varılmıştır. Bazı araştırmacılar ise ikisinin aynı kişi olmadığı görüşündedir.

Resim 44: Herodotos'un Semiramis Kapısı olduğunu iddia ettiği İhtar Kapısı (<https://i.pinimg.com/originals/b9/d8/1c/b9d81cc20640e8506c0b1482f21fb130.jpg>, 2020)

3.9. Tiamat

Tiamat'ın ismi, “deniz” anlamına gelen “tiamtumun” kelimesinden gelmektedir. Babil'in yaratılış efsanesinde tanrıların nasıl oluştuğuyla alakalı bir söylence yer almaktadır. Enuma Eliş adıyla geçen bu söylenceye göre gökyüzü ve dünya ayrılmış ve ayrılmalarından sonra sadece Apsû ve Tiamat varlıklarını devam ettirebilmiştir. Tiamat tuzlu suları simgelemiş, Apsû ise yeraltı sularını simgelemiştir. Bu iki su birbirine karışmış ve sonunda biri dişi biri erkek olan bu tanrıçaların birbirlerine karışmalarıyla birçok tanrı ortaya çıkmıştır (Black ve Green, 2003:216-217). İlk önce Apsû ve Tiamat'tan Lammu-Lahamu çifti doğmuştur ancak bu çift hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Ardından Anşar ve Kişar çifti doğmuştur. Onların da bir oğlu olmuş ve adını Anu koymuşlardır. Daha sonra bu çoğalma devam etmiş ve genç tanrılar coşku ve heyecan içinde yaşamaya bunun sonucunda da çok gürültü yapmaya başlamışlardır (Altunay, 2015: 114-115). Bu durumdan şikayetçi olan Apsû fikrini Tiamat ile paylaşmıştır. I. Tablette konuşma şu şekilde geçmektedir: “Bu tavırlarına katlanamıyorum. Gündüzleri dinlenemiyorum, geceleri uyuyamıyorum. Bu davranışlarına bir son vermek için onları yok etmek istiyorum. Ve sessizlik hüküm sürsün bizim için, (nihayet) uyuyabilelim!” (Eliade, 2003: 91). Tiamat'ın cevabı ise çok sert olmuştur: “Ne! Kendi yarattığımızı mı yok edeceğiz! Onların bu tavrının can sıkıcı olduğuna kuşku yok, ama tatlılıkla sabredelim” (Eliade, 2003: 91).

Tiamat'ın böyle çıkışmasına rağmen Apsû kararlıydı ve yanına danışmanı Mammu'yu alarak onların üzerine gider ancak bu durumdan tanrılar haberdar olmuştur:

“Tanrılar (bunu) duyunca katı telaş ettiler; bürünüp sessizliğe öyle oturdular. Anlayışı sonsuz, becerikli (ve) bilgili,

her şeyi kavrayan Ea (Enki) gördü düzenlerinin iç yüzünü.

Buna karşı sihirli bir çember yapıp koydu herkes için.

Düzdü, koştı ustalıkla gücü sonsuz sihir yayını.

Okudu onu, böyle kalmasını sağladı suyun üzerinde.

Uyku serpti üstüne, öyle ki (Apsû) uykuya dalınca

Danışmanı Mummu.....

Gevşetip kayışını, çıkardığı başlığını,

Görkemini de soyup giydi kendi üstüne. (Böylece) güçsüz koyuna Apsû 'yu öldürdü onu.

Mummu'yu da içeri tıkıp (kapıyı) üstüne kapattı.

Kendi konağını kurdu Apsû 'nun üzerine;

Mummu 'yu yakaladı kendisi için, burun ipinden tutarak.

Ea yenip de dize getirince düşmanlarını,

zaferini ilan edince düşmanlarına karşı,

(ve) huzur içinde dinlenince evinde,

Apsû dedi o yere ve tapınç yeri kıldı orayı.

Kendi otağını kurdu kendi yerinde;

Ea 'yla hanımı Damnika ömür sürdüler (arda) görklük

İçinde” (Altunay, 2015: 115-116)

Tanrı Enki ise Apsû'dan önce davranmış ve Apsû'yu öldürmüştür. Bunun üzerine Tiamat hüzne kapılmış ve öfkeyle intikam almak istemiştir. İntikam isteği sonucunda Tiamat'a âşık olan Qingu ile beraber on bir canavar meydana getirmiştir. Ancak bu canavarları Enki'nin oğlu Marduk yenmiş, Tiamat'ın da kafatasını kırmıştır. Marduk daha sonra Tiamat'ı ikiye bölmüş ve yarısıyla gökyüzünü diğer yarısıyla da yeryüzünü oluşturmuştur. Göğüslerinden dağları oluştururken, gözlerinden Fırat ve Dicle nehirlerini akıtmıştır (Black ve Green, 2003: 217).

Resim 45: Marduk Dicle ve Fırat nehirlerini tutarken (Altunay, 2015: 117)

“Marduk önder Ti'amat'ı öldürdükten sonra,

onun çetesi bozuldu, ordusu da dağıldı.

Yardımcısı Tanrılarsa, yanında giden,

Korkudan titrediler ve yüzgeri ettiler.

Bırakıp kaçmak istediler savaşı, canlarını kurtarmak için,

(ama) kuşatıldılar dört yandan, öyle ki imkansızdı kaçmak.

Hapsetti onları Marduk, silahlarını da kırdı.

Ağın içinde yatarlardı, tuzağa yakalanmış;

Köşelere saklandılar, yakına yakına hallerinden;

Gazabına uğradılar Han'ın zindana tıklararak.

Tiamat'ın dehşet salıcı görkemle donattığı on bir tür yaratığa,

Cinler sürüsüne gelince, coşkuyla önünde giden,

Zincire vurdu (onları), [bağladı] kollarını [birbirlerine]

(tüm) direnmelerine karşın, çiğnedi onları ayak altında

Başkanları olan Kingu 'yu ise,

Bağladı ve saydı ölü Tanrılar arasında.

Yazgı tabletini de aldı ondan, zaten onun değildi,

Mühürleyip, (kendi) mührüyle bağladı göğsüne.” (Altunay, 2015: 118)

Önceki süreçte Ana tanrıça kabul edilen Tiamat, şiirin sonunda kötü bir varlığa dönüşmüştür. Kendi soyundan gelen bir tanrı tarafından öldürülmüştür. Böylelikle ana tanrıçanın hükmü sona ermiştir.

Resim 46: Marduk ve Tiamat (Altunay, 2015: 119)

4. Eski Mezopotamya’da Tapınım Görmüş İkinci Dereceden Bazı Tanrıçalar

4.1. Anunitu

Babiller tarafından doğum tanrıçası olarak tapınım görmüş bir tanrıçadır. Daha önceleri Aninitum adıyla tapınım görmüştür. Agade’de İnanna’nın bir görünümü olarak da karşımıza çıkmaktadır (Black ve Green: 2003: 32).

4.2. Ereşkigal

Ereşkigal, Ana Tanrıçalardan biri olan İnanna’nın ablası aynı zamanda yeraltı dünyasının baş tanrıçasıdır. (Kıymet, 2014: 24). Sümer ve Akadlarca tapınım görmüştür. Yeraltı dünyasının hanımefendisidir. Ölüm tanrıçası olarak da bilinmektedir. Hastalıkların ve belaların özellikleri Ereşkigal tarafından bilinmektedir. (Karauğuz, 2020: 38) Eşi de ölüm tanrısı Nergal’dır. Kült merkezi

Irak'ta bulunan Kutha kentidir. Sümer ve Akad inanışına göre ölümler hakkında hüküm veren bir tanrıçadır. Büyücülükle de ilişkilendirilebilir. Kutsal hayvanı hem aslan hem de baykuştur. Eski Çağ insanları için doğum ve ölüm kutsal olduğundan Ereşkigal, ana tanrıça niteliği taşımasa da önemli bir tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır (Demirci 2013: 30).

4.3. Geştinana

Geştinana Dumizi'nin kız kardeşi olarak bilinmektedir. Geştinana kültü, Eski Babil'den Sümer'e kadar yayılım göstermiştir. Genellikle yaşlı bir kadın olarak nitelendirilen Geştinana'ya rüya yorumcusu olarak tapınım göstermişlerdir (Black ve Green: 2003: 83).

4.4. Gula

Doktorları koruyan, hastalıkları anlayıp şifa veren bir tanrıça olarak tapınım görmüştür. İsin kentinin koruyucu tanrıçası Ninisa adıyla da bilinmektedir. Kült merkezi de İsin kentidir. Kutsal hayvanı diğer tanrıçalardan oldukça farklı olarak köpektir. Bu sebeple Gula'ya tapınım gösterenler ona küçük köpek maketleri sunmuşlardır (Black ve Green, 2003: 92).

4.5. İşhara

İshara Kuzey Suriye kökenli bir tanrıçadır. İlk olarak kral Sargon'dan önce Ebla kentinde ortaya çıkmıştır. Ebla Suriye topraklarında bulunan antik bir kenttir. Ebla kentinin en önemli koruyucu tanrıçası İşhara'dır. Ebla kentinde ortaya çıkarılan kült metinlerinde İşhara hakkında bilgiler mevcuttur. Bu metinlere göre tanrıça İşhara'ya altınlar, gümüşler, tekstil ürünleri, ekmekler hediye olarak sunulmuştur. Hatta ona koyun da kurban edilmiştir. İşhara Babil'e kadar yayılım göstermiştir. Orta Babil ve Orta Asur zamanlarında tanrıça İşhara'nın sadece dini metinlerde değil idari metinlerde de adı geçmektedir. İşhara'nın adı Susa'da ele geçirilen Naramsın ve Kral

Hita arasında geçen antlaşma metinlerinde AŞ-HA-RA olarak geçmektedir (Kuzuoğlu, 2016: 31-32).

Tanrıça İşhara elimizdeki az sayıda belgeye göre Anadolu'da da tapınım görmüş bir tanrıçadır. Anadolu'nun birçok bölgesinde ona ait tapınaklar tespit edilmiştir. Bu kült Hititler zamanında Hurrilerin vesilesi ile Kuzey Suriye ve Eski Mezopotamya'dan Anadolu'ya taşınmıştır. Kizzuwatna bölgesinin en önemli tanrıçası olarak kabul edilmektedir. Yazılıkaya'da bulunan Hitit-Hurri panteonuna ait olduğu bilinen 50 nolu rölyefin İşhara'ya ait olabileceği düşünülmektedir (Kuzuoğlu, 2016: 32).

Ugarit metinlerinde de tanrıçanın adına rastlanılmaktadır. Tanrıça İşhara; hastalık ve şifa veren, bitki, dağ, ırmak, cinsellik kraliçesi olarak görülmüş kötülüklerden arındırıcı bir tanrıça olarak kabul edilmiştir (Kuzuoğlu, 2016: 32).

4.6. Ki

“Ki” Sümerce'de “toprak” anlamına gelmektedir. Tanrıça Ki, An'ın (gökyüzü tanrısı) eşi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Ana Tanrıça Nammu'nun çocuğudur. Bazı Sümer kaynaklarına göre An ve Ki'nin birleşmesi sonucunda birçok bitki meydana gelmiştir (Black ve Green, 2003: 127). Bu yönüyle An ve Ki'yi Kibele ve Attis'e, İnanna ve Dumizi'ye ayrıca İştar ve Tammuz'a benzetmemiz mümkündür.

4.7. Lama

Hem Sümer Ülkesi'nde hem de Akadlar'da tapınım görmüş bir tanrıçadır. Sümerlerce Lama, Akadlarca da Lamassu olarak tapınım görmüştür. İnsan biçiminde tasvir edilen Lama, koruyucu bir tanrıça olarak tapınım görmüştür. (Black ve Green, 2003: 142).

4.8. Nanaya

Tanrıça Nanaya özellikle Eski Babil döneminde tapınım görmüştür. Babillere ait bir aşk tanrıçasıdır (Altunay, 2015: 131). İlerleyen süreçte kült metinlerinde Nanaya'nın adı, İnanna'ya ait birtakım özelliklerden bahsedilirken kullanılmıştır (Black ve Green, 2003: 153).

4.9. Ninkasi

Sümerlerde bira yapımından sorumlu olan Tanrıça Ninkasi, “ağzı dolduran hanımefendi” olarak tanımlanmıştır. Tanrılara bira yapmak onun en mühim görevidir. Onunla alakalı bir şiirden de söz etmemiz mümkündür. Bu şiirde onun bira yapımından bahsedilmiştir:

“Çimlendirilmiş arpayı yüce kürekle pişiren,

Bappir-maltını tatlı kokularla karıştıran,

Bappir-maltını yüce fırında pişiren,

Kokulu birayı lahtan kabına sanki Dicle ile Fırat birleşmişçesine döken...”

(Uncu, 2001: 25-26).

4.10. Nisaba

Nisaba, Ana Tanrıça olarak tapınım görmemiş ancak Sümerlere ait olan Umma kentinin bereket tanrıçası olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle buğday tarlalarındaki bolluğun temel sebebinin Tanrıça Nisaba olduğuna inanmışlardır (Uncu, 2011:15). Tahıl tanrıçası olarak da bilinmektedir. Umma kentinin hükümdarlarına ait kişisel bir tanrıça olarak da tapınım görmüştür (Black ve Green, 2003: 164).

4.11. Sarpanitu

Tanrı Marduk'un eşi olarak bilinen bir tanrıçadır. Babil'de ve Akad Ülkesi'nde tapınım görmüştür. Akadlardaki adı Erua adıyla tapınım görmüştür. Akadlar döneminde özellikle hamile kalmak isteyen kadınlar ona tapınmış ve ibadet etmişlerdir (Black ve Green, 2003: 185)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ANADOLU VE ESKİ MEZOPOTAMYA TANRIÇALARININ KARŞILAŞTIRMASI

1) Eski Anadolu ve Eski Mezopotamya'da Tanrıça Kültlerinin Ortaya Çıkışı

Anadolu'da tanrıça inancı Paleolitik döneme kadar uzanmaktadır. Paleolitik dönemde mağara duvarlarına pek çok kadın resmi çizilmiştir. Bu çizimler zamanla gelişerek tanrıça heykelciklerine dönüşmeye başlamıştır. Mağara duvarlarına özellikle kadının doğum yeteneği resmedilmiştir. Neolitik dönemde ise kadınlar daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Yerleşik hayata geçen Eski Çağ insanları tarıma yönelmiştir. Bu yöneliş neticesinde kadının tarımla uğraşması, kadının öneminin artmasına neden olmuştur. Tarımsal üretimi başlatan kadınlar olduğunu söylememiz mümkündür. Böylelikle Paleolitik Çağ'da ön plana çıkan erkekler Neolitik Çağ'da yerini kadınlara bırakmıştır.

Kadınlık simgelerinin ilk betimlemelerine Paleolitik Çağ'da rastlanmıştır. Elliye kadın heykelciği İtalya, Fransa, İspanya, Almanya ve Avusturya arasındaki mağaralarda bulunmuştur. Bu heykelcikler tanrıça inancının üretim çağından önce de var olduğunu kanıtlar niteliktedir. Özellikle Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kibele'nin kökeninin "Venüs heykelcikleri" olduğunu söylememiz mümkündür. Willendorf Venüsü'ne benzer bir heykelcik, Anadolu'da Tell Şeyh kazılarında ele geçirilmiştir. Willendorf Venüsü güzellikten yoksundur. Göğüsleri oldukça iridir. Bu durum kadının bereketinin anlaşıldığını kanıtlar niteliktedir. Saçları ise Mısır koçanına benzemektedir. Bu da paleolitik çağın sonuna yaklaşıldığını ve artık üretime geçişin başladığını göstermektedir.

Kubaba-Kübile ya da en bilinen adıyla Kibele olarak tapınım gören ana tanrıça köken olarak Anadolu'dur ancak ne zaman ortaya çıktığı ile alakalı net bilgiler bulunmamaktadır. Tanrıça Kibele'nin doğuşu ile alakalı bilgilere Yunanlı ve Romalı antik çağ yazarları sayesinde ulaşabilmektir. Kibele annesi tarafından terk edilmiş babası tarafından da bir dağa bırakılmıştır. Vahşi hayvanlar tarafından

büyütülmüştür. Kibele, toplumlara göre pek çok farklı isimle tapınım görmüştür bunun en önemli nedeni her toplumun farklı bir dili konuşuyor oluşudur Halikarnas Balıkcısı adıyla bilinen Cevat Şakir Kabaağaçlı Eski Anadolu'daki ve Mezopotamya'daki bütün tanrıçaların aslında Anadolu'daki Ana Tanrıça Kibele'yi temsil ettiklerini belirtmektedir (Özmen, 2016: 383).

Eski Mezopotamya'da ise pek çok kült objesi ele geçirilmiştir birçok kadim medeniyete ev sahipliği yaptığından dini unsurların burada da oldukça etkin olması kaçınılmazdır. Paleolitik Çağ'dan itibaren pek çok medeniyet yaşamak için Mezopotamya'yı tercih etmiştir. Temel geçim kaynağı tarım olduğundan yine burada da kadınlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Mezopotamya toplumları Tanrı ve tanrıçalarına oldukça bağlıdır. Her gün ayinler düzenlenir yemekler sunulur. Özellikle Sümerlerde inanç sistemi anaerkil bir yapıya sahiptir. Mezopotamya'ya ait olan tanrıçalar çok güçlü bir biçimde tasvir edilmiştir. Mezopotamya'da tek bir ana tanrıçadan söz etmemiz doğru olmaz çünkü çok fazla medeniyet yer aldığından her biri yeni isimlerle tanrıçalara tapmış ve yeni maliyetler yüklemişlerdir. Anadolu'da da Mezopotamya'da da inanç düşüncesinin ortaya çıkmasından itibaren pek çok tanrıça meydana gelmiştir. Kadının etkin olmasının en önemli nedeni ise tarım olmuştur. Mezopotamya ve Anadolu tanrıçaları arasındaki en büyük fark söylencelerdir. Mezopotamya tanrıçaları hakkında pek çok söylence görebilmekteyiz. Örneğin bitkilerin tanrıçası Ninmu, Ninhursag ve Enki'nin birlikteliği sonucunda doğmuştur. Anadolu'da bu şekilde bir çoğalma söz konusu değildir. Tanrıça Semiramis'in doğum ve büyüme hikayesi ise Kibele ile benzerlik taşımaktadır. Semiramis de kayalık bir bölgeye terk edilmiş ve burada hayvanlar tarafından büyütülmüştür. Ardından bir çoban tarafından evlat edinilmiştir. Tanrıçaların ortaya çıkışının en temel nedeni kadının özellikleridir.

2) Eski Anadolu ve Eski Mezopotamya'da Tanrıçaların İşlevleri

Anadolu'da tanrıçalar öncelikle bereketin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Ardından çeşitli görevlerle pek çok tanrıça meydana gelmiştir. Anadolu tarım bölgesi olduğundan Ana Tanrıça Kibele "toprak ana" olarak nitelendirilmiştir. Anadolu'da

Ana Tanrıça bereketin, doğurganlığın ve verimliliğin simgesidir. En büyük sorumluluğu doğanın canlanmasını sağlayarak canlıların üremesini olanak sağlamaktır. Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kibele evrenseldir. Anadolu'dan Akdeniz kıyılarına oradan da Yunan ve Roma'ya kadar uzanmıştır. Neolitik Çağ'da Anadolu'daki tanrıça heykelleri yanında genellikle bir leoparla tasvir edilmiştir. Bu gücün büyük bir simgesidir. Bazen yanında ya da kucağında bir bebekle tasvir edildiği de olmuştur. Bu durum onun "ana" olduğunu kanıtlar niteliktedir. Anadolu'da ele geçirilen tanrıça heykelcikleri tahıl ambarlarında ve içinde yiyecek bulunan alanlarda ele geçirilmiştir. Bunun en büyük nedeni ise ürünlere bereket getireceğine inanılmasıdır. Ele geçirilen kabartmalarda da doğa unsurlarıyla birlikte tasvir edilen Ana Tanrıça Kibele doğanın bir simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayseri'de bulunan "Kululu Steli"nde Ana Tanrıça "Doğum Tanrıçası" olarak geçmektedir. Urartularda tapınım gören tanrı Haldi'nin eşi ve tüm tanrıçaların da baş tanrıçası olan Arubani adlı tanrıçanın tam bir "ana tanrıça" niteliği taşıyıp taşımadığı netleştirilememiştir. En net bilgi ise Arubani'nin de bereketi simgelediğidir. Bunun nedeni ise elinde bir başak demetiyle tasvir edilmiş olmasıdır. Bu durum tahıl üretimini arttırmak amacıyla gerçekleşmiş olmalıdır.

Yine Urartular'a ait Huba adlı tanrıça ise Hititlere ait olan Hepat ile benzerlik göstermektedir. Urartular'a ait adak levhalarına tanrıçalara yer verilmiştir. Bu levhaların da asıl konusu beslenmedir. Halk ihtiyaçlarını tanrısal yollarla çözmeye çalışmıştır. Hepat ise Hititlerin ana tanrıçasıdır. Hurrilerin baş tanrıçası olan Hepat, Hititlerde ana tanrıça niteliği taşımıştır. Kucağında çocuğu ile tasvir edilmesi Kibele ile benzerliklerinden sadece bir tanesidir.

Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kibele Boğazköy'de Hepat, Friglerde Kibele, Kültepe tabletlerinde Kubaba, Lidya'da Kubaba ya da Kibebe gibi farklı farklı isimlerle bereket tanrıçası olarak tapınım görmüştür. Lidyalılardan sonra tüm Akdeniz kıyılarına yayılan Ana Tanrıça, Yunanistan ve Roma'ya taşınmıştır.

Vuruşemu Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile özdeş kabul edilmiştir. Anadolu'daki Ana Tanrıçanın bir tezahürüdür. İyilik ve mutluluk veren bir tanrıçadır.

Şauşka ise "kader tanrıçası" olarak tapınım görmüştür. Şauşka Mezopotamya'daki İştari kültüyle benzerlik göstermektedir. İştari'nin savaşçı özelliklerinin tümü Şauşka'da toplanmıştır. Zaten Hurriler için İştari ve Şauşka aynı tanrıçadır.

Mezopotamya'da ise tek bir ana tanrıçadan bahsetmemiz doğru değildir çünkü neredeyse her uygarlığın kendine ait bir ana tanrıçası mevcuttur. Tanrıça Aruru pek çok söylencede adı geçen bir tanrıçadır ve tıpkı Anadolu'nun ana tanrıçası Kibele gibi insan türünün çoğalması ile ilgilenir. Sümerler'e ait bir ana tanrıçadır. Tanrıça Aştarte ise önemli bir Fenike tanrıçası olarak karşımıza çıkmaktadır üreme, aşk, savaş ve cinselliğin tanrıçasıdır. Baalat ünvanı ile de tapınım görmüştür. Bu ünvan onun bitkilerin, tanrıların ve insanların anası niteliği niteliğini vermektedir. Bu yönüyle onun bir "toprak ana" olduğunu söylememiz mümkündür. Yine Anadolu'daki Kibele inancı ile Mezopotamya'daki Aştarte inancının benzer nitelik taşıdığını söyleyebiliriz. Aştarte aynı zamanda savaşın da tanrıçasıdır, bu yönüyle Kibele'den ayrılmaktadır. Aştarte; Sümerlilerde İnanna Akadlarda ise İştari adı ile tapınım görmüştür bu bölgelerde niteliği daha da artmıştır.

Damgalnuna ve Sümerler'e ait olan Ninhursag da aslında aynı tanrıçadır. Doğurgan ve besleyici bir anne olarak tapınım görmüştür.

İnanna/İştari ise aşk ve cinsellik tanrıçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Sümer inancına göre İnanna aşkla doğanın canlanmasına neden olmuş ülkeyi bereketlendirmiştir. Bu yönüyle Kibele'ye çok benzemektedir. İnanna ve Dumuzi'nin bir araya gelmesi ile doğa şenlenmiştir. Bu durum tıpkı Kibele ve Attis'in bir araya gelmesi ile doğanın yeniden uyanışı gibidir. Akadlara İştari geçen İnanna daha çok savaşçı özellikleriyle ön plana çıkmıştır. İştari'a Hititlerin de tapınım gösterdiğini söyleyebiliriz çünkü İştari adına yazılmış bir dua metninin Hititçe versiyonu da ele

geçirilmiştir. İştar ve eşi Tammuz da Kibele-Attis ve İnanna-Dumuzi'ye benzemektedir.

Mezopotamya'da tapınım görmüş tanrıça Nammu ise Sümerlerce "gök ve yeri doğuran ana" olarak adlandırılmıştır. Sümer inancına göre pek çok tanrıyı doğuran tanrıça Nammu'dur. Yaratıcı Tanrıça niteliğinde olan Nammu'nun görevi oldukça mühimdir. Ninhursag da Nammu gibi pek çok tanrıça doğurmuştur. O da bir "toprak ana" olarak bilinmektedir. Ninlil de hoş görülü ve merhametli bir tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır.

Semiramis, diğer tanrıçalardan oldukça farklıdır çünkü o hem bir kraliçe hem de tanrısal kökene sahip bir kadındır. Gizemi hala çözülememiş bir tanrıçadır. Gizemli olduğundan dolayı hakkında pek çok farklı görüş mevcuttur. Asur Kraliçesi Sammu-Ramat ile aynı kişi olduğu düşünülmektedir.

Tiamat hakkında bilgilere ise "Enuma Eliş" adı verilen söylence sayesinde ulaşabilmekteyiz bir anne olarak karşımıza çıkan Tiamat kendi doğurduğu tanrılarla karşı karşıya kalmıştır. İnanişa göre Tanrı Marduk da Tiamat'ı ikiye bölerek gökyüzü ve yeryüzü meydana getirmiştir.

Mezopotamya'da da Anadolu'da olduğu gibi ikinci dereceden bazı tanrıçalar bulunmaktadır. Bunlardan biri Anunitu'dur. Babillere ait bir doğum tanrıçasıdır.

Tanrıça Ereşkigal de yeraltı dünyasının baş tanrıçasıdır. Sümerlerce ve Akadlarca tapınım görmüştür. Geştinana ise Babil'den Sümerlere kadar yayılım göstermiş ve rüyaları yorumlayan bir tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır. Gula da İsin kentinde tapınım görmüş doktorların koruyucu tanrıçasıdır.

İşhara ana tanrıça niteliğinde olmasa da önemli bir tanrıçadır. Hem Anadolu'da hem Mezopotamya'da tapınım görmüştür. Hastalıklara şifa veren bitkilerin ve doğanın tanrıçasıdır.

"Ki" Sümerce'de "toprak" anlamına geldiğinden Anadolu'nun Toprak anası Kibele'yi anımsatmaktadır. Eşi An ile olan ilişkisi de Kibele-Attis ilişkisine benzetilebilir. Bunun sebebi de An ve Ki'nin birleşimi ile pek çok bitkinin meydana geldiğine inanılmasıdır.

Lama Sümerler ve Akadlar tarafından koruyucu bir tanrıça olarak tapınım görmüştür. Nanaya ise İnanna'nın bir görünümü niteliğinde Babil'de tapınım görmüş bir aşk tanrıçasıdır. Ninkasi ise bira yapımından sorumlu bir tanrıçadır. Nisaba ise tahıl tanrıçasıdır. Bu özelliği onu bereket ile ilişkilendirmemize olanak sağlamıştır. Sarpanitu'ya ise hamile kalmak isteyen kadınlar tapınım göstermişlerdir.

3) Eski Anadolu ve Eski Mezopotamya Tanrıçalarının Etki Değerleri

Tanrıçaların bölgedeki etki değerleri incelenmek istendiğinde Ana tanrıçalar üzerinden ilerlemek daha doğru olacaktır. Bunun nedeni ise ikinci dereceden olan tanrıçaların zaten bir bölgeye ait olması ve fazla bir etkinliğinin olmamasıdır.

Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kibele birçok farklı isimle, birçok bölgede tapınım görmüştür. Ana Tanrıça inancı büyük bir yayılım göstererek Çayönü, Catalhöyük, Hacılar, Frigler, Lidyalılar ve Hititler gibi pek çok uygarlık tarafından kabul edilmiştir.

Anadolu'da Kubaba-Kübele-Kibebe ya da Kibele gibi isimler alırken, Yunan kaynaklarında Magna Mater olarak geçmektedir. Bereket tanrıçası olduğundan etki alanı oldukça geniştir. Ele geçirilen buluntular neticesinde Kibele'nin en eski döneminde bile oldukça gelişmiş olduğunu söylememiz mümkündür.

Çayönü Anadolu'daki ilk köy yerleşmesidir. Burada ilk kez buğday yetiştirilmiştir. Bu yüzden burada bir bereket tanrıçasına inanılması olağandır. Catalhöyük ve Hacılar da oldukça etkin olan Kibele, Anadolu'nun birçok noktasında tapınım görmüştür. Mezopotamya'da ise Sümer, Akad, Babil, Asur toplumlarında pek çok tanrıça tapınımı bulunur. Aruru gibi bir ana tanrıça Sümer inanç sistemine

insanlığın yaratıcısı olarak kabul edilmiştir. Kült merkezi Kiş kentidir. Aruru o kadar etkin olmuştur ki inanışa göre, evreni yöneten 3 büyük tanrıçadan daha üstün görülmüştür. Ortaya çıkan sorunların çözümlenmesi ve insanların çoğalması ona bağlıdır. Aştarte ise Fenike'de etkinlik kurmuş bir ana tanrıçadır. Toprak ana niteliğinde bir tanrıça olarak bölgede etkinliğini sürdürmüştür. Fenikeli tüccarlar ticaretleri sırasında yanlarında tanrıça Aştarte'yi de götürmüşlerdir. Bunun sayesinde Fenikelilerle ticaret yapan herkes tanrıça Aştarte'yi tanımış ve tapınım göstermiştir. Aştarte zamanla gelişerek, Sümerlerde İnanna, Akadlarda İştart haline gelmiş oradan da Yunanlılara taşınmıştır.

İştart Eski Mezopotamya'da en önemli tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır. Akadlar İştart olarak, Sümerler ise İnanna olarak bu önemli tanrıçaya tapınım göstermiştir. Bölgede oldukça etkin olan bu tanrıça hem aşkın hem de savaşın tanrıçası olduğundan çok kıymetlidir. Nammu'ya Eski Mezopotamya'da insanlığın yaratıcısı olarak tapınım gösterilmiştir. Özellikle Sümerler tarafından kabul edilmiş bir tanrıçadır.

Bu şekilde pek çok tanrıça hem Anadolu'da hem de Mezopotamya'da önemli bir yer edinmiştir. Tanrıçaların bu denli önemli olma sebebi ise insanlığın en önemli ihtiyaçlarını karşılıyor olmalarıdır.

SONUÇ

Araştırmalar göstermiştir ki insanların doğum ve ölüm mucizelerini görmeleriyle tanrısal güçlere olan merakı artmıştır. Doğumu yapan bir kadındır. Bununla birlikte yerleşik yaşama geçen Anadolu halkı, kadının tarım konusunda da başarılı olduğunu görünce doğum yapan, insanları besleyip büyüten kadına karşı bir ilgi ve merak duymaya başlamıştır. Böyle olunca insanların yaşam biçimiyle tanrıça Kibele'nin ortaya çıkışı birbirleriyle bağlantılı olmuştur denilebilir. Tarımla uğraşan Anadolu toplumlarında Kibele gibi bir tanrıçanın varlığı kaçınılmazdır. Bitkiler ekildikçe çoğalsın, çoğaldıkça bereketlensin isteyen Anadolu halkı bereketin ta kendisi olarak gördükleri Kibele'ye büyük bir tapınım göstermiştir. Kibele toprağı simgeleyen bir “ana”dır. Bu sebeple büyük bir ana tanrıçadır.

Kibele, Frigya'nın tanrıçası olarak bilinse de farklı farklı isimlerle pek çok uygarlıkta tapınım görmüştür. Çayönü, Çatalhöyük, Hacılar, Hititler, Urartular, Lidyalılar ve Geç Hitit döneminde karşımıza çıkmaktadır. Sadece Anadolu'da değil, Yunanistan ve Roma'da da tapınım görmüştür. Bunun en büyük sebebi Kibele'nin rahipleridir. İnançlarını yaymak üzere pek çok bölgede çalışmalar yapmışlardır. Kibele'nin bu kadar çok yayılım göstermesinin bir diğer sebebi de Anadolu toplumlarının Kibele'ye çok bağlı oluşudur.

Muhtemelen Hititler döneminde Mezopotamya ile yakın ilişkiler kurulmuş ve tanrıçalar birtakım değişiklikler göstererek her iki bölgede de tapınım görmüşlerdir. Özellikle Mezopotamya'nın Ana Tanrıçası olan İnanna-İştâr ve Kibele büyük benzerlikler göstermektedir. Kibele'nin sevgilisi Attis ile buluştuktan sonra doğanın canlandığına inanan Anadolu halkı bu külte oldukça bağlıdır. Sümer halkına göre de İnanna ve Dumizi'nin birleşimiyle doğa canlanmakta ve bereketlenmektedir. Bu sebeple insanlar daha mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmektedir. Akadlarda ise İştâr ve Tammuz'un birleşimiyle aynı olaylar yaşanmaktadır. Bu sebeple özellikle ana tanrıça niteliği taşıyan bu tanrıçalar hem Anadolu'da hem de Mezopotamya'da farklı isimler ve özelliklerle tapınım görmüşlerdir.

Eski Anadolu’da elbette Ana Tanrıça Kibele kültü dışında başka tanrıçalardan da söz etmek mümkündür. Bu tanrıçaların çoğu kendi bölgelerinde tapınım görmüş ve büyük bir yayılım gösterememişlerdir. Eski Anadolu toplumları güneş, ay ve yıldızlara da tapınım göstermişlerdir. Tanrıçalar genellikle güneşle ilişkilendirilmiştir.

Eski Mezopotamya ise ataerkil bir yapıya sahip olmasına rağmen pek çok tanrıçayı içinde barındırmıştır. Eski Mezopotamya’da Kibele gibi tek bir ana tanrıçadan bahsetmek mümkün değildir. Burada tanrıçalarının her biri farklı özellikler taşımaktadır. Eski Mezopotamya’daki tanrıça kültürleriyle ilgili bilgilere daha çok söylenceler aracılığıyla ulaşmaktayız.

Eski Mezopotamya’da İnsanların üremesi ve çoğalmasıyla ilgili yetiler Tanrıça Aruru’ya verilmiştir. Adı, pek çok söylencede yaratıcı tanrıça olarak geçmiştir. Sümer inanç sisteminde bir ana tanrıça niteliği taşımaktadır. Sümerlerde bulunan tanrıçalar çok güçlü olarak tasvir edilmiştir. Bu sebeple inanç, anaerkil bir yapı taşımıştır. Aruru’nun adı Gilgamiş Destanında da karşımıza çıkmıştır. Gilgamiş’tan rahatsız olan halkın durumu tanrılara bildirmesi Aruru’nun bu duruma kayıtsız kalmamasına neden olmuştur. Sümer inancına göre Aruru, Tanrıların da ona verdiği yetkiyle Gilgamiş’a bir rakip teşkil etmiştir. Bu durum onun bir ana tanrıça olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Tanrıça Aştarte ise Fenike’nin en önemli tanrıçasıdır. Üremenin, aşkın ve savaşın tanrıçası olarak bilinen Aştarte batılı Sami asıllıdır. Fenikeliler ticaret aracılığıyla tanrıça Aştarte’yi ülkelerine taşımıştır. Özellikle cinselliğin bir simgesi olan Aştarte üreme ve çoğalma için önemli nitelik taşımaktadır. Aştarte’ye Sümerlerde İnanna, Akadlarda İştâr adıyla tapınılmıştır. Hatta benzerlikleri sebebiyle Yunanlılardaki Aphrodite’in de Aştarte olduğunu ifade edebiliriz.

Damgalnuna ise Tanrı Enki’nin eşi ve Tanrı Marduk’un annesidir. Yaratılış destanında adına rastlamaktayız. Zamanla değişim göstermiş ve Ninhursag adıyla tapınım gören bir ana tanrıça olmuştur. “Damgalnuna” onun erken dönemdeki adıdır.

İnanna-İştar ise çok fazla yayılım göstermiş olan Tanrıça Aştarte'dir. Bu şekilde yayılım göstermesi onun çok büyük bir tanrıça olduğunu gözler önüne sermektedir.

Tanrıça Nammu ise Sümerlerde tapınım görmüştür ve birçok tanrı doğurduğuna inanılmıştır. Tanrıça Ninhursag da Nammu gibi pek çok tanrı doğurmuştur. Toprak ana olarak nitelendirilmiştir. Bu durum Kibele ile benzer bir özellikleri olduğunu göstermektedir.

Tanrıça Ninlil ise Enlil'nin eşidir. Merhametli anne olarak isimlendirilmektedir. Sümerlerde ve Asurlarda tapınım görmüştür. Enlil ve Ninlil arasındaki münasebet Sümer mitoslarına yansımıştır.

Semiramis de hem bir kraliçe hem de tanrısal kökene sahip olan bir kadın olarak karşımıza çıkmıştır. Diodorus'un Ctesias'ın anlatımlarından yola çıkararak vermiş olduğu bilgiler sayesinde Semiramis hakkında bilgilere ulaşmaktayız. Semiramis hala gizemini koruyan bir tanrıçadır. Onun hakkında pek çok farklı görüş ortaya atılmıştır. Bazı tarihçilere göre Asur kraliçesi Sammu-ramat ve Semiramis aynı kişidir. Bazı tarihçiler ise bunun tersini savunmaktadır. Bizce, aynı kişi olması oldukça muhtemeldir çünkü pek çok benzer noktaları bulunmaktadır.

Tiamat hakkındaki bilgilere ise Enuma Eliş adlı söylence sayesinde ulaşabilmekteyiz. Burada Tiamat ve kendi soyundan gelen tanrılar hakkında bilgiler yer almaktadır. Onların mücadelesi anlatılmıştır.

Eski Mezopotamya'da da Ana tanrıçalar dışında birçok tanrıça kültü mevcuttur. Babillere ait bir doğum tanrıçası olan Anunitu İnanna'nın bir görünümü olarak tapınım görmüştür. Ereşkigal ise İnanna'nın ablası ve yeraltı dünyasının baş tanrıçasıdır. Geştinana İnanna'nın eşi Dumizi'nin kız kardeşidir. Gula ise doktorların koruyucu tanrıçasıdır. Tanrıça İşhara'ya ise hem Anadolu'da hem de Mezopotamya'da tapınım gösterilmiştir. şifa veren bir tanrıça olarak bilinmektedir.

Tanrıça Ki ise Ana Tanrıça Nammu'nun çocuğudur. Eşi An ile olan ilişkisi Kibele ve Attis ilişkisi ile büyük benzerlik göstermektedir. Tıpkı Kibele ve Attis'in birleşimiyle baharın geldiği gibi An ve Ki'nin birleşimiyle de doğa canlanmaktadır. Lama koruyucu bir tanrıça olarak Sümer ve Akad ülkesinde tapınım görmüştür.

Nanaya ise İnanna'nın erken dönemlerdeki temsilcisi olabilir. Tıpkı onun gibi bir aşk tanrıçası olarak Babil'de tapınım görmüştür.

Ninkasi de bira yapımından sorumlu bir tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır. Ninhursag ve Enki'yi anlatan efsanede adı geçmektedir. Nisaba ise Sümerlere ait olan Umma kentinin bereket tanrıçası olarak tapınım görmüştür. Sarpanitu ise özellikle hamile kalmak isteyen kadınların tapınım gösterdiği bir tanrıçadır.

Kısaca; Eski Mezopotamya tanrıçaları çeşitli görev ve yetilere sahip olan tanrıçalardır. Tanrıçalarla ilgili bilgiler kısıtlı olsa da biz de ortaya çıkarılmış olan söylenceler neticesinde onlar hakkında fikir yürütüp yorumlamalar yapabilmekteyiz. Bazı tanrıçalar günümüzde de etkisini devam ettirmiştir. Türk mitolojisinde "Sibel" adında bir tanrıça bulunmaktadır. Bu tanrıça da tıpkı Kibele gibi bereketi ve bolluğu temsil etmektedir. Hem bu kadar büyük bir isim benzerliğinin olması hem de aynı görevle tapınım görmesi oldukça etkileyicidir. Sibel isminin hâlâ kullanılıyor oluşu, Kibele'nin günümüzde bu şekilde bir etkisinin olduğunun göstergesidir. Tanrıça Aştarte de günümüzde isim olarak etkisini yaşatmaktadır. Günümüzde "star" kelimesi ile özdeşleştirilmiştir.

Bugün tanrıça kültlerine ait elimizde bulunan veriler neticesinde, bazı fikirler ortaya konabilse de ilerleyen yıllarda bu kültlere dair daha fazla bilginin gün ışığına çıkması, yeni fikirlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

AKKUŞ MUTLU, Suzan (2014). “Eski Mezopotamya’da Tanrılara Sunulan Kurbanlar”, **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl: 7, S. 17, ss. 1-17.

ALBAYRAK, Canan (2007). **Anadolu’da Kybele-Attis Kültü**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ALTUNAY, Erhan (2015). **Paganizm-2 Mezopotamya-Mısır**, Birinci Baskı, Hermes Yayınları, İstanbul.

ALTUNCU, Abdullah (2014). “Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 4, S. 7, ss. 118-142.

BAHAR, Hasan (2014). **Eskiçağ Uygarlıkları**, 4. Baskı, Kömen Yayınları.

BELLİ, Oktay (2001). **Anadolu Tanrıçaları**, Promete Yayıncılık, İstanbul.

BİRECİKLİ, Fatma (2003). “Ana Hatlarıyla Friglerde Din”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C. 4, S. 7, ss. 215-232.

BLACK, Jeremy ve Anthony Green (2003). **Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrılar İfritler Semboller**, Aram Yayıncılık, İstanbul.

BONNEFOY, Yves(2000). **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, C. I-II, Birinci Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

BOTTÈRO, Jean (2008). **Gılgamış Destanı-Ölmek İstemeyen Büyük İnsan**, YKY, İstanbul.

BOTTÈRO, Jean (2012). **Mezopotamya Yazı, Akıl, Tanrılar**, 2. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara.

CASSİRER Ernst (2016). **Sembolik Formlar Felsefesi II-Mitik Düşünme**, 2. Baskı, Hece Yayınları, Ankara.

ÇETİN, Cengiz (2006). “Anadolu’da Bereket Kültü ve Anadolu Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 46, ss. 189-210.

DANIELS, Mark (2014). **Bir Nefeste Dünya Mitolojisi**, 1. Baskı, Maya Kitap, İstanbul.

DARGA, Mühibbe (2018). **Anadolu'da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe**, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DEMİRCİ, Kürşat (2013). **Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş, Tanrılar, Ritüel, Tapınak**, Birinci Baskı, Ayışığı Kitapları, İstanbul.

DİLEK, İbrahim (2020). "Kült Kavramı ve Söz Kültü", **Bilig Dergisi**, S. 95, ss. 47-77.

DİLEK, Yeşim ve Hasan Bahar (2019). "Eski Mezopotamya Dininde ve Ritüellerinde Nesnelere Kutsallığı ve Önemi", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 6 (3), ss. 1340- 1372.

DÜRÜŞKEN, Çiğdem (2000). **Antikçağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk Roma'nın Gizem Dinleri**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

ELİADE, Mircea (2003). **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına**, C.1, Birinci Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ERGÜN, Özlem (2012). **Anadolu Uygarlıklarında Pişmiş Toprakta Yapılmış Kybeleler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Seramik Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

EROĞLU, Engin (2014). "Ege Göçleri ve M.Ö I. Binde Anadolu", **Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** C. I, S. 1, ss. 43-55.

ERTEN, Emre (2018). "Antik Yazarlarda bir Assur Kraliçesi: Semiramis", **İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi**, ss. 45-95.

EYUBOĞLU, İsmet Zeki (1987). **Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi İnanç-Söylence Bağlantısı**, Geçit Kitabevi, İstanbul.

GRAVES, Robert (2010). **Yunan Mitleri Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler**, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul.

GÜNDÜZ, Şinasi (1998). **Din ve İnanç Sözlüğü**, Birinci Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.

GÜNGÖR; Mualla (2007). **Antikçağda Frygia Bölgesi ve Bölgedeki Ana Tanrıça Kültü**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Konya.

GÜRGEN, İlknur (2017). “**Aphrodite’nin Kökenleri**” Recep Yıldırım Anı Kitabı, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss. 447-458.

HERODOTOS; **Herodot Tarihi** (1973). Birinci Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

HOOKE, Samuel Henry (1993). **Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları**, Çev: Alâeddin Şenel, 2. Baskı, İmge Kitabevi.

KARAGEÇİ, Mustafa (2019) “Fenike Dini ve Çocuk Kurbanları”, **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 20, ss. 205-238.

KARAUĞUZ, Güngör (2015). **Hitit Mitolojisi**, İkinci Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya.

KARAUĞUZ, Güngör (2020). **Hitit Duaları Kil Kitapları “Bin Tanrı” İçin İlahi ve Münâcâtlar**, Çizgi Kitabevi, Konya.

KAYA, Tülin (2007). **Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Frigler**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KAYABAŞI, Onur Alp (2016). “**Türk Mitolojisinde Eskatoloji Mitleri**”, Folklor/Edebiyat, C. 22, S. 86, SS. 167-180.

KILIÇ, Yusuf ve Ebru Uncu (2011). “Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar- Aphrodite Örneği)”, **History Studies**, 3/ 1,ss. 183-201.

KÖROĞLU, Kemalettin (2018). **Eski Mezopotamya Tarihi**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

KRAMER, Samuel Noah (1999). **Sümer Mitolojisi**, Çev: Hamide Koyukan, Birinci Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

KUZUOĞLU, Remzi (2016). “Eski Asur Kaynaklarında Tanrıça İşhara ve Akrep Sembolü”, **Archivum Anatolicum (ArAn)**, 10/1, ss. 29-54.

ORAL, Ebru (2014). “Anadolu’da Ana Tanrıça Kültü”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 8, ss. 154-164.

ÖZARSLAN, Metin (1994). “Mitoloji Üzerine Tartışmalar”, **Milli Folklor**, 3(24), ss. 58-59.

ÖZDEMİR, Muammer (2017). “Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, C. 3, S. 3, ss. 248-265

ÖZMEN, Seher Selin (2016). “Anadoluda Ana Tanrıça Kybele Kültü”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Humanitas**, 4(7), ss. 381-397.

PAGLIA, Camille (2014). **Cinsel Kimlikler: Nefertiti’den Emily Dickinson’a Sanat ve Dekadans**, 2. Baskı, Epos Yayınları, Ankara.

PINARCIK, Pınar (2012). “Urartu Krallığı’nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi** C. 27, S. 2, ss. 459-482.

ROLLER, Lynn E. (2004). **Ana Tanrıça’nın İzinde Anadolu Kybele Kültü**, 1. Baskı, Homer Kitabevi.

ROSENBERG, Donna (2003). **Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi**, Üçüncü Baskı, İmge Kitabevi.

SEVİN, Veli (2014). **Anadolu Arkeolojisi**, 4. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.

SEVİNÇ, Fatma (2008). “Hitit Dininde Arinna’nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.1, 175-195

TEKDEMİR DÖKEROĞLU, Özlem (2019). “Bir Sanat Biçimi Olarak Antropomorfizm”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 6, S. 38, ss. 214-241.

TEKİN, Murat (2014). “Eski Mezopotamya’da Coğrafi ve Etnik Yapı”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 2, ss.111-125.

TETİKCİ, İsmail (2015). “Gelenekten Günümüze Aktarımlar “Venüs””, **Yıldız Journal of Art and Design**, C. 2 S. 1, ss. 41-55.

ULUTÜRK, Muammer (2012). “Tarihi, Dini, Kültürel Bağlamda Mitoloji ve Modern Kültür Ürünlerinin Mitolojiye Dönüşümü”, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri dergisi, c.1, s. 1, s. 877.

UMURTAK, Gülsün ve Refik Duru (2012). “Hacılar Büyük Höyük Kazısı”, **Müze Dergi**, ss. 45-48.

UNCU, Ebru (2011). **Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

URAZ, Murat (1994). **Türk Mitolojisi**, İkinci Baskı, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.

UYANIK, Necmi ve Fatih Mehmet Berk (2016). “Mekân-Şehir ve Medeniyet Bağlamında Çatalhöyük”, **Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 1, ss.1-16.

YAZOĞLU, Ruhattin (1998). “Antropomorfizm ve Hristiyanlık”, **EKEV Akademi Dergisi**, C.1, S. 2, ss. 259-273.

YILAR, Ömer (2005). “Mit, Efsane ve Eğitim”, **Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 11, ss. 383-392.

YILDIRIM, Ercüment (2015). “Ctesias’ın Anlatımlarında Ninus (Nemrut)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXX/2, ss. 573-590.

YILDIZ ALTIN, Kübra (2019). “Kült ve Kültür Arasında: Yeni Bir Kült Tanımlamasına Doğru”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, S. 28, C. 12, ss.1052-1068.

YILTER, Sait (2017). Gılgamış Destanı (Enome Eniş) ve Altay Türklerine Ait “Yaratılış Efsanesi”nde “Tanrı” ve “Yaratılış” Kavramlarının Karşılaştırılması, **Mecmua**, S. 4, s.29-40.

YÜCEL, Çağatay (2010). **Urartu Dini ve Tapınım Sistemleri**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

İnternet Kaynakları

Aktüel Arkeoloji (2020, 03.11).

<https://aktuelarkeoloji.com.tr/uploads/images/fcacf5c1758e3eef49d56ca5f54e6d81.png>.

Anadolu Uygarlıkları (2020, 13.08). Çayönü Harita, Çatalhöyük Harita, Hacılar Harita, Hititler Harita, Urartu Harita, Frigler Harita, Lidyalılar Harita

<http://www.anadoluuygarliklari.com/>.

Anadolu Yazıları (2020, 09.05). Meher (Haldi) Kapısı

<https://anatolianscripts.com/media/meher-kapi.jpg>.

Antik Tarih (2020, 14.11). Gilgamiş

<https://www.antiktarih.com/wp-content/uploads/2019/09/DjpfBo7W4AURw-K-816x1024.jpg>.

Arkeofili (2020, 01.03) .Willendorf Venüsü

<https://arkeofili.com/wp-content/uploads/2015/11/venus2.jpg>.

Buluntuların yoğun olduğu yerleşim merkezleri (2020, 01.11).

<https://www.bilgial.com/wp-content/uploads/2019/11/Tarih-%C3%B6ncesi-%C3%A7a%C4%9Flarda-Anadoludaki-ba%C5%9Fl%C4%B1ca-yerle%C5%9Fim-yerleri.png>.

Coğrafya Harita (2020, 15.07.). Antikçağ Anadolu Uygarlıkları Haritası

<http://cografyaharita.com/haritalarim/4ganadolu-uygarliklari-haritasi.png>.

Hacılar'da ele geçirilen oturan kadın heykelciği, Tanrı Haldi, Kibele ve kadınımsı tavırlar içinde rahip ve eş Attis, Kybele'nin gemi ile Roma'ya taşınmasını gösteren gravür (2020, 19. 03).

<http://informadik.blogspot.com/>.

Herodotos'un Semiramis Kapısı olduğunu iddia ettiği İştar Kapısı (2020, 07.11).

<https://i.pinimg.com/originals/b9/d8/1c/b9d81cc20640e8506c0b1482f21fb130.jpg>.

Hittite Monuments (2020, 15.07). Ana Tanrıça Kubaba, Kululu Steli, Malatya Arslantepe Teşup ve Kubaba_

<https://www.hittitemonuments.com/>.

İnanna sembolü (2020, 14.09).

<https://i.pinimg.com/originals/2a/a8/0a/2aa80a58e807f38b8e26b2709f9ad43a.jpg>.

Manisa Sipylus dağında Hitit Kybele'si rölyefi (2020,15.04).

https://2.bp.blogspot.com/Mllt7MOzW04/WbuQNonB_vI/AAAAAAAAAKEI/zTmmsQxxRdUSD8jQ-Dg4W2TPPIVPJq24ACLcBGAs/s1600/ky%2B13.jpg.

Mezopotamya Haritası (2020, 13.11).

<https://www.guzelbilgiler.com/wp-content/uploads/2020/05/mezopotamya-harita.jpg>.

Tanrı Enki (2020, 23.10).

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/0d/Copia_de_Enki.jpg/220px-Copia_de_Enki.jpg

Tanrıça Aştarte'ye ait olduğu düşünülen heykel, yanında Mısır tanrısı Min ve Filistin tanrısı Reshep (2020, 17.11).

https://ma91clan.files.wordpress.com/2015/06/bm_an00035764.jpg.

Tanrıça İştar-Eski Babil Dönemi/Brisith Museum (2020, 14.09).

[https://pbs.twimg.com/media/DpKqK9LXcAEr0zA?format=jpg&name=900x900.](https://pbs.twimg.com/media/DpKqK9LXcAEr0zA?format=jpg&name=900x900)

TAY PROJECT (2020, 21.07)

[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=10772&html=ages_detail_t.html&layout=web.](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=10772&html=ages_detail_t.html&layout=web)

Urartular (2020, 30.08). Urartu Adak Levhası

[https://www.urartular.com.tr/images/resimler/buyuk/pkmz6ro2gvq6k8syco09.](https://www.urartular.com.tr/images/resimler/buyuk/pkmz6ro2gvq6k8syco09)
JPG.

